

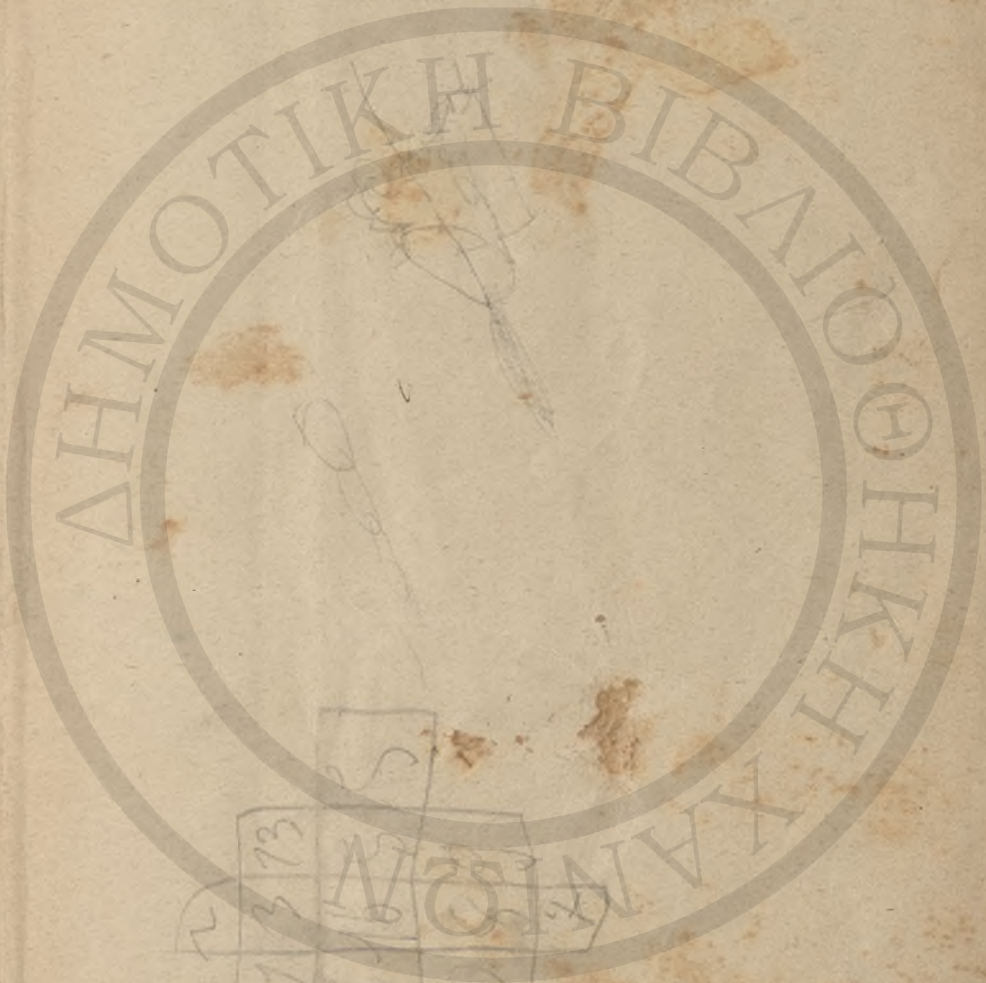
939.1
BAL

939.1
BAL

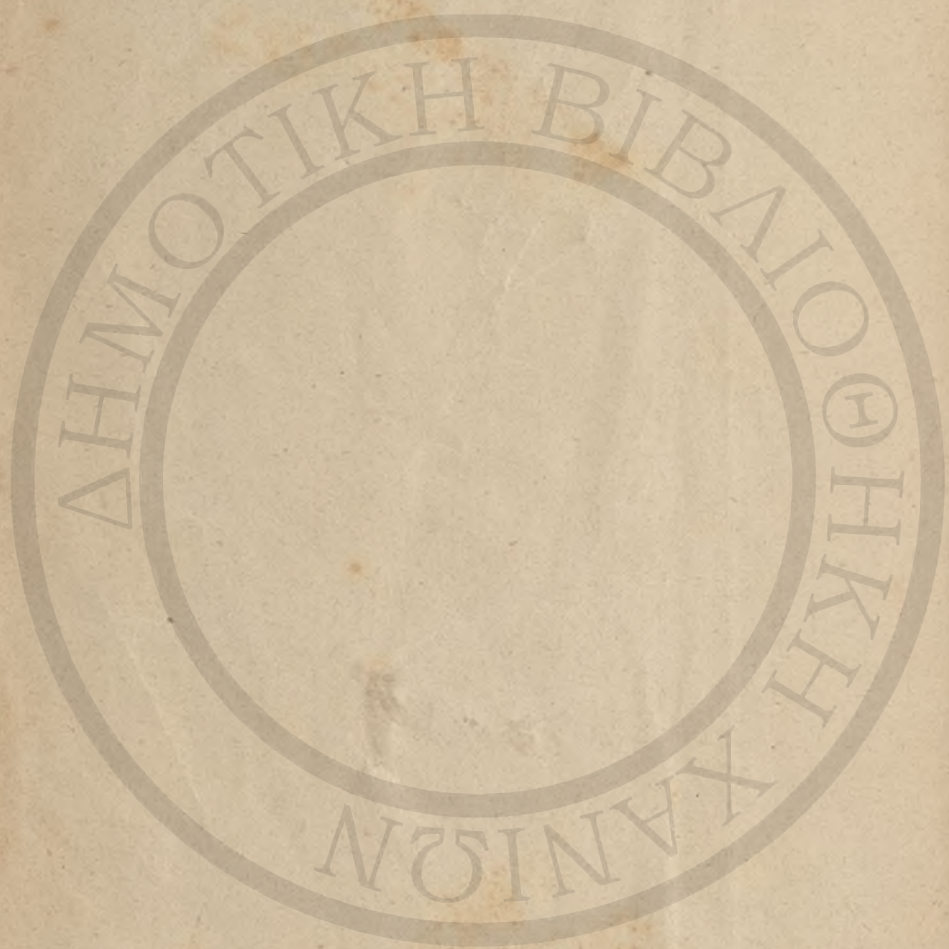

Ερωσάνη

2
79373
A 616 S
702

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΒΑΛΑΚΗ

Καθηγητοῦ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

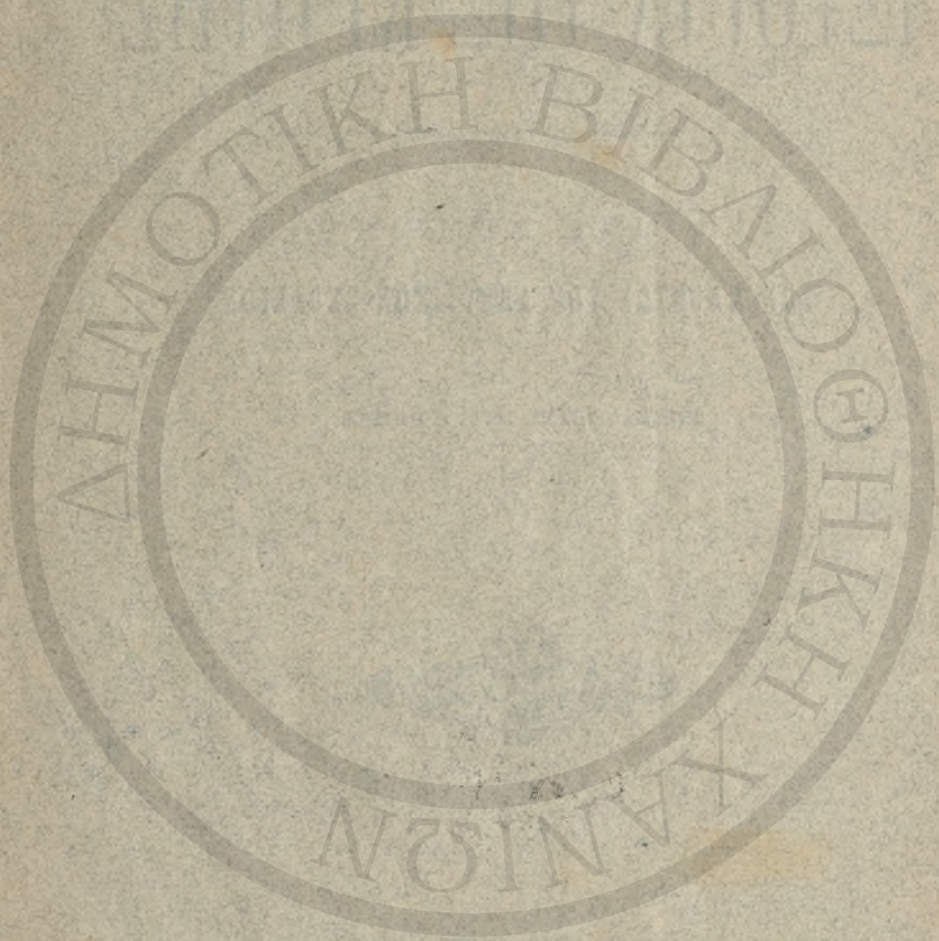
ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ "Η ΠΡΟΟΔΟΣ,, Β. Α. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗ

—
1904

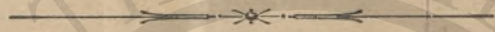

M. Παπαγιαννάκης

ΠΑΥΛΟΥ Α. ΒΑΛΑΚΗ
Καθηγητοῦ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΧΡΗΣΙΝ

ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

ΕΚΔΟΣΙΣ ΔΕΥΤΕΡΑ

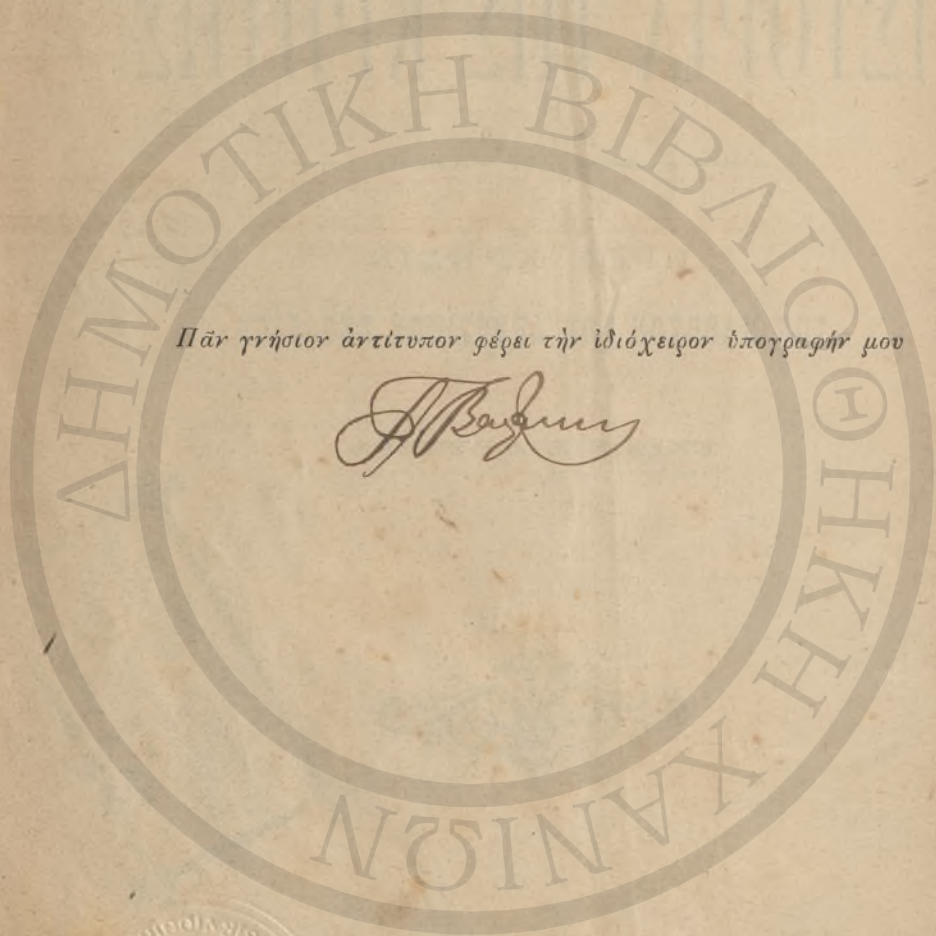
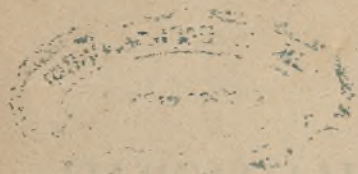
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΧΑΝΙΩΝ
4638
1-3-1958
Εκδόσις: Βιβλ. Δ. Βαλαχ.
Αριθ. 939 1/ΒΑΛ.

ΚΕΝΤΡΙΚΟΝ
ΚΑΡΤΟΠΟΛΙΩΝ & ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΩΝ
ΠΕΡΑΚΗ - ΦΟΥΤΣΑΚΗ
* ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ *

ΕΝ ΧΑΝΙΟΙΣ

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ "Η ΠΡΟΟΔΟΣ", Ε Δ. ΦΡΑΝΤΖΕΣΚΑΚΗ

1904

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ ἱστορία.— Ἱστορίαν λέγοντες νοοῦμεν ἀληθῆ διήγησιν περὶ πραγμάτων, ἅτινα συνέβησαν ἐν τῷ παρελθόντι.

2. Διατί μαθάνομεν τὴν ἱστορίαν.— Ἡμεῖς ἐγεννήθημεν πρὸ ὀλίγων ἐτῶν· ἀλλὰ ἄνθρωποι ὑπάρχουσι πρὸ χιλιάδων χρόνων. Λοιπὸν ἡ ἱστορία μᾶς διδάσκει ἐκεῖνα τὰ ὅποια συνέβησαν πρὶν νὰ γεννηθῶμεν ἡμεῖς, μέχρι τῆς σήμερον.

Ἐκτὸς τούτου μαθάνοντες τί ἐγένινεν ἄλλοτε, δυνάμεθα νὰ προῖδωμεν τί θὰ γίνῃ εἰς τὸ μέλλον.

Οὕτως ἐὰν βλέπωμεν ὅτι ὁ Γεώργιος εἶναι εὐπειθής, καλὸς καὶ ἐπιμελής εἰς τὰ μαθήματά του, δυνάμεθα ἀπὸ τοῦδε νὰ προῖδωμεν ὅτι θὰ γίνῃ ἐνάρετος πολίτης.

Τὸ ἴδιον συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἔθνη, τὰ ὅποια εἶναι πολλάκις εὐτυχῆ ἢ δυστυχῆ ἕνεκα τῶν πράξεων καὶ τῆς διαγωγῆς των.

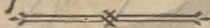
Εἰς περίφημος ἀνὴρ τῆς ἀρχαιότητος ὠνόμαζε τὴν ἱστορίαν «τὸν ὁδηγόν, τὸ φῶς τῆς ζωῆς».

Ἡ ἱστορία τοῦ τόπου μας εἶναι ἀρχαιοτάτη καὶ πλήρης ἀπὸ ἡρωϊκοὺς ἀγῶνας.

Οἱ προπάτορές μας ἐνίκησαν πολλάκις, ἀλλ' ἐνίκηθησαν ἐνίοτε· ὑπῆρξαν ὅμως ἡρωϊκοὶ καὶ μεγάλοι καὶ εἰς τὰς δυστυχίας των ἀκόμη.

Ὅταν δὲ παρακολουθήσωμεν τὰς εὐτυχίας ἢ τὰς δυστυχίας ἐπὶ τόσον πολλὰ ἔτη τοῦ τόπου μας, θὰ ἀφοσιωθῶμεν εἰς αὐτὸν περισσότερον. Τὸν ἀγαπῶμεν ἤδη, ἀλλὰ θὰ τὸν ἀγαπήσωμεν ἀκόμη καλύτερον.

3. Ὁρισμὸς τοῦ χρόνου καθ' ὃν συνέβησαν τὰ διάφορα γεγονότα. — Ἐπειδὴ διάφορα συμβάντα συνέβησαν κατὰ διαφόρους χρόνους, πρέπει νὰ γνωρίζωμεν πότε ἔγιναν τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν. Διὰ νὰ ὀρίσωμεν δὲ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ταῦτα συνέβησαν, λαμβάνομεν ὡς βᾶσιν τὸ ἔτος τῆς γεννήσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅστις ἐγεννήθη πρὸ 1904 ἐτῶν. Λοιπὸν τὰ γεγονότα ἔγιναν ἢ πρὸ Χριστοῦ (χάριν συντομίας γράφομεν π.Χ.) ἢ μετὰ Χριστὸν (=μ.Χ.). Οὕτω λέγομεν ὅτι ἐν γεγονόσ ἐγίνε τῷ 134 π. Χ. Ἐὰν ὕστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἰπῶμεν ὅτι ἔγινε τῷ 133 π. Χ. καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἡ λέγομεν ὅτι ἐν γεγονόσ ἐγίνε τῷ 134 μ. Χ. ἐὰν ὕστερον ἀπὸ ἐν ἔτος ἔγινεν ἄλλο γεγονός, θὰ εἰπῶμεν ὅτι ἔγινε τῷ 135 μ. Χ. καὶ οὕτω καθεξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΤΑΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

1. Οἱ ἀρχαιοτάτοι κάτοικοι τῆς Κρήτης.— Ἡ Κρήτη εἰς πολὺ ἀρχαίους χρόνους ἦτο κατὰ πικρὰν. Φαίνεται ὅτι ἀπὸ τριῶν χιλιάδων περίπου ἐτῶν π. Χ. ἔζον ἐνταῦθα κάτοικοι, οἱ ὅποιοι κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους ἤρχισαν νὰ μορφώνωνται καὶ νὰ ἀναπτύσσωνται. Αὐτοὶ εἶχον τὴν ἰδίαν καταγωγὴν μὲ τοὺς ἀρχαιοτάτους κατοίκους τῆς ἄλλης Ἑλλάδος. Προώδευσαν δὲ κατ' ὀλίγον, ἐπολιτίστησαν καὶ ἀπέκτησαν πλοῦτη καὶ δύναμιν. Ἐκτίσαν δὲ καὶ πόλεις πολλὰς εἰς διάφορα μέρη τῆς Κρήτης.

Αἱ σπουδαιότεραι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἡ Κνωσὸς πλησίον τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ Φαιστός εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαράς.

Ἡ Κρήτη ἰδίως ἔγινε τόσον πολυάνθρωπος, ὥστε ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἐνενήκοντα πόλεις, καὶ ἀπέκτησε μεγάλα πλοῦτη, δύναμιν καὶ ναυτικὸν ἰσχυρὸν κατὰ τοὺς χρόνους, κατὰ τοὺς ὁποίους ἐλέγετο ὅτι ἐβασίλευσεν ἐνταῦθα ὁ Μίνως.

2. Ὁ Μίνως.— Ὁ Μίνως ἦτο μέγας καὶ ἰσχυρὸς βασιλεὺς· εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Κνωσὸν· ἐκεῖ εἶχε τὰ μεγαλοπρεπῆ τοῦ ἀνάκτορα. Κάθε ἐννέα ἔτη ἐπιστεύετο ὅτι συνδιελέγετο μὲ τὸν Δία καὶ ἐλάμβανε παρ' αὐτοῦ τοὺς ἀναγκαίους νόμους. Ἀπέκτησε στόλον μέγαν καὶ ἰσχυρὸν μὲ τὸν ὁποῖον προσέβαλε τοὺς πειρατὰς, οἵτινες ἐρχόμενοι μὲ τὰ πλοῖά των ἀπεβιάζοντο εἰς διαφόρους παραλίας τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ ἐλεηλάτου τὴν χώραν. Μετὰ δὲ ταῦτα ἠνάγκασε τοὺς κατοίκους πολλῶν νήσων καὶ παραλίων τοῦ πελάγους τούτου νὰ ἡσυχάσωσι, νὰ ἀναγνωρίσωσι τὴν κυριαρχίαν του καὶ νὰ τραπῶσιν εἰς εἰρηνικὰ ἔργα. Ὁ Μίνως

λοιπόν υπήρξεν ὁ πρῶτος θαλασσοκράτωρ βασιλεύς· ἦτο κύριος τῆς θαλάσσης· εἰς τὸν στόλον του κανεῖς δὲ ἐτόλμα νὰ ἀντισταθῆ. Νέας πόλεις ἔκτισεν ὁ Μίνως εἰς πολλὰ μέρη ἐκτὸς τῆς νήσου· Κρήτες κατώκησαν εἰς τὰ παράλια τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου, ἔκτισαν πόλιν τὴν ὁποίαν ὠνόμασαν *Κρίσαν* καὶ πλησίον αὐτῆς ἐθεμελίωσαν τὸ μαντεῖον τῶν Δελφῶν. Ἡ χώρα αὕτη ἐξηρτάτο ἀπὸ τοὺς Κρήτας, ἕως ὅτου μετὰ ἀρκετὰ ἔτη ἦλθον ἐνταῦθα ἄλλοι Ἕλληνες ἀπὸ βορρᾶ, οἱ ὀνομαζόμενοι *Δωριεῖς*, οἵτινες κατέλαβον τὸ μέρος τοῦτο.

3. Πολιτισμὸς τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων.— Τὸν πολιτισμὸν τῆς Κρήτης ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων δεικνύουσι τὰ σπουδαιότατα πράγματα, ἅτινα εὑρέθησαν κεκρυμμένα εἰς τὴν γῆν εἰς διάφορα μέρη, ὅπου ἦσαν ἀρχαῖαι πόλεις. Εἰς τὴν Κνωσὸν καὶ εἰς τὴν Φαιστὸν εὑρέθησαν μεγαλοπρεπέστατα ἀνάκτορα, ἅτινα προκαλοῦσι τὸν θαυμασμὸν ὅλου τοῦ κόσμου. Ἐκτὸς τούτων εὑρέθησαν πλεῖστα πῆλινα ἀγγεῖα μὲ ὠραιότατας ζωγραφίας, ἄλλα ἀγγεῖα ἐκ διαφόρων λίθων, χρυσᾶ κοσμήματα, διάφορα χάλκινα σκεύη τῆς οἰκίας καὶ ζωγραφίαι εἰς τοὺς τοίχους· ταῦτα δεικνύουσι φανερώτατα πόσον οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τότε εἶχον προοδεύσει εἰς τὰς τέχνας, πόσῃ λεπτότητα καὶ ἐπιτηδειότητα εἶχον, πόσον πλοῦτον εἶχον ἀποκτήσει καὶ μὲ πόσῃ μεγαλοπρέπειαν ἔζων. Ἐγνώριζον δὲ καὶ γράμματα, τὰ ὅποια ὁμως διέφερον ἀπὸ τὰ σημερινά (¹).

(¹) Τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ εἶχον μῆκος 110 περίπου μέτρων καὶ ἄλλο τόσον πλάτος· ἡ κυρία αὐτῶν ἀπὸ Βορρᾶ εἴσοδος μεγαλοπρεπῆς καὶ ὀχυρὰ ἄγει εἰς τὴν αὐλὴν, ἧτις εἶναι εἰς τὸ μέσον τῶν ἀνακτόρων καὶ ἔχει μῆκος 65 καὶ πλάτος 28 μέτρων· περίξ αὐτῆς ἦσαν τὰ ἀνάκτορα μὲ τρία πατώματα, μὲ εὐρείας αἰθούσας διηρημένους εἰς διάφορα μέρη ὑπὸ κιόνων, μὲ λουτρῶνας, δεξαμενάς καὶ πλεῖστα δωμάτια ἀποθηκῶν, ἅτινα εἶχον πολυαριθμούς πίθους καὶ κρύ-

Οὕτως ἡ Κρήτη ὑπῆρξεν ἡ πρώτη Ἑλληνικὴ χώρα, ἣτις ἐπολιτίσθη· αὐτὴ πρώτη ἔδειξε πόσα τὸ Ἑλληνικὸν πνεῦμα δύναται νὰ κατορθώσῃ. Ἐδῶ κατὰ τὸ 1500 περίπου π. Χ.

πτας κάτωθεν· ἐνταῦθα δὲ εἰς πολύπλοκον καὶ σκοτεινὸν διαμέρισμα τῶν ἀνακτόρων νομίζουσι τινες, ὅτι ἦτο ὁ ὑπὸ τῶν ἀρχαίων ἀναφερόμενος Λαθύρινθος τῆς Κνωσοῦ. Ἐκπλήξιν δὲ καὶ θαυμασμὸν προκαλοῦσιν αἱ μεγαλοπρεπεῖς καὶ τέλειαι διὰ τὴν λεπτότητα καὶ φυσικότητα ζωγραφίαι τῶν τοίχων, ἄλλαι εἰς φυσικὸν μέγεθος καὶ ἄλλαι μικραί.

Τὰ ἀνάκτορα τῆς Φαιστοῦ εἶναι μὲν μικρότερα (90 μέτρων μήκους καὶ 75 πλάτους) ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα τῆς Κνωσοῦ καὶ ἀπλούστερα, ἀλλὰ δὲν εἶναι κατώτερα αὐτῶν κατὰ τὴν μεγαλοπρέπειαν· ἰδίως ἀξιοσημείωτος εἶναι κλίμαξ 13 μέτρων πλάτους ἄγουσα εἰς τὴν ὑπερμεγέθη κυρίαν αἴθουσαν.

Ἔτερα ἀνάκτορα τῆς αὐτῆς τέχνης εὐρέθησαν ἡμίσειαν ὄρον μακρὰν τῆς Φαιστοῦ ἐν Ἁγίᾳ Τριάδι.

Ἐκτὸς δ' ὅμως τῶν οἰκοδομημάτων τούτων, ἅτινα πάντα διὰ πυρκαϊᾶς κατεστράφησαν, ἀνευρέθησαν εἰς διάφορα μέρη ἀγγεῖα ἐξ ἀλαβάστρου καὶ ἄλλων ποικίλων λίθων, ἔχοντα διάφορα σχήματα καὶ πολυειδῆ κοσμήματα, χρήσιμα πρὸς στολισμὸν τῶν οἴκων, πρὸς θρησκευτικὰς τελετὰς κ.τ.τ. λαμπτήρες πολυτελέστατοι καὶ ἀγάλματα. Τὸ δὲ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν πηλίνων ἀγγείων ἐκπλήττουσι καὶ δεικνύουσιν ὅτι καὶ ἡ ἀγγειοπλαστικὴ ἦτο τότε τελειότατα ἀνεπτυγμένη.

Ὅπλα καὶ σκεύη, ὑδρῖαι, λέβητες, ξυράφια, κάτοπτρα ἐκ χαλκοῦ, κοσμήματα ἐκ χρυσοῦ, ἄπειροι σφραγιδόλιθοι μὲ τελειότατα ἐσκαλισμένας ἐξεικονίσεις ἀνθρώπων καὶ ζώων, ψῆφοι ἐξ ἐλεφαντόδοντος, χρυσοῦ, λίθων διαφόρων χρωμάτων ἢ ὑαλίνης μάζης ἀποτελοῦσαι περιδέραια, χρωματιστὰ ἀγαλμάτια ἐκ πορσελάνης τῆς θεᾶς, ἅτινα εἶναι ἀριστουργήματα τέχνης μᾶς παρουσιάζουσι τὸν πολιτισμὸν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Περὶσσότεραι δὲ τῶν δύο χιλιάδων πηλίνων πινακίδων εὐρέθησαν ἔχουσαι γράμματα τῶν χρόνων ἐκείνων, ἅτινα δὲν κατωρθώθη ἀκόμη νὰ ἀναγνωσθῶσιν.

ανεπτύχθη ἄξιος λόγου πολιτισμός, ὅστις διεδόθη ἀπὸ τῆς Κρήτης εἰς τὰ ἄλλα μέρη τῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο καὶ οἱ ἀρχαῖοι ἔλεγον ὅτι ἐδῶ ἐγεννήθη ὁ Ζεὺς· ἐδῶ ἰδρύθη τὸ πρῶτον βασιλεῖον καὶ ἐγιναν οἱ πρῶτοι νόμοι.

4. Θρησκεία ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων. — Κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἔθεωρεῖτο γυναικεία θεά, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζομεν τὸ ὄνομα· αὕτη ἦτο θεότης τῆς φύσεως, τοῦ κυνηγίου, τῶν φυτῶν καὶ τοῦ πολέμου. Ὡς θεότης δὲ βοηθοῦσα αὐτὴν ἐλατρεύετο καὶ ἄρρη θεός. Ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερὰ σύμβολα, ὡς τὸ ζεῦγος τῶν ἱερῶν κεράτων, ὁ δίστομος πέλεκυς, τὸ ἱερὸν δένδρον, τὸ ἱερὸν πτηνόν, ὁ σταυρός.

Οἱ ναοὶ ἦσαν συνήθως μικροὶ καὶ ἀσκεπεῖς. Ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον ἀγαλμάτια τῆς θεᾶς, διάφορα ἱερὰ σύμβολα καὶ διάφορα ἀγγεῖα πρὸς σπονδάς· προσέτι δὲ ἦσαν καὶ θέσεις διὰ νὰ θέτωσι τὰς ἀναιμάκτους προσφοράς, ὡς τοὺς προσφερομένους καρπούς, καὶ βωμὸς διὰ τὰς θυσίας τῶν ζώων.

Σημείωσις.—Τὴν ἑκτασιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν καὶ τὸν πολιτισμὸν αὐτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην δεικνύουσι καὶ οἱ περὶ τοῦ Μίνως μῦθοι. — Κατὰ τούτους ὁ Μίνως εἶχε πατέρα τὸν Δία· ὁ υἱὸς δὲ αὐτοῦ Ἀνδρόγεωσ ἠγωνίσθη εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τινα ἑορτὴν καὶ ἐνίκησεν ὅλους τοὺς ἀνταγωνιστάς του· διὰ τοῦτο ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀθηνῶν τὸν ἐφθόνησε καὶ τὸν ἔστειλε νὰ νικήσῃ ἕνα ταῦρον, ὅστις ἐξέπεμπε φλόγας ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ κατέστρεφεν ὅλην τὴν χώραν περὶ τῶν Ἀθηνῶν, τὴν Ἀττικὴν· ἀλλὰ ἐφρονεύθη ὑπὸ τοῦ ταύρου. Τότε ὁ Μίνως ἐξεστράτευσε ἐναντίον τῶν Ἀθηνῶν, διὰ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ υἱοῦ του, ἐκυρίευσεν τὰ Μέγαλα, πόλιν ὑποτελῆ εἰς τὰς Ἀθήνας, καὶ ἐπολιόρχησεν ἔπειτα καὶ αὐτὰς τὰς Ἀθήνας. Οἱ δὲ Ἀθηναῖοι ἠναγκάσθησαν διὰ νὰ παύσῃ ἢ πείνα καὶ ἡ ἀσθένεια, τὴν ὁποίαν ἔστειλεν εἰς αὐτοὺς ὁ Ζεὺς, διότι ἐπολέμου πρὸς τὸν Μίνωα, τὸν υἱόν του, νὰ στέλλουν 7 νέους καὶ 7 νέας κατ' ἔτος εἰς τὴν Κρήτην διὰ νὰ τοὺς τρώγῃ ὁ Μινώταυρος. Ἀπὸ τὸν σκληρὸν τοῦτον φόρον ἠλευθέρωσε τὰς Ἀθήνας ὁ Θησεύς.

Ὁ Μινώταυρος ἦτο τέρας ἔχον σῶμα ἀνδρὸς καὶ κεφαλὴν ταύρου· αὐτὸς ἦτο κλεισμένος ἐντὸς τοῦ Λαβυρίνθου, ὅστις τόσον πολυπλόκους εἶχε τὰς διόδους, ὥστε ὅστις εἰσῆρχετο ἐντὸς αὐτοῦ ἔχανε τὸν δρόμον καὶ δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ ἐξέλθῃ. Τὸ οἰκοδόμημα αὐτὸ κατεσκεύασεν ὁ Δαίδαλος, ὅστις ἐθεωρεῖτο διδάσκαλος τῶν πρώτων Ἑλλήνων τεχνιτῶν.

Ἄδελφοὶ τοῦ Μίνως ἦσαν ὁ Ῥαδάμανθος καὶ ὁ Σαρπηδῶν· ὁ Ῥαδάμανθος ἦτο ἄρχων διαφόρων νήσων τοῦ Αἰγαίου πελάγους· ἦτο περίφημος διὰ τὴν σοφίαν καὶ τὴν δικαιοσύνην του· διὰ τοῦτο μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ ἔγινεν εἰς τὸν Ἄδην δικαστής. Αὐτὸς καὶ ὁ Μίνως (καὶ ὁ Αἰακός, υἱὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Αἰγίνης) ἐδίκαζον τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων μετὰ τὸν θάνατον καὶ ἐπέβαλλον εἰς αὐτοὺς τὰς ἀρμοζούσας τιμωρίας.

Περίληψις. — Ἡ Κρήτη ἦτο κατωκνημένη ἀπὸ 3 χιλ. ἑτῶν π. Χ. Οἱ κάτοικοι αὐτῆς προώδευσαν ὀλίγον κατ' ὀλίγον καὶ ἐπολιτίσθησαν. Ἐκτίσαν καὶ πόλεις πολλὰς, ὥστε 90 πόλεις ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἡ Κρήτη ἐπὶ τοῦ Μίνως· οὗτος ὑπῆρξεν ἰσχυρὸς βασιλεὺς καὶ ἐγένετο θαλασσοκράτωρ. Ἐκτίσε νέας πόλεις, ἐξέτεινε τὴν κυριαρχίαν του ἐπὶ ὅλου τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ κατέστρεψε τὴν πειρατείαν. Ἐν γένει κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, τῆς ὁποίας ὅλη ἡ κίνησις καὶ αἱ πράξεις ἀποδίδονται εἰς τὸν Μίνωα, ἡ Κρήτη ὑπῆρξε τὸ κέντρον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅστις ἀπὸ ἐδῶ διεδόθη εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ σπουδαιότατα εὐρήματα καὶ τὰ μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορο τῶν χρόνων ἐκείνων. Ὡς κυριωτάτη θεότης τῶν χρόνων ἐκείνων ἐλατρεύετο γυναικεία θεά· ἐλατρεύοντο δὲ καὶ ἱερὰ σύμβολα· οἱ δὲ ναοὶ αὐτῶν ἦσαν συνήθως μικροὶ καὶ ἀσκεπεῖς. Τὸν πολιτισμὸν δὲ καὶ τὴν ἑκτασιν τῆς ἀρχῆς τῶν Κρητῶν τῶν χρόνων ἐκείνων μαρτυροῦσιν ὁ μῦθος τοῦ πολέμου τοῦ Μίνως διὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀνδρόγεω, ὁ μῦθος τοῦ Ῥαδαμάνθους καὶ ὁ μῦθος τοῦ Δαίδαλου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

ΟΙ ΔΩΡΙΕΙΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ.

1. Κάθοδος τῶν Δωριέων εἰς Κρήτην. — Μετὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἡρακλειδῶν εἰς Πελοπόννησον, οἱ Δωριεῖς πολυπληθεῖς ἀπὸ τὴν Λακωνικὴν καὶ τὴν Ἄργολίδα ἤλθον εἰς Κρήτην, καὶ ἄλλοι εἰς ἄλλα μέρη ἀποβιβάσθentes κατέλαβον τὰς κυριωτέρας πόλεις τῆς νήσου. Αἱ κυριώταται δὲ πόλεις τῆς Κρήτης ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Δωριέων ἦσαν ἡ *Κυδωνία*, ἣτις ἔκειτο ἐκεῖ ὅπου τὰ σημερινὰ *Χανία*, ἡ *Κνωσός*, ἡ *Γόρτυς* εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Μεσαρᾶς, καὶ ἡ *Λύκτος*, ἣτις ἔκειτο εἰς τοὺς πρόποδας τῆς Δίκτης.

2. Αἱ διάφοροι ἐν Κρήτῃ τάξεις τῶν κατοίκων. — Ὅτε οἱ Δωριεῖς ἤλθον εἰς Κρήτην, δὲν κατέλαβον ὅλην τὴν γῆν· μέρος αὐτῆς ἔμεινεν εἰς τοὺς ἐντοπίους, οἵτινες κατῴκουν εἰς τοὺς ἀγρούς ἢ εἰς τὰς πόλεις, ἰδίᾳ τὰς μικροτέρας. Οὗτοι ὠνομάζοντο *περίοικοι* ἢ *ὑπήκοοι*· ἐκαλλιέργουν τὰ κτήματά των ἢ ἐνησχολοῦντο εἰς διάφορα ἐπαγγέλματα καὶ ἔδιδον φόρον τινὰ εἰς τὴν πολιτείαν, ἀλλὰ δὲν ἐλάμβανον μέρος εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς.

Εἰς χειροτέραν θέσιν ἀπὸ τοὺς περίοικους ἦσαν οἱ *μνωῖται*. Οὗτοι ἐκαλλιέργουν τοὺς ἀγρούς, οἵτινες ἀνήκον εἰς τὸ δημόσιον· ὥστε αὐτοὶ ἦσαν δοῦλοι τῆς πολιτείας.

Ἐκτὸς τούτων ἦσαν καὶ ἄλλοι δοῦλοι, οἱ καλλιεργοῦντες τὰ κτήματα τῶν Δωριέων· αὐτοὶ ἐκαλοῦντο *ἀφραμιῶται* ἢ *κλαρωῶται*.

Οἱ δὲ λοιποὶ ἀπετέλουν ἐν Κρήτῃ τὴν τάξιν τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Οὗτοι ἐνησχολοῦντο εἰς τὴν διοίκησιν τῶν κοινῶν ἢ κατερίνοντο εἰς τὰ πολεμικά.

3. Πολίτευμα τῶν Κρητῶν. — Τὸ πολίτευμα τῆς Κρήτης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἦτο ἀριστοκρατικόν.

Τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν εἶχον οἱ κόσμοι, 10 τὸν ἀριθμὸν εἰς τὰς πλείστας πόλεις, οἵτινες ἀπὸ ἀρχαίας ἐπιφανεῖς οἰκογενείας καταγόμενοι, ἐξελέγοντο κατ' ἔτος ὑπὸ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Ὅσοι ἀπὸ τοὺς κόσμους διεκρίνοντο κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν ἐγίνοντο μέλη τῆς βουλῆς καὶ ἐλέγοντο γέροντες· ὡς τοιοῦτοι ἦσαν ἰσόβιοι καὶ ἀνεύθυνοι, παρέχοντες τὰς συμβουλὰς αὐτῶν εἰς τοὺς κόσμους καὶ ἐξελέγχοντες τὰς πράξεις των. Οἱ δὲ ἐλεύθεροι πολῖται συνήρχοντο εἰς ἐκκλησίαν, διὰ τὰ ἐπικυρώσουσαν τὰς ἀποφάσεις τῶν κόσμων καὶ τῶν γερόντων (¹).

4. Ἀνατροφή τῶν παιδῶν. — Οἱ παῖδες τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν μέχρι τοῦ δεκάτου ἐβδόμου ἔτους τῆς ἡλικίας αὐτῶν διέμενον εἰς τὰς οἰκίας τῶν πατέρων των. Ἀνετρέφοντο δὲ μὲ σκληραγωγίαν· ἐφόρουσαν τὰ ἴδια ἐνδύματα τὸν χειμῶνα καὶ τὸ θέρος, καὶ συνήθιζον νὰ ὑποφέρωσι τὴν πείναν καὶ τὴν δίψαν. Ἐμάνθανον τοὺς νόμους, τοὺς ὕμνους τῶν θεῶν καὶ ποιήματα, τὰ ὁποῖα ἐξύμνουσαν τὰ κατορθώματα τῶν ἡρώων καὶ μεγάλων ἀνδρῶν.

Ὅτε οἱ παῖδες ἐγίνοντο 17 ἐτῶν, τότε νέοι ἀπὸ τὰς σπουδαιοτέρας οἰκογενείας συνήθροίζον αὐτοὺς εἰς ἀγέλας. Τὰς ἀγέλας ταύτας διηύθυνεν ὁ πατὴρ τοῦ νέου ἐκείνου, ὅστις συνήθροισεν αὐτούς· οὗτος ὠνομάζετο ἀγελάτης· ὠδήγει τοὺς νέους εἰς τὸ κυνήγιον, εἰς τὸ τρέξιμον, εἰς τὴν ἀσκήσιν τῶν ὄπλων, καὶ ἐνίοτε εἰς τὸ νὰ συνάπτωσι πλαστὰς μάχας μεταξύ των· ἐτιμῶρει τοὺς ὀκνηροὺς καὶ ἀμελεῖς, καὶ ἐβράβευε τοὺς προθύμους.

5. Συνδούτια. — Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ κατεγίνοντο εἰς τὰ ὄπλα καὶ ἔζων ὡς στρατιῶται· ἂν καὶ εἶχον ἰδιαιτέρας

(¹) Ἀργότερον ἡ ἐκκλησία ἔλαβε πολὺ περισσότερα δικαιώματα· αὕτη ἀπεφάσιζε περὶ τῶν σπουδαίων ὑποθέσεων· ἐκτελεσταὶ δὲ τῶν ἀποφάσεων αὐτῆς ἦσαν οἱ κόσμοι· ἡ ἐξουσία δὲ τούτων ὡς καὶ τῶν γερόντων πολὺ ἡλαττώθη.

οίκιας δὲν ἔμενον συνήθως εἰς αὐτάς. Συνηνωμένοι εἰς ομάδας, τὰς λεγομένας ἐταιρείας, ἔτρωγον εἰς κοινὰ γεύματα, ἅτινα ὠνομάζοντο ἀνδρεία.

Ταῦτα ἤρχιζον μὲ προσευχάς· προσέφερον δὲ φαγητὸν πρῶτον εἰς τοὺς ξένους, ἔπειτα εἰς τὸν ἄρχοντα τοῦ ἀνδρείου. Μετὰ τὸ γεῦμα ἐσκέπτοντο περὶ τῶν δημοσίων υποθέσεων, διηγοῦντο τὰ κατορθώματα τῶν προγόνων καὶ παρεκίνουν τοὺς νέους εἰς τὴν ἀνδρείαν.

6. Οἱ νόμοι τῆς Κρήτης. — Τοιοῦτον ἦτο τὸ πολιτεῦμα τῶν Δωριέων ἐν Κρήτῃ. Οἱ Κρήτες ἐθαυμάζοντο ὑπὸ τῶν ἀρχαίων διὰ τοὺς νόμους αὐτῶν· καὶ ὄλων μὲν τῶν πόλεων οἱ νόμοι ἐπηρεοῦντο, ἀλλὰ καλύτεροι ἀπὸ ὄλους ἐθεωροῦντο οἱ νόμοι τῆς Γόρτυνος. Σήμερον δὲ γνωρίζομεν ἐν μέρος ἀπὸ τοὺς ἀρίστους αὐτοὺς νόμους. Εὐρέθη τοῦτο γεγραμμένον (πιθανῶς κατὰ τὸ 600 π. Χ.) εἰς πλάκας ἐκτισμένας εἰς ἓν οἰκοδόμημα ἀρχαῖον τῆς πόλεως ταύτης.

7. Προόδος τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτισμὸν. — Ἐν Κρήτῃ προώδευσαν τότε πάλιν αἱ τέχναι. Ὁ Δίποιος καὶ Σκύλλις εἶναι οἱ πρῶτοι περίφημοι κατασκευασταὶ (περὶ τὸ 580 π. Χ.) μαρμαρίνων ἀγαλμάτων· ἡ τέχνη αὐτῶν ἐγένεν ὀνομαστή εἰς ὄλην τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἄλλοι δὲ καλλιτέχναι Κρήτες κατεσκεύασαν τότε διάφορα ἀγάλματα καὶ οἰκοδομήματα εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος.

Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεφάνησαν τότε ἐν Κρήτῃ· τοιοῦτος ἦτο ὁ Θαλήτας, ὅστις ἦτο ποιητὴς καὶ νομοθέτης· οὗτος προσεκληθὴ εἰς τὴν Σπάρτην, ὅπου ἐπανέφερε τὴν τάξιν καὶ τὴν ὁμόνοιαν.

Καὶ ἄλλοι πρὸς τούτοις μάντιες καὶ ἱερεῖς διεκρίθησαν ἐν τῇ πατρίδι ἡμῶν· μετὰξὺ αὐτῶν ἐλέγετο καὶ ὁ Ἐπιμενίδης· οὗτος ἦτο σοφὸς ἀνὴρ καὶ ἐγνώριζε καλύτερον ἀπὸ κάθε ἄλλον, πῶς πρέπει νὰ γίνηται ἡ λατρεία τῶν θεῶν. Αὐτὸς προσεκληθὴ ἀπὸ τὸν Σόλωνα εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ

κατέστησε τούς θεούς εϋνοϊκούς πάλιν εἰς τὴν πόλιν, κατὰ τῆς ὁποίας εἶχον ὀργισθῆ, καὶ κατέπαυσε τὰ μῖση καὶ τὰς διχονοίας μεταξὺ τῶν Ἀθηναίων.

8. Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ παρακμὴ τῆς Κρήτης. — Ἡ Κρήτη κατὰ τὴν Δωρικὴν ταύτην ἐποχὴν δὲν ἀπετέλει ἓν κράτος· ἦτο διηρημένη εἰς πολλὰς ἀνεξαρτήτους ἐπικρατείας. Αἱ κυριώταται πόλεις τῆς νήσου ἤρχισαν μὲ τὸν καιρὸν νὰ πολεμῶσι μεταξὺ των, χωρὶς νὰ εἶναι καμμία τόσον ἰσχυρά, ὥστε νὰ ὑποτάξῃ τὰς ἄλλας. Ἰδίως ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, αἵτινες ἦσαν αἱ ἰσχυρόταται πόλεις τῆς νήσου, ὅτε ἠνοῦντο κατῶρθωνον νὰ ὑποτάξωσιν ὅλην τὴν νῆσον· συχνάκις ὁμως ἐπολέμουν μεταξὺ των, καὶ τότε ἡ νῆσος διηρεῖτο εἰς δύο στρατόπεδα· ἐκεῖνο δὲ ἀπὸ τὰ δύο ἐνῖκα μὲ τὸ ὅποσον ἤθελε συμμαχήσει ἡ ἰσχυρὰ Κυδωνία⁽¹⁾.

⁽¹⁾ Εἰς τοιοῦτους πολέμους κατεστράφη καὶ ἡ ἰσχυρὰ πόλις Λύκτος. Αὕτη πολλάκις ἐπολέμει μὲ τὰς πρώτας πόλεις τῆς νήσου· μετὰ τῆς Κνωσοῦ δὲ πάντοτε εὐρίσκετο εἰς πόλεμον. Ὅτε δὲ τῷ 220 π. Χ. συνεφώνησαν ἡ Κνωσὸς καὶ ἡ Γόρτυς, ὑπέταξαν ὅλην τὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Λύκτου· διὰ τοῦτο ἀπεφάσισαν νὰ τὴν καταστρέψωσι καὶ συνενώσαντες ὅλους τούς Κρήτας ὑπὸ τὴν ὁδήγίαν των ἐπῆλθον ἐναντίον τῆς πόλεως ταύτης. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔνεκα μικρᾶς αἰτίας διηρέθησαν οἱ σύμμαχοι καὶ μέρος αὐτῶν προσετέθη μὲ τούς Λυκτίους. Καὶ αὐτοὶ οἱ Γορτύνιοι διηρέθησαν εἰς δύο μέρη· οἱ γεροντότεροι μὲ τούς Κνωσίους καὶ οἱ νεώτεροι μὲ τούς Λυκτίους· Ἀλλὰ οἱ γεροντότεροι Γορτύνιοι καταλαμβάνουσι τὴν ἀκρόπολιν τῆς πόλεως των καὶ ἐξορίζουσιν ἓν μέρος ἐκ τῶν νεωτέρων, φονεύουσι τούς ἄλλους καὶ παραδίδουσι τὴν πόλιν εἰς τούς Κνωσίους.

Μίαν δ' ἡμέραν οἱ Λύκτιοι ἐξῆλθον ἅπαντες ἐκ τῆς πόλεως των διὰ νὰ λεηλατήσωσι τὴν χώραν τῶν ἐχθρῶν· οἱ Κνωῖοι, οἵτινες εἶχον καλέσει εἰς βοήθειάν των 1000 Αἰτωλοῦς, μαθόντες ὅτι ἡ Λύκτος εἶχε μείνει ἄνευ ὑπερασπιστῶν ἐπῆλθον ἀμέσως κατ' αὐτῆς, τὴν ἐκυρίευσαν καὶ ἐπεμψαν τούς παῖδας καὶ τὰς γυναῖκας τῶν

Οἱ Κρήτες ἐνόησαν ἐπὶ τέλος τὰ κακὰ τὰ ὅποια ἔφερον οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι, καὶ δι' αὐτὸ συνεφώνησαν μεταξύ των, ὅταν ἐξωτερικός τις ἐχθρὸς ἐπέρχηται κατ' αὐτῶν, νὰ συνενώνωνται πρὸς ἀπόκρουσιν αὐτοῦ· ὁ σύνδεσμος οὗτος ὠνομάζετο *συγκρητισμός*. Ἀμα ὁμοῦ ὁ ἐχθρὸς ἐξέλειπεν, οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἤρχιζον ἐκ νέου.

Εἰς αὐτοὺς τοὺς πολέμους κατέστρεφον τὰς δυνάμεις των οἱ Κρήτες· ἐν ᾧ ἡ ἄλλη Ἑλλάς ἔκαμνε τόσον μεγάλας προόδους εἰς τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας καὶ ἐπεχείρησε τόσον μεγάλους πολέμους, οἱ Κρήτες ἔνεκα τῶν διχονοιῶν των ἔμειναν ξένοι πρὸς ὅλα ταῦτα. Ἐν ᾧ ἡ Κρήτη πρώτη ἀπὸ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας προώδευσεν, ἔπειτα ἔμεινε στάσιμος ὅτε ἤκμασεν ἡ λοιπὴ Ἑλλάς. Οἱ Κρήτες χωρὶς νὰ φροντίζωσι διὰ τὰ γινόμενα εἰς τὴν ἄλλην Ἑλλάδα, ἐξηκολούθουν τοὺς μεταξύ των πολέμους καὶ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μετέβαινον εἰς ξένας χώρας ὡς μισθοφόροι, καὶ ὡς τοιοῦτοι ἐπολέμουν μαζῆ μετ' ἐκείνους, οἵτινες τοὺς ἐπλήρωνον· ἦσαν δὲ οἱ Κρήτες ἐπιτήδειοι τοξόται καὶ σφενδονῆται. Πολλάκις δὲ συνέπεσε μισθο-

Λυκτίων εἰς τὴν Κνωσόν. Ἐπειτα ἔβαλαν πῦρ εἰς τὴν πόλιν, τὴν κατέστρεψαν ἐντελῶς καὶ ἀνεχώρησαν. Οἱ Λύκτιοι ἀφ' οὗ ἐπανήλθον καὶ εἶδον τόσον μεγάλην καταστροφὴν, κατελήφθησαν ἀπὸ σφοδρὰν λύπην· κανεὶς δὲν εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν εἰς τὴν ὅποιαν μόνον ἐρείπια ἦσαν· ἀφ' οὗ περιήλθον περίξ αὐτῆς καὶ ἔκλαυσαν διὰ τὴν τύχην των, κατέφυγον εἰς τὴν πόλιν Λάμπαν. Ἐκεῖ ἔγιναν δεκτοὶ μετ' ἐξαιρετικὴν προθυμίαν· ἀπὸ ἐκεῖ ἐξηκολούθησαν μετ' οὓς συμμάχους των τὸν πόλεμον κατὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἐζήτησαν δὲ καὶ τὴν βοήθειαν τῶν Ἀχαιῶν καὶ τῶν Μακεδόνων· οὗτοι ἔστειλαν εἰς αὐτοὺς 700 ἄνδρας, μετ' οὓς ὅποιους κατώρθωσαν νὰ πολιορκήσωσι τὴν Κυθωνίαν καὶ τὰς ἄλλας συμμάχους μετ' οὓς Κνωσίους πόλεις, καὶ ἠνάγκασαν αὐτὰς νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν συμμαχίαν μετὰ τῆς Κνωσοῦ. Ἡ Λύκτος ἀνφροδομήθη, ὁ δὲ πόλεμος ἐξηκολούθησεν ἀκόμη ἐπὶ τινα χρόνον·*

φόροι Κρήτες να εύρίσκωνται μεταξύ τῶν δύο πολεμούντων μερῶν και να μάχωνται πρὸς ἀλλήλους.

Περὶ Ἰουλιανῶν. Οἱ Δωριεῖς ἐλθόντες εἰς Κρήτην κατέλαβον τὰς σπουδαιοτέρας πόλεις. Οὗτοι μέρος μόνον τῆς γῆς ἔλαβον ἰδικόν των, μέρος δὲ ἔμεινεν εἰς ἐντοπίους, οἳ τινες ἐλέγοντο *περίοικοι*: *μυῶται* δ' ἐλέγοντο οἱ κοινοὶ τῆς πολιτείας, *ἀφαμῶται* δὲ οἱ ἰδιαίτεροι τῶν Δωριέων δοῦλοι. Ἐνωτάτη ἀρχὴ ἦσαν οἱ *κόσμοι*, ἰο συνήθως τὸν ἀριθμὸν, ἐκ τῶν ὁποίων ἐλαμβάνοντο τὰ μέλη τῆς βουλῆς: ἡ δὲ ἐκκλησία ἀπετελεῖτο ἐκ τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν. Τούτων οἱ παῖδες ἀνετρέφοντο μὲ σκληραγωγίαν και ἀπὸ τοῦ 17 ἔτους τῆς ἡλικίας των συνήρχοντο εἰς *ἀγέλας* και ὁμοῦ ἐγυμνάζοντο: γινόμενοι δὲ ἄνδρες ἔζων στρατιωτικῶς και ἔτρωγον ὁμοῦ. Καὶ νόμους δὲ ἀρίστους ἔσχε τότε ἡ Κρήτη και ἄνδρας ὀνομαστοὺς ἀνέδειξε, καλλιτέχνας, ποιητὰς, νομοθέτας, ἱερεῖς και μάντις. Ἀλλὰ οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι ἐπέφερον τὴν *στασιμότητα* τῆς Κρήτης εἰς τὸν πολιτισμὸν, ἐν ᾧ ἡ λοιπὴ Ἑλλάς διεκρίνετο διὰ τὰ ἀθάνατα αὐτῆς ἔργα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥΣ

1. Αἷτια τῆς ὑποταγῆς. — Ἐν ᾧ οἱ Κρήτες κατέτριβον τὰς δυνάμεις των εἰς ἐμφυλίους πολέμους, ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ ὑπέταξε τὴν Ἰταλίαν ὅλην, κατώρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὴν Μακεδονίαν και τὴν κυρίως Ἑλλάδα τῷ 146 π.Χ.

Ἡ Ῥώμη ἀφ' οὗ κατέλαβε τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα ἤθελε νὰ κυριεύσῃ και τὴν Κρήτην, διότι ἡ κατάκτησις αὐτῆς θὰ διηκούλυε τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἐξακολουθήσουν τοὺς πολέμους και νὰ ἐπεκτείνωσι τὸ κράτος των ἀκόμη περισσότερον εἰς

τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν. Κατάλληλον δὲ ἀφορμὴν πρὸς καθυπόταξιν τῆς Κρήτης παρέσχον ἰδίως οἱ πειραταί.

Ἀφ' οὗ δηλαδὴ ἐνίκηθησαν ἡ Ἑλλάς καὶ ἄλλαι χῶραι ἀπὸ τοῦς Ῥωμαίου; καὶ διελύθησαν οἱ στόλοι τῶν κρατῶν ἐκείνων, πολλοὶ ναυτικοὶ οἵτινες ὑπηρετοῦν εἰς τοὺς στόλους τούτους συνεσωρεύθησαν εἰς τὰ τραχέα καὶ βραχώδη παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ⁽¹⁾ κατασκευάσαντες δὲ πλοῖα πολλὰ καὶ ἀποκτήσαντες μεγάλην δύναμιν, ἐλήστευον τὰ διαπλέοντα τὴν Μεσόγειον θάλασσαν ἐμπορικὰ πλοῖα, ἐλεηλάτουں τὰς παραλίας, ἐκυρίεον καὶ διήρπαζον τὰς πόλεις, καὶ ἤχμαλῶτιζον τοὺς κατοίκους, τοὺς ὁποίους διὰ τὸ ἐλευθερώσωσιν ἐζήτουں πολλὰ χρήματα. Οἱ Κρήτες συνηώθησαν μὲ τοὺς πειρατὰς τούτους, καὶ τὰ παράλια τῆς νήσου ἐχρησίμευον ὡς καταφύγια τῶν πειρατῶν.

2. Νίκη τῶν Κρητῶν. — Ταύτην τὴν ἀφορμὴν καὶ ἄλλας εὐροῦσα ἡ Ῥώμη ἔστειλε τῷ 74 π. Χ. μὲ στόλον ἰσχυρὸν τὸν στρατιγὸν Μάρκον Αντώνιον οὗτος ἐνόμιζεν ὅτι μὲ μεγάλην εὐκολίαν θὰ νικήσῃ τοὺς Κρητας· διὰ τοῦτο ἔφερον ἐπὶ τῶν πλοίων του περισσοτέρας ἀλύσεις διὰ τὴν δέσση μὲ αὐτὰς τοὺς αἰχμαλώτους παρὰ ὄπλα. Ἀλλὰ οἱ Κρήτες ἐπῆλθον μὲ τὰ πλοῖά των ἐναντίον αὐτοῦ καὶ ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Λασθένους καὶ Πανάρου τὸν ἐνίκησαν ἐν ναυμαχίᾳ. Αἱ δὲ ἀλύσεις τὰς ὁποίας ἔφερον, ἐχρησίμευσαν εἰς τοὺς Κρητας διὰ τὸν κρεμάσωσι τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τοῦς ἰστούς τῶν ἰδίων των πλοίων, οἵτινες οὕτως ἐπανήλθον ἐν θριάμβῳ εἰς τοὺς λιμένας των. Τὸν δὲ Ἀντώνιον ὠνόμασαν οἱ Ῥωμαῖοι «Κρητικὸν» περιπαίζοντες αὐτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἀποτυχίαν τῆς ἐκστρατείας του. »

3. Προσβεία τῶν Κρητῶν εἰς Ῥώμην. — Οἱ Κρήτες βλέποντες ὅτι ἡ Ῥώμη θὰ ἐξεδικεῖτο διὰ τὸ πάθημά της.

(1) Αὕτη εἶναι χερσόνησος τῆς Ἀσίας εἰς τὰ βορειοανατολικά τῆς Κρήτης κειμένη.

ἔπεμψαν εἰς αὐτὴν 30 ἄνδρας ἐπιφανεῖς διὰ νὰ ἀποτρέψωσι τὸν κίνδυνον. Ἄλλ' ἡ πρεσβεία ἐπέστρεψεν ἄπρακτος, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι ἐζήτησαν νὰ παραδώσουν εἰς αὐτοὺς οἱ Κρήτες τὸν Λασθένην καὶ Πανάρην, πάντα τὰ πλοῖα αὐτῶν, τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους καὶ 400 ὀμήρους καὶ νὰ πληρώσωσι 4000 τάλαντα.

4. Κατάκτησις τῆς Κρήτης.— Ἐπειδὴ οἱ Κρήτες δὲν ὑπήκουσαν εἰς ταῦτα, ἔστειλαν οἱ Ῥωμαῖοι τὸν στρατηγὸν αὐτῶν Μέτελλον διὰ νὰ ὑποτάξῃ τὴν νῆσον· οὗτος ἀπεβιβάσθη πλησίον τῆς Κυδωνίας τῷ 69 π.Χ.

69
π. Χ.

Ὁ πόλεμος ἦτο μακρὸς καὶ φοβερός. Ὁ Λασθένης καὶ Πανάρης εἶχον συναθροίσει 24 χιλιάδας ἀνδρῶν· μετὰ αὐτὰς συνῆψαν μάχην πλησίον τῆς Κυδωνίας πρὸς τοὺς Ῥωμαίους ἀλλ' ἐνίκηθησαν. Μετὰ τοῦτο οἱ Ῥωμαῖοι ἐπολιορκήσαν τὴν Κυδωνίαν καὶ μετὰ στενὴν πολιορκίαν ἠνάγκασαν αὐτὴν εἰς παράδοσιν· ἀφ' οὗ δ' ἐπῆλθον κατὰ τῆς Κνωσοῦ καὶ κατέλαβον αὐτήν, ἔγιναν κύριοι τῆς Λύκτου καὶ πλείστων ἄλλων πόλεων. Οἱ Κρήτες δμως ἀνθίσταντο μετὰ μεγάλην γενναϊότητα, ὥστε ὁ Μέτελλος ἠναγκάζετο ἐπὶ δύο ἔτη νὰ πολιορκῇ πόλεις ἰσχυράς καὶ νὰ μάχεται ἐναντίον ἐχθρῶν ἐπιτηδείων καὶ ἀνδρείων. Τοῦτο παρῴξυνε τὸν Μέτελλον, ὅστις ἦτο σκληρὸς ἀνὴρ· ἐκάλυψε τὴν νῆσον μετ' ἐρείπια καὶ μετεχειρίζετο τοὺς αἰχμαλώτους μετὰ τόσην σκληρότητα, ὥστε πολλοὶ Κρήτες προετίμων νὰ αὐτοκτονῶσι παρὰ νὰ πέσωσιν εἰς τὰς χεῖράς του.

Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς θαλάσσας ὁ Πομπήιος, ἄλλος Ῥωμαῖος στρατηγός, διὰ νὰ καταστρέψῃ τοὺς πειρατάς. Ἐπειδὴ δὲ ἔμαθον οἱ Κρήτες ὅτι μετεχειρίζετο μετ' ἐπιείκειαν τοὺς ὑποτασσομένους, ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν παρεκάλεσαν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ὁ Πομπήιος ἐπέισθη εἰς τὰς παρακλήσεις τῶν Κρητῶν

καὶ ἔγραφεν εἰς τὸν Μέτελλον νὰ μὴ πολεμῇ πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ νὰ φύγῃ ἐκ τῆς νήσου· ἔστειλε δὲ ἓνα ὑποστράτηγόν του, τὸν Ὀκτάβιον, διὰ νὰ καταλάβῃ τὰς πόλεις αὐτῆς. Ὁ Μέτελλος ὁμοίως δὲν ὑπήκουσεν εἰς τὸν Πομπήιον, ἀλλ' ἐξηκολούθησε μὲ μεγαλυτέραν σκληρότητα τὸν πόλεμον, καὶ ἠναντιώθη καὶ κατὰ τοῦ Ὀκταβίου, ὅστις συναθροίσας μικρὸν στρατὸν ἠνώθη μετὰ τῶν Κρητῶν.

Ἡ Ἰεράπυτνα ἦτο ἡ τελευταία πόλις, ἣτις ἀντέστη κατὰ τοῦ Ῥωμαίου στρατηγοῦ. Μετὰ τὴν πολιορκίαν καὶ ἄλωσιν αὐτῆς ὁ Λασθένης ἠναγκάσθη νὰ συνθηκολογήσῃ, ἡ δὲ Κρήτη μετὰ τριῶν ἐτῶν ἀγῶνας ὑπετάγη εἰς τοὺς Ῥω-

67 μαίους τῷ 67 π. Χ.

π. Χ. **5. Διοικήσεις τῆς Κρήτης.**—Μετὰ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι κατέπαυσαν, ἡ δὲ νῆσος διωκεῖτο κατὰ τοὺς Ῥωμαϊκοὺς νόμους καὶ Ῥωμαϊκῆ φρουρὰ ἐστάλη εἰς τὴν Κνωσόν.

6. Διὰδοσίς τοῦ Χριστιανισμοῦ.—Κατὰ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους ἡ Κρήτη ἦτο ὑποτεταγμένη εἰς τοὺς Ῥωμαίους, διεδόθη εἰς τὴν νῆσον ὁ Χριστιανισμὸς διὰ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Τίτου, ὅστις ἐγένετο καὶ ὁ πρῶτος ἐν Κρήτῃ ἐπίσκοπος. Ἡ χριστιανικὴ θρησκεία διεδόθη ταχέως εἰς τὴν νῆσον.

7. Ἡ Κρήτη μέρος τῆς Βυζαντιακῆς αὐτοκρατορίας.—Ὅτε κατὰ τὸ 390 μ. Χ. τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς δύο μέρη καὶ τὸ μὲν Δυτικὸν εἶχε πρωτεύουσαν τὴν Ῥώμην, τὸ δὲ Ἀνατολικὸν τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ κράτους. Τὸ Ἀνατολικὸν δὲ κράτος, ὅπερ ὀνομάζετο Βυζαντιακὴ αὐτοκρατορία, ταχέως ἐξελληνίσθη, καὶ ἡ Κρήτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ 500 σχεδὸν ἔτη νὰ ἀποτελῇ μέρος τῆς Ἑλληνικῆς ταύτης αὐτοκρατορίας.

Περὶληψις.—Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιθυμοῦντες νὰ καθυπο-

τάξωσι τὴν Κρήτην εὖρον κατάλληλον ἀφορμὴν, διότι οἱ Κρηῖτες συννηώθησαν μετὰ τῶν πειρατῶν· διὰ τοῦτο ἔπεμψαν τὸν Μ. Ἀντώνιον, ὅστις ἐν κήθη. Ἀφ' οὗ δὲ πρεσβεία τῶν Κρητῶν, ἥτις ἐπέμφθη εἰς τὴν Ῥώμην, ἐπανῆλθεν ἄπρακτος, οἱ Ῥωμαῖοι ἔστειλαν τὸν Μέτελλον (τῷ 69 π. Χ.), ὅστις νικήσας τοὺς Κρηῖτας πλησίον τῆς Κυδωνίας ἐκυρίευσεν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην τὰς πόλεις τῆς νήσου καὶ μὲ μεγάλην σκληρότητα ἐφέρετο πρὸς τοὺς κατοίκους. Διὰ τοῦτο οἱ Κρηῖτες ἔστειλαν πρέσβεις πρὸς τὸν Πομπήιον, δι' ὧν παρέδιδον εἰς αὐτὸν τὴν νῆσον. Δι' αὐτοῦ ὁμως οὐδὲν κατώρθωσαν, διότι ὁ Μέτελλος ἐξυκολούθει τὸν πόλεμον, ἕως ὅτου ὑπέταξεν ὅλην τὴν Κρήτην (τῷ 67 π. Χ.). Ἡ Κρήτη διωκεῖτο πλέον κατὰ τοὺς Ῥωμαῖκούς νόμους. Καθ' οὗς χρόνους ἡ Κρήτη ἦτο ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, διεδόθη ὁ χριστιανισμὸς εἰς τὴν νῆσον. Ὅτε δὲ τὸ Ῥωμαϊκὸν κράτος διηρέθη εἰς Ἀνατολικὸν καὶ Δυτικὸν, ἡ Κρήτη ἀπετέλεσε μέρος τοῦ Ἀνατολικοῦ, ἥτοι τῆς Αὐτοκρατορίας τοῦ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΑΡΑΒΑΣ

Οἱ κάτοικοι τῆς Ἀραβικῆς χερσονήσου τῆς Ἀσίας δινομαζόμενοι Ἀραβες, ὑπαδοὶ τοῦ Μωάμεθ μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ κατέκτησαν πολλὰς χώρας καὶ ἱδρυσαν μέγα κράτος. Ἀπέκτησαν δὲ πολλὰ πλοῖα, μὲ τὰ ὅποια ἐλεηλίτουν τὰς παραλίους χώρας τῆς Μεσογείου θαλάσσης. Ἐκ τῶν Ἀράβων τούτων εἷς συνήθροισεν 40 πλοῖα καὶ ἦλθε τῷ 823 μ. Χ. 823 εἰς Κρήτην ('). Οἱ ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν του Ἀραβες ἐλεηλά- μ. Χ.

(') Οὗτος ὠνομάζετο Ἀβού-Χάφς Ὁμάρ ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐλέγετο Ἀπόχαψις.

τησαν τοὺς ἀγροὺς καὶ κατέστρεψαν τὰς πόλεις, ἐν ᾧ τοὺς κατοίκους ἐσφαζον ἢ ἠνάγκαζον νὰ γίνουσι μωαμεθανοί· ἐκεῖ δὲ ὅπου κεῖται τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἔκτισαν φρούριον ὀχυρόν, ὅπερ κατέστησαν πρωτεύουσάν των καὶ ὠνόμασαν *Χάνδακα*. Μαθόντες δὲ τὴν κατάκτησιν τῆς Κρήτης συνέρρυσαν πολλοὶ Ἄραβες ἐκ τῆς Ἀσίας καὶ Ἀφρικῆς· ἐκ τούτων ἐνισχύθησαν οἱ Ἄραβες τῆς Κρήτης καὶ κατασκευάσαντες πολλὰ πλοῖα ἐλεηλάτουν ὅλα τὰ παράλια καὶ τὰς νήσους τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους, κατέστρεφον τὰς πόλεις, ἤρπαζον τοὺς κατοίκους αὐτῶν καὶ τοὺς ἐπώλουν ὡς δούλους.

Τόσον δὲ σπουδαία ἦτο ἡ ἀπώλεια τῆς Κρήτης διὰ τοὺς Βυζαντίους, ὥστε οὗτοι ἐξέπεμψαν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ἐξ μεγάλης ἐκστρατείας διὰ νὰ ἀνακτήσουσι τὴν νῆσον· δυστυχῶς ὅμως ἐνίκησαν παντοτε ἀπὸ τοὺς Ἄραβας.

Περίληψις. — Οἱ Ἄραβες κατέκτησαν τὴν Κρήτην καὶ ἔκτισαν τὸν Χάνδακα. Μετὰ ταῦτα σχηματίσαντες μέγαν στόλον ἐλεηλάτουν ὅλα τὰ παράλια τοῦ Βυζαντιακοῦ κράτους καὶ ἐνίκησαν τοὺς Βυζαντίους ἐξάκις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄

ΑΝΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΒΥΖΑΝΤΙΩΝ

Τῷ 960 μ. Χ. ὁ Νικηφόρος Φωκᾶς, στρατηγὸς τοῦ Βυζαντίου, χωρὶς νὰ ἀποθαρρυνθῆ ἀπὸ τὰς προηγουμένας ἀποτυχίας, ἐπῆλθεν ἐναντίον τῶν Ἀράβων μὲ πολυάριθμον στρατὸν καὶ στόλον· ἀποβιβασθεὶς δὲ πλησίον τοῦ Χάνδακος ἐπολιόρησεν αὐτὸν στενῶς.

Ἄλλὰ τὸ φρούριον τῶν Ἀράβων ἦτο πολὺ ἰσχυρόν, καὶ οἱ πολιορκούμενοι γενναίως ἠγωνίζοντο. Ὁ Νικηφόρος ὅμως

βοηθούμενος και ὑπὸ τῶν Κρητῶν μετὰ ὀκτὼ μηνῶν πολιορ- 961
κίαν ἐκυρίευσε τὸν Χάνδακα δι' αἱματηρᾶς ἐφόδου. Ἄφ' οὗ μ. X.
δὲ ἐκρήμνισε τὰ τείχη του και ὑπέταξε τοὺς Ἄραβας τῆς
λοιπῆς νήσου, ἔκτισε πλησίον τοῦ Χάνδακος φρούριον ὀχυρόν,
τὸ ὁποῖον ὠνόμασε *Τέμενος*. Ἐπειτα μετέφερον ἐνταῦθα πολ-
λοὺς Ἕλληνας και Ἄρμενίους, και προσεκάλεσε τὸν ὄσιον
πατέρα *Νίκωνα*, ὅστις ἔκτισε πολλὰς ἐκκλησίας, και ἐπανε-
φερον εἰς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν τοὺς ἀπογόνους τῶν
Κρητῶν ἐκεῖνων, οἵτινες εἶχον ἀναγκασθῆ νὰ γίνουιν μω-
αμεθανοί. Πρὸς τούτοις δὲ και εὐγενεῖς οἰκογένειαι τοῦ Βυζαν-
τίου ἤλθον τότε εἰς Κρήτην και ἔλαβον μεγάλα κτήματα·
αὗται μὲ τὸν καιρὸν ἔγιναν ἐντελῶς κρητικάι, ἀπέκτησαν
μεγάλην ἐπιρροὴν και διηύθυναν τὰς πράξεις τῶν λοιπῶν
Κρητῶν.

Περὶ Ἰλνισης. — Ὁ Φωκᾶς ἀνέκτισε τὴν Κρήτην ἀπὸ
τῶν Ἀράβων, ἐπανεῖφερε τοὺς Κρητὰς εἰς τὸν χριστια-
νισμόν και μετέφερον εἰς τὴν νῆσον νέους ἀποίκους και
εὐγενεῖς ἐκ Βυζαντίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

Ἡ ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΕΝΕΤΟΥΣ

1. Κατάκτησις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν. —
Ἄφ' οὗ οἱ Φράγκοι κατέλαβον τὴν Κωνσταντινούπολιν τῷ
1204, διεμοιράσθησαν τὰ χώρας τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους.
Διὰ νὰ κυριεύσωσι δὲ τὴν Κρήτην οἱ Ἐνετοί⁽¹⁾, ἤλθον, τῷ

(1) Ἡ Ἐνετία κτισθεῖσα τῷ 452 μ. X. εἰς τὸ Β. Α. τῆς Ἰτα-
λίας ἐπὶ πολλῶν νησίδων κατώρθωσε διὰ τοῦ ἐμπορίου αὐτῆς νὰ
αὐθροῖσῃ πολλὰ πλοῦτη, νὰ κατυλάβῃ ἀρκετὸν μέρος τῆς ΒΑ
καλίας και τῶν ἀπέναντι χωρῶν και νὰ γίνῃ μεγάλη ναυτικὴ
δύσμις. Κατὰ δὲ τὴν διανομὴν τοῦ Βυζαντιτικοῦ κράτους κατώρ-
θωσὶ νὰ λάβῃ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τῆς πλείστας Ἑλληνικὰς χώρας.

1206 1206, με 30 πλοία εις τὴν νῆσον ἠναγκάσθησαν ὁμῶς νὰ
μ. X. διεξαγάγωσι μακροὺς ἀγῶνας πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ μόλις
κατώρθωσαν τῷ 1211 νὰ καταλάβωσιν αὐτήν.

2. Διανομὴ τῆς γῆς. — Ἡ Ἐνετία διὰ νὰ κρατῆ
ἀσφαλέστερον τὴν νῆσον ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν της, ἔστειλεν Ἐνε-
τοὺς νὰ κατοικήσωσιν ἐνταῦθα. Ἄφ' οὗ δὲ ἀφῆρσεν ἀπὸ
τοὺς ἐντοπίους τὰς περισσοτέρας τῶν γαιῶν, διήρσεν αὐτὰς
εἰς τρία μέρη· καὶ τὸ μὲν ἐν παρεχωρήθη εἰς τὸ Ἐνετικὸν
κράτος, τὸ δεύτερον διηρέθη εἰς μερίδια, ἅτινα παρεχωρήθη-
σαν εἰς τοὺς Ἐνετοὺς ἀποίκους μετὰ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκ-
στρατεύωσιν ἐν καιρῷ πολέμου (1), καὶ τὸ τρίτον μέρος πα-
ρεχωρήθη εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν. Τότε ἐστάλησαν ἐπί-
σκοποι δυτικοὶ εἰς Κρήτην, τῆς ὁποίας οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι
ἐξεδιώχθησαν. Μόνον δὲ ἱερεῖς ὀρθόδοξοι ἔμειναν ἐνταῦθα (2).

3. Ἐπαναστάσεις κατὰ τῶν Ἐνετῶν. — Εὐθὺς ὡς
ἤλθον ἐνταῦθα οἱ Ἐνετοί, ἤρχισαν οἱ Κρήτες μακροὺς καὶ
αἱματηροὺς ἀγῶνας ἐναντίον τῶν ξένων κυριάρχων. Εἰς τοὺς
ἀγῶνας τούτους εἶχον τὴν ἀρχηγίαν οἱ ἀπόγονοι τῶν εὐγε-
νῶν ἐκείνων ἐκ Βυζαντίου οἰκογενειῶν, αἵτινες μετὰ τὴν ἐκ-
δίωξιν τῶν Ἀράβων ἤλθον εἰς τὴν Κρήτην.

Τῶν ἐπαναστάσεων δὲ τούτων ἀναφέρομεν μόνον τὰς σπου-
δαιστάτας.

1212 Ἐπαναστάσις τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν. — Τῷ 1212 οἱ
Κρήτες ἐξηγέρθησαν ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τῆς οἰκογενείας τῶν
Ἀγιοστεφανιτῶν. Ὁ δὲ δούξ (δηλ. διοικητὴς) τῆς Κρήτης
μὴ δυνάμενος νὰ καταβάλῃ τοὺς ἐπαναστάτας ἐζήτησε τὴν
βοήθειαν τοῦ κυβερνήτου τῆς Νάξου· οὗτος κατ' ἀρχὰς μὲν

(1) Κατ' ἀρχὰς 500 περίπου Ἐνετικοὶ οἰκογένειαι ἤλθον εἰς
Κρήτην, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἤλθον καὶ ἄλλαι πολλαί.

(2) Ὑπῆρξαν ὁμῶς περιστάσεις κατὰ τὰς ὁποίας ἐπέτρεψαν
Ἐνετία νὰ διαμείνωσιν ἐν Κρήτῃ ἐπ' ὀλίγον χρόνον ὀρθόδοξοι ἐπί-
σκοποι ἢ καὶ νὰ καταλάβωσιν ἐπισκοπὰς τινὰς.

εβοήθησε τοὺς Ἐνετοὺς, μετ' ὀλίγον ὁμως ἐστράφη μὲ τὸ μέρος τῶν ἐπαναστατῶν καὶ μὲ τὴν βοήθειαν αὐτῶν ἐνίκησε τὸν δούκα, τὸν ἠνάγκασε νὰ καταφύγῃ ἐνδεδυμένον γυναικεῖα ἐνδύματα εἰς τὸ φρούριον *Τέμενος*, τὸν ἐπολιορκήσεν ἐκεῖ καὶ ἔγινε κύριος τῆς νήσου. Ὡστε ἔγινεν ἀνάγκη νὰ ἔλθουν νέα στρατεύματα ἐξ Ἐνετίας· ταῦτα ἠλευθέρωσαν τὸν δούκα, ἀνέκτησαν τὸ Ἡράκλειον, πρωτεύουσαν τότε τῆς νήσου, καὶ ὑπεχρέωσαν τὸν κυβερνήτην τῆς *Νάξου* νὰ ἀποπλεύσῃ ἐκ Κρήτης τῷ 1214.

Ἐπανάστασις Χορτατσῶν. — Αἱ ἐπαναστάσεις ὁμως ἐξηκολούθησαν καὶ ταραχαὶ δὲ καὶ ἀνωμαλῖαι δὲν ἔπαυσαν νὰ γίνωνται. Διὰ τοῦτο ἐστάλησαν τῷ 1252 ἐξ Ἐνετίας νέοι **1252** ἄποικοι, οἵτινες ἔκτισαν τὴν πόλιν τῶν *Χαρίων* ἐπὶ τῆς θέσεως τῆς ἀρχαίας πόλεως *Κυδωνίας*. Ἀλλὰ τῷ 1271 ἐξη- **1271** γέρθη πολὺ σπουδαιότερα ἐπανάστασις ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς *Χορτάτσας*. Ὑπὸ τούτους συνηροίσθησαν ἀρκεταὶ δυνάμεις, ὥστε ἤρχισε τακτικὸς πόλεμος· οἱ δούκες οἵτινες ἐστέλλοντο ἐξ Ἐνετίας ἐνίκησαν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον. Τέλος τῷ 1278 ἦλθε μεγάλη δύναμις ἐξ Ἐνετίας, ἣτις ἐνίκησε τοὺς *Χορτάτσας* καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ φύγωσιν ἐκ τῆς Κρήτης.

Ἐπανάστασις Ἀλεξίου Καλλέργη. — Ἡ σκληρότης μὲ **1283** τὴν ὁποίαν ἐτιμωρήθησαν οἱ ἐπαναστάται ἐξήγειρε τὸν Ἀλέξιον Καλλέργην, τοῦ ὁποίου μάλιστα ὁ δούξ ἠθέλησε νὰ περιορίσῃ τὰ προνόμια. Οὗτος ἦτο ἐπιφανὴς διὰ τὴν καταγωγὴν του, πολὺ συνετὸς καὶ πλούσιος. Ὁ δούξ μαθὼν ὅτι προπαρεσκευάζεν ἐπανάστασιν ἠθέλησε νὰ τὸν συλλάβῃ· ἐκεῖνος ὁμως ἔφυγε καὶ τὴν αὐτὴν νύκτα τῆς φυγῆς του ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις, τῷ 1283, ἣτις 18 ἔτη διήρκεσεν.

Ἡ Ἐνετία, θαλασσοκράτειρα δύναμις, δὲν ἠδύνατο νὰ καταβάλλῃ τοὺς ἐπαναστάτας· εἰὰν κατελάμβανε μὲ τοὺς στόλους τῆς τὰ παράλια, οἱ ἐπαναστάται εὔρισκον ἀσφαλὲς καταφύγιον εἰς τὰ βουνὰ των· ὥστε οἱ Ἐνετοὶ δὲν ἦσαν ἱκα-

νοι νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὰς νίκας των. Ὅτε δὲ οἱ Κρήτες ἐνίκων, δὲν ἠδύναντο νὰ καταδιώξωσι τὸν ἐχθρὸν κατὰ θάλασσαν καὶ νὰ τὸν καταβάλωσιν ἐντελῶς. Ἐκ τῶν δύο ἀντιπάλων κανεὶς δὲν εἶχε τὴν δύναμιν νὰ νικήσῃ τὸν ἄλλον. Διὰ τοῦτο οἱ Ἐνετοὶ ἤλθον-εἰς διαπραγματεύσεις τῷ 1299 πρὸς τὸν Καλλέργην καὶ παρεχώρησαν εἰς αὐτὸν τιμὰς, πρόνομια, πλείστας γαίας καὶ ἀμνηστίαν εἰς τοὺς ὁπαδοὺς του· ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς Κρήτας ἐν γένει ἔκαμαν παραχωρήσεις τινάς. Καὶ ἐναντίον τῆς συνθηκῆς ἢ συνθήκῃ αὕτη διετηρήθη ἀπαραβίαστος καὶ ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς καὶ ἀπὸ τὸν Ἀλέξιον.

1324 *Ἐπανάστασις Λ. Καλλέργη καὶ Ψαρομηλίγγων.* —

Μετά τινας ἄλλας μικροτέρας ἐπαναστάσεις ἐξηγέρθη τῷ 1321 φοβερὰ ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Λέοντα Καλλέργην. Ὁ δούξ κατ' ἀρχὰς κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς ἐπαναστάτας καὶ συλλαβὼν τὸν Λέοντα διὰ δόλου τὸν ἔδεσεν ἐντὸς σάκου καὶ τὸν ἔρριψεν εἰς τὴν θάλασσαν. Τοῦτο ὅμως ἤναψεν ἐκ νέου τὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τοὺς ἀδελφοὺς Ψαρομηλίγγους. Οὗτοι κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πολλοὺς πύργους τῶν Ἐνετῶν αἱ φρούρια, τὴν Σητεῖαν, Ἱεράπετραν, τὴν Πέθυμναν καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὰ Χανία ὥστε οἱ Ἐνετοὶ περιωρίσθησαν εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ τινὰς πύργους. Μόλις δὲ τῷ 1347 κατώρθωσαν οἱ Ἐνετοὶ μὲ μεγάλας δυνάμεις νὰ καταιάλωσι τὴν ἐπανάστασιν, ἀφ' οὗ ἔπεσον ὑπὲρ τῆς πατρίδος οἱ λεοντόκαρδοι ἀδελφοὶ Ψαρομηλίγγοι.

1362 *Κοινὴ ἐπανάστασις Ἐνετῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν.* —

Οἱ ἐν Κρήτῃ Ἐνετοὶ καὶ οἱ ἄλλοι Ἰταλοὶ, οἵτινες εἶχον συσσωρευθῆ ἐνταῦθα διὰ νὰ ἀποκτήσωσι κτήματα καὶ πλοῦτη, δυσηρεστήθησαν κατὰ τῶν ἐν Ἐνετίᾳ ἀρχόντων, διότι οὗτοι τοὺς περιεφρόνουν καὶ δὲν τοὺς ἐθεώρουν ἴσους των· διὰ τοῦτο συνεννοηθέντες μετὰ τῶν Κρητῶν ἀπεστάτησαν τῷ 1362, συνέλαβον καὶ ἐφυλάκισαν τὸν δούκα καὶ κατέ-

στησαν ἰδίαν Κυβέρνησιν ἐν Κρήτῃ. Μετὰ ταῦτα διὰ τὴν
λείψην πᾶσα διαφορὰ μεταξὺ τῶν ἐπαναστατῶν, ὄλοι οἱ λα-
βόντες μέρος εἰς τὴν ἀποστασίαν Ἐνετοὶ καὶ Ἴταλοὶ ἔγιναν
ὀρθόδοξοι, καὶ ἀνύψωσαν ὡς σημαίαν τῆς Κρήτης, τὴν ση-
μαίαν τοῦ Ἁγίου Τίτου, προστάτου τῆς νέας ἐν τῇ νήσῳ
δημοκρατίας.

Ἡ Ἐνετία ἔστειλε τότε δύο πρεσβείας τὴν μίαν μετὰ
τὴν ἄλλην διὰ τὴν πείσῃ τοὺς ἐν Κρήτῃ τὰ ὑποταχθῶσιν.
Ἄφ' οὗ ὅμως αἱ προτάσεις αὐτῆς ἀπεκρούσθησαν, συνήθροισέ
στρατὸν ἀπὸ 6 χιλ. μισθοφόρους, τὸν ὅποιον ἐπεμψεν εἰς
Κρήτην τῷ 1364. Δυστυχῶς οἱ ἐν Κρήτῃ δὲν εἶχον ὠφε-
ληθῆ ἀπὸ τὸν καιρὸν ὅπου ἔμειναν ἡσυχοὶ· τούναντίον περι-
ῆλθον εἰς διχονοίας καὶ ἔριδας καὶ ἀντεκδικήσεις μεταξὺ τῶν.
Διὰ τοῦτο ὁ ἐχθρὸς τοὺς εὗρεν ἀνετοιμούς· καὶ κατῴρθωσαν
μὲν τὸν νικῆσωσιν ὅτε ἀπεβιβάζετο, ἀλλὰ μετὰ τινὰς
ἡμέρας ἐνικήθησαν ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν μετ' ἀπηλπισμένον
ἀγῶνα. Τότε ἤρχισαν πάλιν αἱ ἔριδες μεταξὺ τῶν ἐπανα-
στατῶν, τῶν ὁποίων ἀποτέλεσμα ἦτο ὅτι ἤνοιξαν ἄνευ μά-
χης τὰς πύλας τοῦ Ἡρακλείου εἰς τὸν ἐχθρὸν. Ἀμέσως
ὤρμησαν ὄλοι ἐκεῖνοι οἱ μισθοφόροι πάσης ἐθνικότητος καὶ
ἐτράπησαν εἰς φοβερὰς λεηλασίας καὶ βιαιοπραγίας.

Ἐπελείπετο ἀκόμη ἡ τιμωρία τῶν ἐπαναστατῶν· πολλοὶ
τῶν κορυφαίων ἐξ αὐτῶν ἐθανατώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατέ-
φυγον εἰς τὰς πλησίον νήσους καὶ τὰ ὄρη φεύγοντες τὴν μά-
χαιραν τῶν διωκτῶν τῶν.

Ἐπανάστασις ἀδελφῶν Καλλεργῶν. — Μόλις εἶχε ¹³⁶⁵
παρέλθει ἐν ἔτος καὶ οἱ Κρήτες λαμβάνουσι πάλιν τὰ ὄπλα
ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως αὐτῆς μετὰ τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Βυ-
ζαντίου· ὑπὸ τὴν σημαίαν ταύτην συνέρρευσαν ἐν Λασηθείῳ
οἱ πρόμαχοι τῆς ἐλευθερίας ἔχοντες ἀρχηγοὺς τρεῖς ἀδελφοὺς
Καλλέργας. Οὗτοι ἐξεδίωξαν τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ τῆς χώρας
καὶ τῶν μικροτέρων φρουρίων, τὰ ὅποια κατέλαβον καὶ ὠχύ-

ρωσαν. Καὶ ἀπέστειλε μὲν ἀρκετάς δυνάμεις ἡ Ἑνετία· αὐταὶ ὁμως δὲν ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας, οἵτινες ἐξορμῶντες αἰφνης ἀπὸ καταλλήλων τόπων ἐνίκων τοὺς ἐχθρούς. Ἀφ' οὗ δὲ πολλάκις ἐνικήθησαν οἱ Ἑνετοί, συναθροίσαντες νέας πολυαριθμούς δυνάμεις ἤρχισαν ἐν πρὸς ἐν νὰ προσβάλλωσιν ἕκαστον φρούριον, ὅπερ μετὰ πολυημέρους ἀγῶνας ἐκυρίευσον, ἔπειτα νὰ λεηλατῶσιν ἐντελῶς καὶ νὰ καίωσι τὴν χώραν διὰ νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας διὰ τῆς πείνης· τέλος δὲ δὲν ἐδίσταζον νὰ καταδιώκωσι μὲ ἀπιστεύτους κόπους τοὺς καταφεύγοντας εἰς τὰ ὄρη. Οὕτω προεχώρησαν οἱ Ἑνετοὶ εἰς τὸ Λασίθειον, τὴν Ἰδὴν καὶ τὰ Σφακία.

Ἀφ' οὗ τριουτοτρόπως κατελήφθη ὅλη ἡ Κρήτη, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά τῶν Καλλεργῶν ἐφονεύθησαν. Πάντες οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ἐπαναστατῶν κατὰ τὰς διαφόρους ἐπαναστάσεις, οἱ πρόκριτοι καὶ πάντες οἱ ὑποπτοὶ ὑπέστησαν τὴν αὐτὴν ποινήν.

Οὕτω μετὰ 150 ἔτη διαρκοῦς πολέμου οἱ Κρήτες ἐξητλημένοι καὶ ἄνευ βοήθειας τινὸς ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποκύψωσιν ὄχι διὰ παντός, ἀλλὰ διὰ νὰ ἀναλάβωσι δυνάμεις πρὸς μέλλοντας ἀγῶνας.

4. Κατάστασις τῆς Κρήτης μετὰ τὰς ἐπαναστάσεις.—Μετὰ τὴν σειρὰν τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων ἐπαναστάσεων, κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἡσυχίας, ἡ Ἑνετία προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ ἐπιεικεστέρην διοίκησιν εἰς τὴν νῆσον καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ προσοδευτικὰ μέτρα. Ἐσεβάσθη τὸ θρησκευμα καὶ τὴν γλῶσσαν· διὰ τοῦτο οἱ ὀρθόδοξοι ἱερεῖς εἶχον ἐπιρροὴν ἐν τῇ νήσῳ καὶ ἀντὶ νὰ μεταβάλωσι θρησκευμα οἱ κατακτηθέντες συνέβη τὸ ἐναντίον· ἀφ' οὗ ἐπετράπησαν οἱ γάμοι μετὰξὺ Ἑνετῶν καὶ Κρητῶν, πολλοὶ Ἑνετοὶ ἐγιναν ὀρθόδοξοι καὶ πολλάκις μετὰ τῶν Κρητῶν ἐπολέμησαν.

Ἐκ τῆς ναυτιλίας δὲ πολλοὶ ἐντόπιοι ἐσχημάτισαν περι-

ουσίας και πλείστοι ἔστελλον τοὺς παῖδας αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτερα σχολεῖα τῆς Ἰταλίας· ἐκ τῶν νέων τούτων πολλοὶ ἔγιναν περίφημοι συγγραφεῖς και καθηγηταὶ σπουδαῖοι και ἐν γένει ὀνομαστοὶ ἐπιστήμονες, και τινες ἐπανερχόμενοι εἰς τὴν πατρίδα ἡμῶν ἐδίδασκον αὐτοῖσι και ἑλληνικὰ σχολεῖα συνέστησαν. Καὶ ποιηταὶ δὲ ἀνεφάνησαν ἐν Κρήτῃ γράψαντες εἰς τὴν δημῶδη γλῶσσαν, και ζωγράφοι ἤκμασαν τότε ἐν ταῦθα. Προσέτι και ὁδοὶ διωρθώθησαν και γέφυραι κατεσκευάσθησαν και λιμένες ἠνοίχθησαν ἐν τῇ νήσῳ.

Ἄλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα, τὸ πλείστον τῶν Κρητῶν, οἱ ἀγρόται, ἐπιέζοντο ὑπὸ τῆς φιλοχρηματίας και ἀπληστίας τῶν Ἑνετῶν ὑπαλλήλων και εὐγενῶν· ὅλα σχεδὸν τὰ προϊόντα αὐτῶν διηρπάζοντο και αὐτοὶ ἀπεγυμνώνοντο ἐντελῶς. Χιλίους τρόπους εὕρισκον οἱ εἰσπράκτορες τῶν φόρων διὰ νὰ ἀφαρπάζωσι και τὸ τελευταῖον τεμάχιον ἄρτου ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ χωρικοῦ· τόσον δὲ πολλὴ ἦτο ἡ ἀθλιότης, ὥστε πλείστοι ἠγαγκάζοντο νὰ φεύγωσιν εἰς ξένας χώρας. Ὅσακις εἶχε πουθενὰ πόλεμον ἡ Ἑνετία, συνελάμβανε πλείστους χωρικούς, τοὺς ὁποίους ἐτοποθέτει εἰς τὰ πλοῖα τῆς ὡς κωπηλάτας, ὅστινες τὰ πάνδεινα ὑπέφερον.

Β. Τελευταῖαι τῶν Κρητῶν ἐπαναστάσεις. — Ἀφ' οὗ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα (1367 — 1453) κατέπαυσεν ὁ κρότος τῶν ὀπλῶν, ἐξηγέρθησαν και πάλιν οἱ Κρητες ἐναντίον τῶν ξένων κατακτητῶν. Καὶ παρ' ὅλας δὲ τὰς δυστυχίας αἵτινες τότε ἐπιέζον αὐτούς, οἱ Κρητες ὕψωσαν τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως τῷ 1453, και πάλιν τῷ 1570 ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Γεωργίου Καρταγολέου. Ἄλλὰ οἱ Κρητες και εἰς τὰς δύο ἐπαναστάσεις κατενικήθησαν και οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν και πλείστοι ἄλλοι τῶν Κρητῶν ἐθανατώθησαν.

Παρὰ πάντας ὁμῶς τούτους τοὺς ἀγῶνας και τὰ δεινά, ὅτε οἱ Τούρκοι ἐπῆλθον κατὰ τῆς νήσου, ἔλαβον τὰ ὄπλα προθύμως οἱ Κρητες ἐναντίον τῶν νέων τούτων ἐπιδρομῶν.

Περίληψις. — Ἄφ' οὗ οἱ Ἐνετοὶ ἐκυρίευσαν τὴν Κρήτην, κατέλαβον τὰς πλείστας τῶν γαιῶν αὐτῆς, τὰς ὁποίας παρεχώρησαν εἰς Ἐνετοὺς ἀποίκους, εἰς τὴν δυτικὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸ Ἐνετικὸν κράτος. Μόλις ὅμως ἦλθον οἱ Ἐνετοὶ ἐνταῦθα, οἱ Κρηῖτες ἤγειραν ἐναντίον αὐτῶν τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην πλείστας ἐπαναστάσεις, αἷτινες διήρκεσαν περὶ τὸ 150 ἔτη. Σπουδαιότεραι ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἡ τῶν Ἀγιοστεφανιτῶν, τῶν Χορτασῶν, τοῦ Ἀλεξίου Καλλέργη, τοῦ Λέοντος Καλλέργη καὶ Ψαρρομπλίγγων, ἡ κοινὴ ἐπανάστασις τῶν Ἐνετῶν ἀποίκων καὶ Κρητῶν, καὶ ἡ τῶν ἀδελφῶν Καλλεργῶν. Ἡ Ἐνετία ὅμως προσεπάθησε νὰ εἰσαγάγῃ πρόδοον εἰς τὴν νῆσον, τὰ δὲ γράμματα καὶ ἡ ζωγραφικὴ ἤκμασαν· ἀλλ' οἱ ἀγρόται ὑπέφερον τὰ πάνδεινα ἀπὸ τοὺς Ἐνετοὺς ὑπαλλήλους, γυμνωνόμενοι, καταπιεζόμενοι καὶ ἀναγκαζόμενοι νὰ κωπυλατῶσιν εἰς τὰ πλοῖα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

ΚΑΤΑΚΤΗΣΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΥΠΟ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ

1. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῶν Χανίων. — Οἱ Τούρκοι, ἀφ' οὗ κατέλαβον τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ τὰς νήσους, ἐτοιμάσαντες πολυάριθμον στόλον φέροντα πλείονας τῶν 40 χιλ. στρατοῦ, ἐπλευσαν καὶ κατὰ τῆς Κρήτης, τῷ 1645, καὶ ἀπεβιάσθησαν πρὸς δυσμὰς τῶν Χανίων. Ἄφ' οὗ δὲ κατέλαβον τὰ δύο φρούρια τῆς νησίδος τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου, προσέβαλον τὸ φρούριον τῶν Χανίων μετὰ μεγάλης ὀρμῆς. Ἡ Ἐνετικὴ φρουρὰ ἦτο ὀλίγη· ἀλλὰ ὅλοι οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως καὶ αὐτοὶ οἱ ἱερομόναχοι, οἱ γέροντες, αἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά ἠγωνίζοντο καὶ τοὺς Τούρκους ἀπέ-

κρουον. Οί Τούρκοι ὁμως κατεσκευάζον ὑπονόμους (¹) καὶ θέτοντες πῦρ εἰς αὐτάς ἔκαμνον ἐφοδον προσπαθοῦντες νὰ εἰσέλθωσι διὰ τῶν ῥήγματων. Ἄλλ' οἱ πολιορκούμενοι ἔσπευδον νὰ πληρώσωσι μὲ χώματα, ξύλα καὶ πέτρας τὰ ῥήγματα καὶ περὶ αὐτὰ δεινὸς συνήπτετο ἀγών. Τοιαῦται ἐφοδοὶ ἐγίναν ἐπτὰ εἰς πάσας δὲ ταύτας ἀπεκρούσθησαν οἱ Τούρκοι. Ἄλλὰ τὰ τεῖχη καθ' ἡμέραν κατέπιπτον, οἱ περισσότεροι ἀξιωματικοὶ καὶ στρατιῶται εἶχον φονευθῆ, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ζωτροφίαι εἶχον τελειώσει. Διὰ τοῦτο μετὰ 57 ἡμερῶν πολιορκίαν παραδώσαντες οἱ Ἑνετοὶ διὰ συνθήκης τὰ Χανία ἀνεχώρησαν διὰ πλοίων εἰς Ῥέθυμναν καὶ Σούδαν. Οἱ δὲ Τούρκοι εἰσελθόντες εἰς τὴν πόλιν μετέβαλον πολλὰς ἐκκλησίας εἰς τζαμιά καὶ ἐκακοποίησαν τοὺς ἀπομείναντας χριστιανούς.

2. Πολιορκία καὶ ἄλωσις τῆς Ῥεθύμνης. —

Τὸ θέρος τοῦ 1646 οἱ Τούρκοι ἐκίνησαν ἐκ Χανίων κατὰ τῆς 1646 Ῥεθύμνης· καταλαμβάνοντες δὲ καὶ λεηλατοῦντες τὴν ἐν τῷ μεταξύ χώραν ἐφθασαν πρὸ τῆς πόλεως ταύτης, τὴν ὅποιαν ἀμέσως προσέβαλον. Μετὰ πολλὰς δὲ μάχας οἱ Τούρκοι εἰσεβαλον δι' αἰματηρᾶς ἐφόδου εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὅποιαν ἐλεηλάτησαν καὶ τὰς οἰκίας κατέκαυσαν καὶ ὄσους κατοίκους συνέλαβον, ἢ ἐσφαζαν ἢ ἠχμαλώτισαν. Ὅσοι ἐσώθησαν ἐκ τῆς πόλεως κατέφυγον εἰς τὴν ὄχυρὰν ἀκρόπολιν Φορτέτσαν, ἐνθα ἔμειναν ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ 24 ἀκόμη ἡμέρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐγίνε μέγα ῥήγμα εἰς τὸ τεῖχος ὁ διοικητῆς διὰ

(¹) Τὰς ὑπονόμους ἤρχιζον ἀπὸ τῶν προμαχώνων των καὶ ἐξηκολούθουν σκάπτοντες ὑπὸ τὴν γῆν, ἕως ὅτου ἐφθανον ὑπὸ τὰ τεῖχη, ὑπὸ τὰ ὅποια προεχώρουν μέχρι τινὸς σκάπτοντες· ἔπειτα πληροῦντες πυρίτιδος τὸ ὑπὸ τὸ τεῖχος μέρος τῆς ὑπονόμου, ἔθετον πῦρ εἰς αὐτὴν καὶ ἀνετίνασσαν τὸ ὑπεράνω τῆς ὑπονόμου μέρος τοῦ τεύχους· διὰ τοῦ οὕτω γινομένου ῥήγματος προσεπάθουν νὰ εἰσέλθωσιν οἱ ἐφορῶντες.

συνθήκης παρέδωκε τὴν ἀκρόπολιν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ μετὰ πάντας τοὺς ἐπιζήσαντας χριστιανούς ἀνεχώρησεν εἰς Ἡράκλειον.

3. Κατάκτησις τοῦ πλείστου μέρους τῆς ἀνατολικῆς Κρήτης. — Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν κατάληψιν τῆς Ῥεθύμνης ἐξεχύθησαν εἰς τὴν περίξ χώραν καὶ τὰ μὲν χωρία ἐλεηλάτουσαν καὶ κατέστρεφον, τὰ δὲ δένδρα ἔκαιον, καὶ χιλιάδας χριστιανῶν ἠχμαλώτιζον καὶ ἐφόνευον. Οὕτω προχωροῦντες ἔφθασαν πλησίον τοῦ Ἡρακλείου, ἔνθα ἀποκρουθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν ἐτράπησαν πρὸς ἀνατολὰς καὶ συνάψαντες διαφόρους μάχας πρὸς τοὺς Κρήτας καὶ τοὺς Ἑνετοὺς κατώρθωσαν νὰ καταλάβωσιν ὅλην τὴν ἀνατολικὴν Κρήτην ἐκτὸς τῆς Σητείας, τῆς ὁποίας ὁ γενναῖος φρούραρχος ἀπέκρουσε τὰς προσβολὰς τῶν ἐχθρῶν.

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Ἑνετία ἔστειλε στόλον ἰσχυρόν, ἵνα ἐμποδίσῃ τὰς ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ἐρχομένας ἀφθόνας ἐπικουρίας εἰς τοὺς Τούρκους. Ἄλλ' ὅσας καταστροφὰς καὶ ἂν προξένοι ὁ Ἑνετικὸς στόλος εἰς τὸν Τουρκικόν, οὗτος κατώρθωνεν ἐνίοτε νὰ ἀποδιβάξῃ ἐπικουρίας εἰς Κρήτην. Οὕτως οἱ Τούρκοι καταλαβόντες τὸ πλεῖστον τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1648 ἐπετέθησαν κατὰ τοῦ Ἡρακλείου.

1648 4. Πρώτη τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία. — Οἱ Τούρκοι ἐπελθόντες κατὰ τοῦ Ἡρακλείου ἠγγάρευσαν περὶ τὰς 10 χιλ. Χριστιανῶν διὰ νὰ μεταφέρουν τὰ κανόνια ἐκ Χανίων καὶ Ῥεθύμνης· οὗτοι καθ' ὁδὸν ἐβασανίζοντο, καὶ πολλοὶ ἀπέθνησκον ἀπὸ τοὺς κόπους καὶ τὰς τιμωρίας. Μετὰ ταῦτα οἱ Τούρκοι ἤρχισαν σφοδρὸν κανονιοβολισμόν, διὰ τοῦ ὁποίου ἐπέφερον πολλὰς βλάβας εἰς τὰ τείχη, καὶ μὴ καταβαλλόμενοι ἀπὸ τὰς ἀποτυχίας αὐτῶν ἔσκαπτον ὑπόνομους, ἔκαμνον, ἐφόδους καὶ πολλὰκις ἀνέβαινον εἰς τὰ τείχη καὶ ἐπὶ ὥρας ἐμάχοντο. Ἀλλὰ καὶ οἱ Χριστιανοὶ ἅπαντες, στρατιῶται, ναῦται, πολῖται, ἀγωνιζόμενοι ἥρωϊκῶς ἀπέκρουον τοὺς

έχθρους. Τέλος μετά 3⁷ μηνῶν πολιορκίαν οἱ Τούρκοι ἐπειδὴ ἔχασαν πολὺ μέρος τοῦ στρατοῦ των, ἀπεμακρύνθησαν ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἔκτισαν πρὸς νότον αὐτοῦ ὠχυρωμένον στρατόπεδον περιμένοντες ἐπικουρίας.

5. Ἀγῶνες τῶν Κρητῶν κατὰ τῶν Τούρκων. —

Ἐν τῷ μεταξύ οἱ Σφακιανοὶ προχωρήσαντες ὑπὸ ἐγχωρίους ὀπλαρχηγούς εἰς Ἀποκόρωνα προσέβαλον τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ κατεβλήθησαν ὑπὸ τῆς ἀνωτέρας αὐτῶν δυνάμεως. Ἐκ τούτου ὁμως δὲν ἀπέβαλον τὸ θάρρος αὐτῶν οἱ Κρήτες, ἀλλὰ ἔλαβον τὰ ὄπλα ἐν Ἱεραπέτρα καὶ Σητεία καὶ ἐπολέμησαν κατὰ τῶν Τούρκων.

Οἱ Τούρκοι ἐν τῷ μεταξύ ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῆς Σούδας ἀπέτυχον· ἐπιτεθέντες δὲ κατὰ τοῦ Ἡρακλείου τῷ 1649 **1649**

ἀπώλεσαν 10 χιλ. στρατοῦ· ἐκεῖ δὲ οἱ Κρήτες ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν ἐμφυχούμενοι ἀπὸ τὸν πρώην οἰκουμενικὸν Πατριάρχην Ἰωαννίκιον, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην διὰ τοῦτο.

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι μετ' ὀλίγον κατέλαβον τὰ φρούρια τῆς Σητείας, Ἱεραπέτρας καὶ Σελύνου, πρὸ τοῦ ὁποίου εἶχον ὑποστῆ προηγουμένως φοβερὰς ἀπωλείας. Οὕτω δὲ ἀπέμειναν κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1653 εἰς τοὺς Ἐνετοὺς μόνον τὸ Ἡράκλειον, ἡ Σούδα, ἡ Γραμβοῦσα καὶ ἡ Σπιναλόγγα.

6. Νίκαι τοῦ Ἐνετικοῦ στόλου. — Ἐντεῦθεν ἡ Ἐνετία ἀνέλαβε δραστηριώτερον τὸν ἀγῶνα· οἱ στόλοι αὐτῆς ἔχοντες ναυάρχους ἱκανοὺς καὶ ἀνδρείους κατενίκησαν τοὺς στόλους τῶν Τούρκων περὶ τὴν Νάξον καὶ Δαρδανέλλια, καὶ χιλιάδας αὐτῶν ἐφόνευσαν καὶ ἠχμαλώτισαν. Οἱ δ' ἐν Κρήτῃ Τούρκοι μικρὰς μόνον βοήθειας ἐλάμβανον, διότι αἱ πλεῖσται κατεστρέφοντο ὑπὸ τῶν Ἐνετικῶν πλοίων. Δι' αὐτῶν δὲ διετηρήθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον αὐτῶν μέχρι τοῦ 1666. **1666**

7. Τελευταία τοῦ Ἡρακλείου πολιορκία. — Τότε ἡ Τουρκία ἀπεφάσισε μὲ ὅλας τῆς τὰς δυνάμεις νὰ πολεμήσῃ ἐν Κρήτῃ· περὶ τὰς 40 χιλ. στρατοῦ κατῆλθον εἰς

Κρήτην μὲ τὸν Μέγαν Βεζύρην Ἀχμέτ Κιουπρουλήν· ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν δὲ αὐτοῦ οἱ Τούρκοι ἀνέλαβον μετὰ μεγαλυτέρας ὀρμῆς τρίτην ἤδη φοράν τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἡρακλείου. Ἐπὶ ἓν ἔτος καθημερινῶς σχεδὸν ὁ Κιουπρουλῆς ἐλάμβανε βοήθειάν, κατεσκεύαζεν ὑπονόμους, τὸ φρούριον ἐκανοιοβόλει, ἐφόδους συχνὰ διέτασεν. Ἀλλὰ καὶ ἡ Ἐνετία νοήσασα τὸν κίνδυνον ἔστειλε τὸν *Φραγκίσκον Μοροζίνην*, ἄξιόν τοῦ Κιουπρουλή ἀνταγωνιστήν, ὑπὸ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ ὁποίου οἱ Ἐνετοὶ ἥρωικῶς ἠγωνίσθησαν. Πολλάκις δὲ ἀφ' οὗ δι' ὑπονόμων ἀνετίνασσαν οἱ πολιορκούμενοι τὰ ὀχυρώματα τῶν Τούρκων, ἐπεχείρουν ἐξόδους κατὰ τὰς ὁποίας πλείστοι καὶ ἀπὸ τὰ δύο μέρη ἐπιπτον. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Τουρκικὸς στρατὸς ἦτο ὑπὲρ τὰς 70 χιλιάδας, ὁ Ἐνετικὸς ἀνήρχετο μόνον εἰς ἑννέα χιλιάδας.

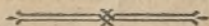
Ὅλη ἡ Εὐρώπη συνεκινήθη ἀπὸ τὴν φοβερὰν αὐτὴν πάλην. Πλείστοι ἐθελονταὶ ἦλθον εἰς βοήθειαν τῶν πολιορκουμένων καὶ 6 χιλ. Γάλλων ἐστάλησαν ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας· πάντες οὗτοι ἀνδρείως ἠγωνίσθησαν καὶ πολλὰς ἐξόδους ἐπεχείρησαν. Εἰς ταύτας δὲ ἐβοηθοῦντο ἀπὸ τοὺς Κρήτας, τῶν ὁποίων πολλοὶ ἦσαν ἐπιτηδειότατοι τοξόται καὶ προξένουν μέγαν φόβον εἰς τοὺς Τούρκους· μεταξύ τῶν πολλῶν ἀνδραγαθησάντων ἦτο καὶ ὁ ἱερομόναχος *Εὐγενικός*, ὅστις καὶ τοὺς πολιορκουμένους εἰς ἥρωικὰς ἐξόδους δις ὠδήγησε καὶ πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευσεν.

Ἀφ' οὗ ὁμοῦς ἀνεχώρησαν οἱ Γάλλοι, ὁ Μοροζίνης βλέπων ὅτι τὸ πλείστον τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ φρουρίου εἶχον φονευθῆ καὶ ὅτι ἡ πόλις εὕρισκετο εἰς ἐλεεινοτάτην θέσιν ἐδέχθη τὰς προτάσεις τοῦ Κιουπρουλή περὶ παραδόσεως· κατὰ ταύτας ἡ Κρήτη παρεδόθη εἰς τοὺς Τούρκους ἐκτὸς τριῶν φρουρίων τῆς Γραμβούσης, Σούδας καὶ Σπιναλόγγας, ἅτινα ἔμειναν εἰς τοὺς Ἐνετούς. Τότε δὲ ὁ Μοροζίνης ἠρώτησε τοὺς Κρήτας τοῦ Ἡρακλείου, ἐὰν θέλωσι νὰ μείνωσιν

ὑπὸ τοὺς Τούρκους· ὅλοι μὲ φωνῇ ἀπήντησαν ὅτι προτιμῶσι
νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν αἱματόβρεκτον αὐτῶν πατρίδα. Καί
τῷ ὄντι ἐντὸς 8 ἡμερῶν ὅλοι ἀνεχώρησαν, τῷ 1669, καὶ 1669
ἀφῆκαν τὴν πόλιν ἐντελῶς ἔρημον.

Οὕτως ἐτελείωσεν ὁ φοβερὸς αὐτὸς πόλεμος· 30 χιλιάδες
Χριστιανῶν καὶ 110 χιλιάδες Τούρκων ἔπεσον ἐν μόνῃ τῇ
πολιορκίᾳ τοῦ Ἡρακλείου· Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι ὡς γί-
γαντες μὲ λυσιώδη ἐπιμονήν, ἐπὶ 25 ἔτη, σῶμα πρὸς σῶμα
ἐπάλαισαν εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ταύτην νῆσον, ἣτις τοσαύτως
ἐπὶ τοσοῦτους αἰῶνας μὲ αἶμα ἐποτίσθη.

Περίληψις. — Οἱ Τούρκοι ἐλθόντες εἰς Κρήτην τῷ
1645 ἐπολιορκήσαν τὰ Χανία, ἅτινα μετὰ 57 ἡμερῶν
πολιορκίαν κατέλαβον· ἔπειτα ἐπελθόντες κατὰ τῆς Ῥε-
θύμνης ἐκυρίευσαν δι' ἐφόδου τὴν πόλιν· ἡ δὲ ἀκρόπολις
Φορτέτσα ἀντισταθεῖσα ἐπὶ 24 ἔτι ἡμέρας παρεδόθη. Οἱ
Τούρκοι μετὰ ταῦτα καταλαβόντες ὅλην τὴν ἀνατολικὴν
Κρήτην ἐπῆλθον κατὰ τοῦ Ἡρακλείου (τῷ 1649), ἀλλὰ
μετὰ 3 μηνῶν πολιορκίαν ἠναγκάσθησαν νὰ ἀπομακρυν-
θῶσιν. Οἱ δὲ Κρηῖτες ἠγωνίσθησαν γενναίως κοτὰ τῶν
Τούρκων καὶ εἰς Ἀποκόρωνα, Σητεΐαν, Ἱεράπετραν,
Σέλυνον καὶ εἰς Ἡράκλειον παροτρυνόμενοι ὑπὸ τοῦ
Πατριάρχου Ἰωαννικίου. Τέλος τῷ 1666 ἦλθεν ὁ Μ.
Βεζύρης Κιοπρουλῆς μὲ 70 χιλιάδας στρατοῦ καὶ προσ-
έβαλε σφοδρῶς τὸ Ἡράκλειον. Ἡ Εὐρώπη ἐβλεπε μὲ
ἀγωνίαν τὴν φοβερὰν πάλιν καὶ ἀρκετοὶ ἐθέλονται ἦλ-
καὶ 6 χιλ. Γάλλοι ἐστάλησαν πρὸς βοήθειαν τῶν πο-
λιορκουμένων. Μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὐτῶν ὁ Μοροζί-
νης μὴ δυνάμενος νὰ ἀντισταθῇ πλέον, παρέδωκε τὸ
Ἡράκλειον εἰς τοὺς Τούρκους (τῷ 1669).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η΄

Η ΚΡΗΤΗ ΥΠΟ ΤΟΥΣ ΤΟΥΡΚΟΥΣ

1. Διανομή τῆς γῆς καὶ φορολογία. — Ἀφ' οὗ ἐκυριεύθη τὸ Ἡράκλειον ὑπελείποντο ἀκόμη ἐλεύθερα τὰ ὄρεινά μέρη καὶ ἰδίως τὰ Σφακία· εἰς τὰ ὄρη αὐτῶν εἶχον καταφύγει καὶ οἱ μαχιμώτεροι ἐκ τῶν πεδινῶν ἐπαρχιῶν. Ὁ δὲ Κιοπρουλῆς μὴ θέλων νὰ ἀρχίσῃ μετ' αὐτῶν νέους ἀγῶνας τοὺς ἀφῆκεν ἀφορολογήτους καὶ αὐτονόμους.

Οἱ Τοῦρκοι διεμοίρασαν τὰ χωρία καὶ τὸ ἔδαφος τῆς νήσου εἰς 5 μέρη. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀνήκεν εἰς τὸν Σουλτάνον, τὸ ἕτερον ἐδόθη εἰς τοὺς πασάδες καὶ βέηδες, τὸ τρίτον ἐδόθη εἰς τοὺς γιαντισάρους καὶ λοιποὺς στρατιωτικούς, τὸ τέταρτον εἰς τὰ τζαμιά, τὸ δὲ τελευταῖον μέρος διηρέθη εἰς μικρότερα τμήματα καὶ παρεχωρήθη εἰς δευτερεύοντας ἀρχηγούς, τοὺς ἀγάδες· οὗτοι δὲ εἰσέπραττον τοὺς φόρους πληρώνοντες ὠρισμένον ποσὸν κατ' ἔτος εἰς τὸ δημόσιον· ἀλλὰ τὸ κέρδος τοῦ ἀγᾶ ἦτο μέγα, διότι ὅ,τι ἠδύνατο ἀπέσπα διὰ τῆς βίας ἀπὸ τοὺς δυστυχεῖς καλλιεργητάς.

Ὁ φόρος δὲ ὁ ἐπὶ τῶν κτημάτων ὠρισμένος ἐν Κρήτῃ ἦτο τὸ $\frac{1}{5}$ τῶν εἰσοδημάτων· ἐκτὸς τούτων ἐπεβλήθη κεφαλικὸς φόρος, τὸ λεγόμενον χαράτσι, ὅστις ἦτο πολὺ βαρῦς⁽¹⁾.

2. Διοικήσις καὶ δικαιοσύνη. — Οἱ Τοῦρκοι διήρσαν τὴν Κρήτην εἰς 3 διοικήσεις τοῦ Ἡρακλείου, τῆς Ρεθύμνης καὶ τῶν Χανίων ὑπὸ τὴν διοίκησιν 3 πασάδων. Ἐκαστος δὲ τούτων συνεχάλει καθ' ἑβδομάδα συμβούλιον, εἰς τὸ ὁποῖον ἐλάμβανον μέρος οἱ θρησκευτικοὶ ἀρχηγοὶ τῶν

(1) Οἱ μὲν πλουσιώτεροι ἐπλήρωνον κατ' ἔτος 670 ἄσπρα, ὅση δηλ. ἦτο ἡ ἀξία 16 μυστάτων ἐλαίου, οἱ δὲ πτωχότατοι τὸ $\frac{1}{4}$ αὐτῶν.

Βαγδὶ - Σουλτάνοι

Τούρκων και οί άρχηγοί τών γιαντισάρων· αυτό ήτο τὸ άνώτατον διοικητικόν και δικαστικόν σωματεϊον. Τάς μεταξὺ τών ιδιωτῶν διαφοράς εδίκαιζε μόνος ὁ Καδής⁽¹⁾.

3. Στρατιωτικὴ δύναμις. — Αὐτὴ ἀπετελεῖτο ἐκ γιαντισάρων και σπαχήδων, ὅτινες ἀπὸ τῆς λοιπῆς Τουρκίας ἤλθον εἰς Κρήτην· οὗτοι ἦσαν ἐντελῶς ἀνυπότακτοι· πολλάκις στασιάζοντες ἐξεδίωκον ἢ ἐνίστε και ἐφόνευον τοὺς πασάδες. Ἐκτὸς τούτων ἦσαν και ἐντόπιοι πεζοὶ και ἱππεῖς. Τακτικὸν δ' ὅμως στρατόν, ὁποῖον τὸν νοοῦμεν σήμερον, οἱ Τούρκοι τότε δὲν εἶχον.

4. Ἐκκλησία. — Ἐν ᾧ ὅλοι οἱ ἐν ταῖς πόλεσι ναοὶ μετεβλήθησαν εἰς τζαμιά ἢ εἰς ἀποθήκας τῶν ἀγάδων, μόλις εἰς τοὺς Χριστιανοὺς ἐπετράπη νὰ ἔχωσι μικροὺς τινὰς ναῖσκους εἰς ἀπομεμονωμένα μέρη ἄνευ κωδῶνων, μὲ σήμαντρα. Αἱ ἐπισκοπαὶ ὅμως ἀπεδόθησαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους.

5. Κατάστασις τῶν Χριστιανῶν. — Οἱ Χριστιανοὶ ἔζων ἐν μεγίστῃ ἀθλιότητι. Ἐν ᾧ ἠναγκάζοντο νὰ παραχωρῶσι τὰς καλλίστας αὐτῶν γαίας εἰς τοὺς ἀγάδες και εἰς τοὺς νεωστὶ ἐρχομένους ἀλλαχόθεν Τούρκους, ἀπὸ τὰς ἐπιλοίπους ἐλάμβανον ὅ,τι οἱ ἀγάδες ἄφηνον εἰς αὐτοὺς· εἰς τὴν ἐλαχίστην δὲ ἀφορμὴν ἐτιμωροῦντο διὰ βραδισμῶν. Ἐκτὸς τῶν ἀγάδων και οἱ διοικηταὶ κατεπέλιζον τοὺς Χριστιανοὺς· ἤρπαζον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι ἠδύναντο και ἀγγαρείας πολλάς τοῖς ἐπέβαλλον. Τόσον δὲ πολὺ οἱ Τούρκοι κατεδυνάστευον και ἐκακοποιοῦν τοὺς Χριστιανοὺς, ὥστε οὗτοι ἢ ἠναγκάζοντο νὰ καταφύγωσιν εἰς τὰ ὄρη ἢ ἐγίνοντο μωαμεθανοί. Ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν 60 χιλιάδες τῶν κατοίκων τῆς νήσου ἠναγκάσθησαν νὰ μεταβάλωσι θρήσκευμα· ὥστε οἱ πλεῖστοι

(1) Ἦτοι ὁ ἱεροδικαστής, ἱερωμένος δικάζων συμφώνως μὲ τὰς διατάξεις τοῦ Κορανίου.

τῶν μουσουλμάνων τῆς νήσου ὀλίγα ἔτη μετὰ τὴν κατάκτησιν ἦσαν ἢ ἐξωμόται ἢ τέκνα ἐξωμοτῶν.

Ἄλλὰ πολλοὶ δὲν μετέβαλλον πραγματικῶς θρήσκευμα· μόνον ἐξωτερικῶς ἐφαίνοντο Τούρκοι, ἀλλ' ἐν τῷ κρυπτῷ ἦσαν Χριστιανοὶ καὶ συνῆπτον γάμους μυστικῶς μεταξὺ των

Μόνον αἱ ὄρειναι χῶραι καὶ ἰδίως τὰ Σφακιά ἦσαν πυκνότερον κατοικημένα ἕνεκα τῆς ὑπαρχούσης ἐκεῖ ἐλευθερίας· ἐνταῦθα καὶ χωρὶα πολυάνθρωπα ἦσαν καὶ νεολαία ζωηρὰ καὶ πλοῖα ἀρκετά, ἅτινα ἐνεψύχωνον τὸ ἐμπόριον τοῦ Λουτροῦ, λιμένος τῶν Σφακίων.

6. Ἐνοπλοὶ τῶν Κρητῶν ἀντιστάσεις. — Πολλοὶ Κρήτες μὴ ὑποφέροντες τοὺς ἐξευτελισμοὺς καὶ καταπίσεις κατέφευγον εἰς τὰ ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατεχόμενα φρούρια τῆς Σούδας, Γραμβούσης καὶ Σπιναλόγγας· ἐπερχόμενοι δ' ἐκεῖθεν ἔκαιον τὰς κατοικίας τῶν Τούρκων ἐν τοῖς χωρίοις καὶ ἐφόνεον ἢ ἠχμαλώτιζον αὐτούς. Ἐὰν ὁμως τις τούτων συνελαμβάνετο, ἢ ἐκαρφώνετο ἐπὶ πασσάλου ἢ μὲ φρικτὰ βασανιστήρια ἐφονεύετο.

Διὰ ταῦτα προσεπάθουν οἱ Τούρκοι νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Ἐνετοὺς ἐκ τῶν φρουρίων τὰ ὁποῖα κατεῖχον. Κατῶρθωσαν δὲ νὰ καταλάβουν διὰ προδοσίας τὴν Γραμβούσαν τῷ 1691. Τοῦτο μαθόντες οἱ Ἐνετοὶ ἐπεμφαν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς νήσου στρατόν, μετὰ τοῦ ὁποίου ἀμέσως πολλοὶ Κρήτες μετὰ προθυμίας συνηθώθησαν· καὶ κατῶρθωσαν μὲν νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον τῆς Κισάμου, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθησαν νὰ καταλάβωσι τὰ Χανία· διὰ τοῦτο παραλαβόντες 2 χιλ. Κρήτας ἀπήλθον ἐκ τῆς νήσου· οἱ δὲ λοιποὶ τῶν Χριστιανῶν τῆς νήσου, ὅσοι ἐπολέμησαν μετὰ τῶν Ἐνετῶν, ἢ ἐθανατώθησαν ἢ ἐξηκολούθησαν νὰ πολεμῶσι τοὺς Τούρκους.

Μετὰ τινα δὲ ἔτη, τῷ 1715, καὶ τὰ φρούρια τῆς Σπιναλόγγας καὶ τῆς Σούδας παρεδόθησαν ὑπὸ τῶν διοικητῶν των εἰς τοὺς Τούρκους.

7. Ἐπανάστασις τοῦ 1770. — Οἱ Ἕλληνες καταπιεζόμενοι ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐστρεφον τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν Ῥωσσίαν, διότι ἠλπίζον ὅτι τὸ ὁμόδοξον ἐκεῖνο ἔθνος θὰ τοὺς ἐλευθερώσῃ. Διὰ τοῦτο ὅτε τῷ 1770 οἱ Πελοποννήσιοι παρεκινούντο ὑπὸ τῆς Ῥωσσίας εἰς ἐπανάστασιν, ὁ Δασκαλογιάννης ἦλθεν εἰς συνεννόησιν μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν Πελοποννησίων διὰ νὰ ἐπαναστατήσῃ συγχρόνως τὰ Σφακία. Ὑψώσας δὲ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως ἐξώρμησεν ἐκ τῶν Σφακίων καὶ προσέβαλε τοὺς Τούρκους εἰς διάφορα μέρη. Τότε ὁ πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου συνήθροισεν ἐξ ὅλης τῆς Κρήτης πολυαριθμούς Τούρκους καὶ εἰσέβαλεν εἰς Σφακία ἀπὸ δύο μερῶν, ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἀνατολῶν. Οἱ Χριστιανοὶ ὁμῶς ἀντέστησαν ἡρωϊκώτατα καὶ ἐπολέμησαν πολλάκις ὡς λέοντες, σῶμα πρὸς σῶμα, μὲ τοὺς ἐχθρούς. Σφοδρόταται μάχαι συνεκροτήθησαν εἰς πλείστα μέρη ἰδίως εἰς Ἀσκύφου καὶ Ἀνώπολιν. Ἀλλὰ οἱ Τούρκοι ἦσαν πολὺ πολυπληθέστεροι· διὰ τοῦτο οἱ Χριστιανοὶ ἀφ' οὗ ἀπώλεσαν πλείστους συμπολεμιστάς των, κατώρθωσαν νὰ σώσωσι τὰς ὑπολειπομένας οἰκογενείας των εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ῥουμέλης.

Ἀπερίγραπτοι εἶναι αἱ καταστροφαί, τὰς ὁποίας προξένησαν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ Σφακία. Ὁ δὲ Δασκαλογιάννης βλέπων τὴν καταστροφὴν τοῦ τόπου του παρεδόθη μόνος του εἰς τὸν πασᾶν. Οὗτος δὲ ἀφ' οὗ διὰ δόλου συνέλαβεν 70 ἐτέρους ὄπλαρχηγούς, τούτους μὲν ἔρριψεν εἰς σκοτεινάς φυλακάς, τὸν δὲ Δασκαλογιάννην ἐξέδειρε ζῶντα εἰς τὴν πλατεῖαν τοῦ Ἡρακλείου.

Τοιοῦτον τέλος ἔλαβεν ἡ ἐπανάστασις αὕτη, ἣτις 4 μῆνας διήρκεσε. Τὰ Σφακία μετέβαλον ὄψιν. Ἐκ τῶν κατοίκων οἱ πλείστοι ἐφονεύθησαν ἢ ἠχμαλωτίσθησαν ἢ ἀπέθανον ἐκ τῶν κακουχιῶν καὶ πολλοὶ ἐφυγον ἐκ τῆς νήσου. Οἱ δὲ ἐναπομείναντες ὑπεγρεώθησαν νὰ πληρώνωσι χαράτσι.

8. Παθήματα τῶν Κρητῶν μετὰ τὸ 1770. —

Μετὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην ὁ βίος τῶν Κρητῶν κατέστη ἀφόρητος ἐν Κρήτῃ· οἱ Τοῦρκοι καὶ πρὸ πάντων οἱ ἐξωμόται κατεπίεζον σκληρότατα τοὺς Χριστιανούς. Ὅλοι δὲ οἱ Τοῦρκοι τῆς Κρήτης ἦσαν καταγεγραμμένοι εἰς τὰ γιανιτσαρικά τάγματα, τῶν ὁποίων τέσσαρα ἦσαν ἐν τῇ νήσῳ· οὕτω δὲ συνδεδεμένοι ἕκαμνον ὅ,τι ἤθελον. Ἐφόνευον τοὺς Χριστιανούς πολλάκις ἀνευ οὔθενδός λόγου· ἰδίᾳ δὲ προσεπάθουν νὰ ἐξοντώσωσι πάντας ἐκείνους, ὅτινες ἐφαίνοντο ὅτι θὰ ἐγίνοντο ἄνδρῆοι· ἤρπαζον τὰς περιουσίας τῶν Χριστιανῶν καὶ τὰ τέκνα των. Τόσον δὲ πολὺ ἐπίεζον τοὺς Χριστιανούς, ὥστε χωρὶά ὀλόκληρα ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξωμόσουν. Οἱ δὲ λοιποὶ περίτρομοι καὶ πτωχοὶ ἔζων ἐλεεινὸν βίον.

Πολλοὶ ὁμοῦ δὲν ὑπέφερον τὴν ζωὴν ταύτην· ἐλάμβανον τὰ ὄπλα καὶ ἐφόνευον τοὺς Τοῦρκους· ἄρκετοὶ τότε ἄνδρῆοι Κρήτες ἔλαβον τὰ ὄπλα καὶ κρυπτόμενοι εἰς τὰ ὄρη ἐπήρχοντο ἐξαίφνης κατὰ τῶν Τοῦρκων, ἐφόνευον πολλοὺς καὶ κατέστησαν ὁ τρόμος αὐτῶν.

Περίληψις.— Αἱ γαῖαι τῆς Κρήτης διενεμήθησαν εἰς τὸν Σουλτάνον, τοὺς πασάδες, τοὺς στρατιωτικοὺς, τὰ τζαμιά καὶ τοὺς ἀγάδες. Ἐπειτα οἱ Τοῦρκοι ἐπέβαλον φόρους καὶ ἰδίᾳ τὸ χαράτσι εἰς τοὺς Χριστιανούς, καὶ ὤρισαν ὡς διοικητικὸν σῶμα συμβούλιον ἀποτελούμενον ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τῶν γιανιτσαρῶν καὶ τοὺς θρησκευτικοὺς ἀρχηγούς· ἀφήρσαν τὰς ἐκκλησίας ἀπὸ τοὺς Χριστιανούς, ἤρπαζον ἀπὸ αὐτοὺς ὅ,τι εἶχον καὶ ἐν γένει τόσον τοὺς κατεπίεζον, ὥστε πολλοὶ ἠναγκάζοντο ἢ νὰ γίνωσι μωαμεθανοὶ ἢ νὰ λαμβάνωσι τὰ ὄπλα κατ' αὐτῶν. Τῷ 1770 ἐγένεον ἐπανάστασις ὑπὸ τὸν Δασκαλογιάννην, τὴν ὁποίαν οἱ Τοῦρκοι εἰσελθόντες εἰς τὰ Σφακία κατέπνιξαν εἰς τὸ αἷμα. Ἐκτοτε οἱ Τοῦρκοι ἐφέροντο σκληρότατα πρὸς τοὺς Χριστιανούς, τῶν ὁποίων τὰ παθήματα κατῆντησαν ἀπερίγραπτα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1821

1. Ἡ ἔναρξις τῆς Ἐπαναστάσεως. — Ἀφ' οὗ ἔγινε γνωστὸν ὅτι ἡ ἐπανάστασις προητοιμάζετο καθ' ὅλην τὴν Ἑλλάδα, οἱ διασημότεροι τῶν Κρητῶν συνήλθον εἰς Σφακία καὶ ἀφ' οὗ ἀπεφάσισαν νὰ ἐπαναστατήσωσι, συνήθροισαν πρὸς τοῦτο χρήματα διὰ συνεισφορῶν. Εἶχον δὲ τότε οἱ Χριστιανοὶ πολὺ ὀλίγα ὄπλα καὶ πολεμοφόδια, διότι τῶν περισσοτέρων Κρητῶν εἶχον ἀφαιρεθῆ τὰ ὄπλα, μόνον δὲ οἱ ὄρεινοὶ Κρητῆς δὲν εἶχον παραδώσει αὐτά. Καὶ ὁμοίως μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ ἀπεφάσισαν νὰ διακινδυνεύσωσι τὰ πάντα ὑπὲρ πατρίδος (1).

2. Σφαγαὶ εἰς τὰς πόλεις. — Οἱ Τούρκοι μαθόντες ὅτι ἡ ἐπανάστασις ἤρχισεν ἐν Πελοποννήσῳ, προέβησαν εἰς σφαγὰς τῶν ἐν Χανίοις, Ῥεθύμνῃ, Ἡρακλείῳ καὶ Σητεία Χριστι-

(1) Μεταξὺ τῶν ἐπαναστατησάντων ἦσαν πολλοὶ οἴτινες ἦσαν κρυφίως Χριστιανοί, ἐν ᾧ εἰς τὸ φανερόν ἦσαν Τούρκοι· ἐπιφανέστατος τούτων ἦτο ὁ Μιχαὴλ Κουρμούλης ἐν Μεσαρᾷ· οὗτος εἶχε γίνεαι μέλος τῆς Φιλικῆς ἐταιρείας. Ἄμα ἤρχισεν ἡ ἐπανάστασις ἔλαβε τὰ ὄπλα καὶ πολὺ συνετέλεσεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ ἀγῶνος. Ἀφήσας τὰς ἀναπαύσεις του καὶ τὸν μεγαλοπρεπῆ του πύργου καὶ τὰ πλοῦτη καὶ περιφρονήσας τὰ πάντα ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ὑπέμεινεν ἀγογγύστως τὰ παθήματα τῆς ἐπαναστάσεως.

Ἄρχηγοὶ δὲ τῶν Κρητῶν ὑπῆρξαν ἐκτὸς τούτου πλείστοι διαπρέψαντες διὰ τὰ κατορθώματά των ἐξ ὧν ἀναφέρομεν τοὺς Ἄ. Παναγιώτην, Γ. Δασκαλάκην, Βασίλειον Χάλην, Ἰωάν. Χάλην, Ἄ. Σήφακαν, Ἄ. Μανουσogiαννάκην, Γ. Τσουδερόν, Ῥ. Βουρδουμπᾶν, Ἄντ. Μελιδόνην, Γ. Δαμινόν, Ἄ. Πρωτοπαπαδάκην, Π. Ζερβουδάκην, Σ. Διληγιαννάκην, Γ. Πωλογιωργάκην κτλ.

ανῶν, ἀδιακρίτως ἀνδρῶν, γυναικῶν καὶ παίδων. Ἄφ' οὗ δὲ καὶ τὸν μητροπολίτην καὶ 6 ἐπισκόπους ἔσφαξαν καὶ πλείστους προκρίτους ἐφυλάκισαν, διήρπασαν τὰ πράγματα τῶν Χριστιανῶν καὶ πολλὰς γυναῖκας ἐπώλησαν ὡς δούλας. Ἐπειτα ὀρμήσαντες ἐκτὸς τῶν πόλεων ἔσφαζον καὶ ἡχμαλώτιζον εἰς τὰ περὶ χωρὰ ἄσους ἠδύναντο, τὰ δὲ χωρία καὶ τὰ μοναστήρια ἔκαιον.

3. Αἱ πρῶται μάχαι καὶ αἱ νῆκαι τῶν Χριστιανῶν.

— Μετὰ τὰς σφαγὰς ταύτας οἱ Τούρκοι Χανίων καὶ Ῥεθύμνης ἐξῆλθον, ἵνα ἐπιτεθῶσι καὶ κατὰ τῶν ὀρεινῶν Κρητῶν

17 ἀλλ' οὗτοι ἀφ' οὗ τότε ἀνεπέτασαν τὰς σημαίας τῆς ἐλευθερίας, τῇ ^{Ἰουν.} **1821** 17 Ἰουνίου 1821, ἐπῆλθον ἐναντίον τῶν Τούρκων, καὶ νικήσαντες αὐτοὺς εἰς διαφόρους συμπλοκάς τοὺς ἠνάγκασαν νὰ περιορισθῶσιν εἰς μικρὰν ἀπὸ τῶν φρουρῶν αὐτῶν ἀπόστασιν. Ἄφ' οὗ δὲ ἐνίκησαν 2000 Τούρκους εἰς Κεραμεῖὰ τῆς Κυδωνίας καὶ κατεδίωξαν αὐτοὺς, τόσον θάρρος ἔλαβον, ὥστε ἐν καιρῷ νυκτὸς ἔκαυσαν τὰ πρὸ τοῦ φρουρίου παντοπωλεῖα καὶ ἐνέπνευσαν μέγαν τρόμον εἰς τοὺς Τούρκους. Διὰ τοῦτο ὁ παστῆς τῶν Χανίων ἐπῆλθε μὲ ὄλους τοὺς Τούρκους τῆς πόλεως ἐναντίον τῶν Χριστιανῶν καὶ συνεπλάκη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὰ Καμπὰ τῆς Κυδωνίας. Ἐκεῖ ἐπολέμησαν γενναίως οἱ Τούρκοι· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντισταθοῦν εἰς τὴν ὀρμὴν τῶν ἐπαναστατῶν ἐτράπησαν εἰς φυγὴν καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν νικητῶν μέχρι τῆς πεδιάδος. Κατὰ τὴν μάχην ταύτην περιῆλθον εἰς τὰς χεῖρας τῶν Χριστιανῶν ἄφθονα πολεμοφόδια καὶ τουφέκια, μὲ τὰ ὁποῖα πλείστοι ἐξ αὐτῶν ὀπλίσθησαν.

Ἐπειδὴ δὲ ὄχι μόνον οἱ Τούρκοι τῶν Χανίων ἀλλὰ καὶ οἱ τῆς Ῥεθύμνης ἐνικήθησαν εἰς σφοδράς μάχας, ἐζήτησαν τὴν βοήθειαν τῶν ἐν Ἡρακλείῳ Τούρκων, διὰ νὰ δυνηθῶσι νὰ καταβάλωσι τοὺς ἐπαναστάτας. Συνηνωμένοι λοιπὸν 3500 Τούρκοι τῆς Ῥεθύμνης καὶ Ἡρακλείου εἰσέβαλον εἰς

Σφακία καὶ προεχώρησαν μέχρι τοῦ Ἀσκύφου· ἀλλὰ ἐκεῖ προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἠναγκάσθησαν νὰ ἐπιστρέψωσιν, ἀφ' οὗ ἐφονεύθησαν πλείστοι ἐξ αὐτῶν.

4. Γενικὴ ἐκστρατεία τῶν Τούρκων.— Μετὰ τὰς ἀποτυχίας ταύτας οἱ Τούρκοι ἀπεφάσισαν ὅλοι νὰ συνενωθῶσι καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι γενικὴν ἐκστρατείαν. Περὶ τὰ μέσα δὲ Ἰουλίου ἐξεστράτευσαν καὶ ἐκ τῶν τριῶν φρουρῶν περὶ τὰς 10 χιλ. Τούρκων ἐναντίον τῶν Σφακίων. Κατὰ τὴν θέσιν Κουρροπατήματα Ἀποκορώνου ἀντέκρουσαν αὐτοὺς δύο περίπου χιλιάδες Χριστιανῶν καὶ ἐπολέμησαν ἐκεῖ ἐπὶ 4 ἡμέρας· ἐπὶ τέλος ὁμως ἠναγκάσθησαν νὰ ὑποχωρήσωσιν. Οἱ Τούρκοι τότε εἰσελθόντες εἰς Ἀποκόρωνα κατέκαυσαν ὅλα τὰ χωρία τῆς ἐπαρχίας, καὶ συλλαμβάνοντες τοὺς Χριστιανούς εἰς τὰ σπήλαια καὶ τὰς ὄπας κατέκοπτον αὐτούς. Περὶ τὰς 3 χιλιάδας λέγονται οἱ ἀπολεσθέντες Χριστιανοί. Καὶ ἐνίκηθη μὲν ἐν σώμα τῶν Τούρκων, τὸ ὅποιον προεχώρησεν εἰς τὰ ὄρεινά τῆς Κυδωνίας· ἀλλὰ περὶ τὰ τέλη Αὐγούστου ἅπαντες οἱ Τούρκοι συνηνωμένοι εἰσῆλθον εἰς τὰ Σφακία, τῶν ὁποίων οἱ κάτοικοι κατέφυγον εἰς τὰ ὑπερκείμενα ὄρη καὶ εἰς τὴν Γαῦδον. Οἱ δὲ Τούρκοι ἀφ' οὗ κατέστρεψαν τὰ πλείστα χωρία τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἀνεχώρησαν.

5. Ὁργάνωσις τῆς ἐπαναστάσεως.— Ἀφ' οὗ οἱ Τούρκοι ἐπανῆλθον εἰς τὰ ἴδια, οἱ Χριστιανοὶ ἀνέλαβον τὰς ἐπιθέσεις αὐτῶν. Ἐν τῷ μεταξύ ἦλθεν εἰς Λουτρὸν ὁ Ἀφεντούλης, ὅστις ἐστάλη ὑπὸ τοῦ Ὑψηλάντου ὡς ἀρχηγὸς τῆς ἐπαναστάσεως· οὗτος ἀφ' οὗ ἐξέδωκε προκήρυξιν διὰ τῆς ὁποίας ἐνεθάρρυνε τοὺς Χριστιανούς τῆς Κρήτης, ἐκήρυξε τὸ Λουτρὸν ἐμπορικὸν λιμὲνα τῆς ἐλευθέρας Κρήτης· πολλὰ δὲ πλοῖα ἔφερον τότε ἐκεῖ τροφὰς καὶ πολεμοφόδια, τῶν ὁποίων ἡ ἔλλειψις ἐδυσκόλευε πολὺ τὸν ἀγῶνα.

Μετὰ ταῦτα συνελθόντες οἱ πληρεξούσιοι τῆς Κρήτης εἰς Ἀρμένους Ἀποκορώνου, συμφώνως πρὸς τὴν πρόσκλησιν

τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως, ἐψήφισαν τὸν τρόπον τῆς προσωρινῆς διοικήσεως τῆς Κρήτης.

6. Περιορισμὸς τῶν Τούρκων εἰς τὰ φρούρια. —

1822 Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 1822 ἔλαβε νέαν ὄθησιν ὁ ἀγὼν· ἐν ᾧ πρὸ τῆς Ῥεθύμνης διάφοροι συμπλοκαὶ ἐγίνοντο, 4 χιλιάδες Ἡρακλειῶται Τούρκοι συνῆψαν σφοδρὰν μάχην ἐν Ἀγίῳ Βασιλείῳ μὲ τοὺς Χριστιανούς, καθ' ἣν πλείστοι ἔπεσον. Τότε δὲ ὁ Γάλλος λοχαγὸς Βαλέστρας, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην τὸν Μάρτιον τοῦ 1822, προέτεινεν εἰς τοὺς Χριστιανούς νὰ ἐπιχειρήσωσι τὴν ἄλωσιν τῆς Ῥεθύμνης· οὗτοι ἀπεδέχθησαν τὴν πρότασίν του καὶ ὑπὸ τὴν ὀδηγίαν του διαιρεθέντες εἰς τρία σώματα ἐπετέθησαν κατὰ τῶν ἐχθρῶν ἀπέτυχον ὁμοῦ καὶ ἔπεσον 80 περίπου ἐξ αὐτῶν, ἐν εἰς καὶ ὁ Βαλέστρας. Μετ' ὀλίγον ὁμοῦ ἐξεδικήθησαν διὰ τὴν ἀποτυχίαν των οἱ Χριστιανοὶ ἐν Μυλοποτάμῳ· ἐπιτεθέντες ἐναντίον τῶν Τούρκων ἔκλεισαν 350 ἐξ αὐτῶν εἰς ἓνα πύργον καὶ τοὺς ἐφόνευσαν. Καὶ περὶ τὰ Χανία δὲ τόσον προεχώρησαν, ὥστε μάχην συνῆψαν μὲ τοὺς Τούρκους πλησίον τῶν τειχῶν τοῦ φρουρίου καὶ κατέστρεψαν τὸ ὕδραγωγεῖον τῆς πόλεως.

Οὕτως οἱ Χριστιανοὶ καὶ πολιτικῶς διωργανώθησαν καὶ τοὺς Τούρκους περὶ τὰ φρούρια αὐτῶν περιώρισαν.

7. Ἀφίξις τῶν Αἰγυπτίων καὶ ἐκστρατεία αὐτῶν.

— Ὅτε ταῦτα ἐγίνοντο ἐν Κρήτῃ, ἤκμαζεν ἡ ἐπανάστασις καὶ ἐν τῇ λοιπῇ Ἑλλάδι· διὰ τοῦτο ὁ Σουλτάνος μὴ δυνάμενος νὰ στείλῃ στρατὸν καὶ εἰς Κρήτην διὰ νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ ἀντιβασιλέως τῆς Αἰγύπτου (¹). Κατὰ Μάϊον δὲ τοῦ 1822 ἦλθον εἰς Σούδαν 100 πλοῖα φέροντα 6 χιλιάδας στρα-

(¹) Οὗτος ἦτο λίαν ἰσχυρὸς· εἶχε στρατὸν εὐρωπαϊκῶς διωργανωμένον καὶ πολλὰ εἰσοδήματα· ἐπλήρωνε φόρον εἰς τὸν Σουλτάνον, ἀλλὰ κατὰ τὰ λοιπὰ ἦτο ἀνεξάρτητος ἀπὸ αὐτοῦ.

τοῦ ὑπὸ τὸν Χασάν πασάν. Οἱ Χριστιανοὶ ὁμως δὲν ἐφοβήθησαν τόσον στρατόν, ἀλλὰ προσέβαλον αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν ὄραν τῆς ἀποβάσεως καὶ κατὰ τὰς ἐπομένας ἡμέρας.

Ὁ Χασάν παραλαβὼν τοὺς Τούρκους τῶν Χανίων ἐπῆλθε κατὰ τῶν ἐπαναστατῶν. Οὗτοι προσεπάθουν νὰ σταματήσωσι τὴν πορείαν του, ἀλλ' ὁ Αἰγύπτιος ἀδιακόπως πολεμῶν ἐπὶ 6 ἡμέρας προεχώρει· ἔκαυσε τοὺς Λάκκους καὶ τὰ πλησίον χωρία καὶ ἔπειτα εἰσέβαλεν εἰς τὸν Ἀποκόρωναν· πολεμῶν δὲ καὶ πολεμούμενος διήλθε διὰ τῆς Ῥεθύμνης, προεχώρησεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐστρατοπέδευσεν ἐξωθεν τοῦ Ἡρακλείου.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Χριστιανοὶ ἐπιτεθέντες κατὰ τῶν Τούρκων τῆς Μεσαρᾶς ἐξεδίωξαν αὐτούς. Ὁ δὲ Σερίφ, πασᾶς τοῦ Ἡρακλείου, ἐπιχειρήσας νὰ τοὺς βοηθήσῃ, προσεβλήθη ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, οἵτινες κατῴρθωσαν νὰ κλείσουν 400 Ἀλθανοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου Κρουσῶνα (Μαλεβυζίου) καὶ νὰ τοὺς φονεύσουν ὅλους. Μετὰ τὰς νίκας ταύτας τῶν Χριστιανῶν ἔλαβον οἱ κάτοικοι τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν τὰ ὄπλα καὶ περιώρισαν τοὺς Τούρκους εἰς Σπιναλόγγαν καὶ Ἱεράπετραν, ἐν ᾧ ἄλλοι προσέβαλλον τοὺς περὶ τὸ Ἡράκλειον Τούρκους. Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις τῶν ἀνατολικῶν ἐπαρχιῶν, ὅτε ὁ Χασάν πασᾶς ἦλθε πρὸ τοῦ Ἡρακλείου.

Ἐντεῦθεν ὁ Χασάν εἰσέβαλεν εἰς Πεδιάδα καταστρέφων τὸν τόπον· ἀλλὰ ἐπιχειρήσας νὰ εἰσβάλῃ εἰς Λασσήθειον ἐνίκηθη ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων· διὰ τοῦτο ἐτράπη εἰς Ἀρκαδίαν καὶ ἐκεῖθεν κατῴρθωσε νὰ ὑποτάξῃ τὸ Λασσήθειον κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1822.

Ἀλλὰ μόλις ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Πεδιάδα, ἐνοπλα σώματα Χριστιανῶν ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται κατ' αὐτοῦ καὶ κατὰ τῆς Ἱεραπέτρας καὶ Σπιναλόγγας. Ἰδὼν δὲ ὅτι τὰ τουρκικὰ ἀποσπάσματα, ἅτινα ἀπέστειλλε κατὰ πάσας τὰς διευθύν-

σεις, οὐδὲν ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν, ἀπεφάσισε νὰ καταβάλῃ τοὺς Χριστιανοὺς διὰ τῆς πείνης καὶ τῆς ἐντελοῦς καταστροφῆς τοῦ τόπου. Τοιαῦτα ἀποφασίσας ὤρμησεν εἰς Ἀρκαδίαν, ἔνθα ἔμεινεν ἐπὶ ἓνα μῆνα ἐρημῶνων τὴν ἐπαρχίαν· ἐντεῦθεν εἰσῆλθεν εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, συνεπλάκη εἰς σφοδρὰν μάχην μετὰ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς ἣν ἐνικήθη, ἀλλ' οὐχ ἤττον κατώρθωσε νὰ καύσῃ τὸ Λασθήειον καὶ νὰ ἐρημώσῃ τὸ Μιραμπέλλον φονεύσας 2 χιλ. Χριστιανῶν ἐντὸς σπηλαίου (¹). Οὕτως ὁ Χασὰν πασᾶς, ἀφ' οὗ κατεπάτησε τὰς ἀνατολικὰς ἐπαρχίας ἐπανῆλθεν εἰς Πεδιάδα· ἐκεῖ δὲ πεσὼν ἐκ τοῦ ἵππου ἐφρονεύθη.

8. Νίκαι τῶν Χριστιανῶν. — Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν ἐπολιόρχησαν τὸ Καστέλλι τῆς Κισιάμου, εἰς τὸ ὁποῖον ἦταν 1800 Τοῦρκοι· οὗτοι προσβάλλομενοι κάθε ἡμέραν ἀπὸ τοὺς Χριστιανοὺς καὶ δεκατιζόμενοι ἀπὸ τὴν πανώλη, τὴν ὁποίαν εἶχε μεταφέρει ὁ Αἰγυπτιακὸς στρατὸς εἰς Κρήτην, εὕρισκοντο εἰς μεγάλην στενοχωρίαν. Διὰ τοῦτο μετὰ 4 μηνῶν πολιορκίαν παρεδόθησαν εἰς τὸν νέον ἀρμοστήν Τομπάζην (²), ὅστις μετέφερε τοὺς ἑνα-

(¹) Οὗτοι εἶχον καταφύγει εἰς σπήλαιόν τι πλησίον τοῦ χωρίου Μιλάτου. Μόλις κατέφυγον ἐκεῖ, ὤρμησε κατ' αὐτῶν ὁ ἐχθρὸς καὶ ἐπὶ 15 ἡμέρας διαρκῶς τοὺς ἐκανονιοβόλει· οἱ πολιορκούμενοι, ἂν καὶ πολὺ ὑπέφερον ἀπὸ τὴν κακουχίαν, τὴν δίψαν καὶ τὰς στερήσεις ἀνθίσταντο καρτερικῶς. Τέλος ὅμως ἀπελπισθέντες παρεδόθησαν εἰς τὸν πασᾶν, ὅστις τοὺς μὲν ἄνδρας ἔσφαξε, τὰς δὲ γυναῖκας ἐπώλησεν ὡς δούλας. Μία δ' ἐξ αὐτῶν ἐν ᾧ ἐσύρετο ὡς δούλη, ἐπήρθησεν ἐντὸς δεξαμενῆς καὶ ἐπνίγη. Οὕτω πολλοὶ προετίμων τὸν ἐνδοξὸν θάνατον τῆς σκληρᾶς δουλείας.

(²) Ὁ Ἀφεντούλης ὅστις ἦτο διοικητὴς τῆς νήσου, ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἱκανὸς νὰ διοικῆ, ἀνεχώρησε· τότε δὲ ἐστάλη ἀντ' αὐτοῦ ὡς ἀρμοστής ὁ Ἐμμ. Τομπάζης, Ὑδραῖος, ὅστις ἀπεβιβάσθη τὸν Μάιον τοῦ 1823 μετὰ ἀρκετοὺς ἐθελοντὰς παρὰ τὸ Καστέλλι τῆς Κισιάμου.

πομεινάντας 600 περίπου Τούρκους διὰ πλοίων εἰς Χανία.

Μετὰ ταῦτα ὁ Τομπάζης διηυθύνθη ἐναντίον τῶν Τούρκων τοῦ Σελύνου, οἵτινες ἦσαν πολὺ ἰσχυροί· ἐπολιόρησε δὲ αὐτοὺς καὶ τοὺς ἠνάγκασε νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Κάνδαρον· ἐν ᾧ δὲ διευθύνοντο εἰς Χανία προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καὶ ἐφρονεύθησαν περὶ τοὺς χιλίους ἐξ αὐτῶν.

Θ. Καταστολὴ τῆς Ἐπαναστάσεως. — Κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1823 ἦλθε μὲ νέον στρατὸν ἐξ Αἰγύπτου ὁ Χουσεῖν, ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ Νικήσας δὲ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς Γέργερην (Καιουρίου) παρὰ τὰς ὑπερείας τῆς Ἰδης εἰσηλθεν εἰς Μυλοπόταμον καὶ ἐφθασεν εἰς Μελιδόνι (1), ἔνθα διέμεινε τὸν χειμῶνα. Κατὰ δὲ τὴν ἀνοιξὴν τοῦ 1824 ὁ Χουσεῖν προεχώρησεν εἰς Ἀποκόρωνα 1824 φονεύων καθ' ὁδὸν ἢ αἰχμαλωτίζων τοὺς κατοίκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐντεθεὶν εἰσέβαλεν εἰς Σφακία.

Αἱ χιλιάδες τῶν Χριστιανῶν αἵτινες εἶχον καταφύγει ἐν ταῦθα, μόλις ἐπρόφθασαν νὰ σωθῶσιν εἰς τὰς φάραγγας καὶ τὰ δύσβατα ὄρη· πολλοὶ ἐξ αὐτῶν κατέφυγον εἰς τὴν παρα-

(1) Πλησίον τοῦ χωρίου τούτου εἶναι τὸ σπήλαιον τοῦ Μελιδονίου. Εἰς αὐτὸ κατέφυγον 400 περίπου Χριστιανοί, ἐξ ὧν 35 ἦσαν ὀπλοφόροι· ὁ Χουσεῖν τὸ προσέβαλεν ἰσχυρῶς καὶ πολλακίς ἠναγκαζοὺς τοὺς στρατιώτας του νὰ κάμνωπιν ἔφοδον· ἀλλ' οἱ γενναῖοι τοῦ σπηλαίου ὑπερασπίσταν ἐπὶ 3 μῆνας ἀντέκρουον τοὺς ἐχθρούς. Τέλος ὁ Χουσεῖν ἐρριψεν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου καυσίμους ὕλας τὰς ὁποίας ἠναψε, συγχρόνως δὲ ἔφραξε καὶ τὴν εἴσοδον αὐτοῦ· οἱ δυστυχεῖς Χριστιανοὶ ἔτρεχον ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τοῦ σπηλαίου εἰς τὸ ἄλλο, ἀλλὰ τὰ πυκνὰ νέφη τοῦ καπνοῦ τοὺς κατέφθανον πανταχοῦ καὶ τοὺς ἐπνιζαν ὅλους. Ὅτε δὲ οἱ Ἕλληνες ὕστερον ἀπὸ πολὺν καιρὸν ἠδυνήθησαν νὰ εἰσέλθωσιν εἰς τὸ σπήλαιον ἐκεῖνο, ἀνεῦρον τὰ κατάμαυρα ὑπὸ τοῦ καπνοῦ λείψανα τῶν συγγενῶν των, τὰ ὁποῖα μὲ δάκρυα εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς ἠσπάσθησαν καὶ ἔθαψαν.

λίαν καί, ἀφ' οὗ ἀνετίναξαν εἰς τὸν ἀέρα τὰς ἀποθήκας τῶν πολεμοφοδίων καὶ τροφῶν, ἀνεχώρησαν διὰ πλοίων· χιλιάδες δὲ Χριστιανῶν κατέφυγον τότε ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει εἰς Πελοπόννησον.

Οἱ στρατοὶ τοῦ Χουσεῖν εἰσέβαλον ἤδη εἰς Σέλυον καὶ Κίσαμον, ἐν ᾧ τὰ Αἰγυπτιακὰ πλοῖα περιέπλεον εἰς τὰ μέρη ἐκεῖνα, διὰ νὰ συλλαμβάνωσι τοὺς φυγάδας· καταδιωκόμενοι λοιπὸν κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων πλείστοι ἐξωλοθρεύοντο. Διὰ τούτης θηριωδίας κατεβλήθη προσκαίρως ἡ ἐπανάστασις.

10. Ἀνανέωσις τῆς Ἐπαναστάσεως — Οἱ Κρήτες οἵτινες κατέφυγον εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν ἐκάθηντο ἀργοί, ἀλλὰ ἠνωμένοι μὲ τοὺς ἄλλους Ἑλληνας κατεπολέμουν τοὺς Τούρκους. Ἐν ᾧ δὲ ἐπολέμουν ἐκεῖ, προσεπάθουν νὰ εὕρωσι τὰ μέσα διὰ νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Κρήτην καὶ ἐπαναλάβουν τὸν ἀγῶνα.

Ἐκ τούτων 900 περίπου, ἀφ' οὗ προητοιμάσθησαν καταλλήλως, ἐπεβιάσθησαν εἰς τινὰ πλοιάρια κατ' Αὐγούστον 1825 τοῦ 1825 καὶ ἐπελθόντες ἐξαίφνης κατέλαβον τὸ ἀπόρθητον φρούριον τῆς Γραμβούσης. Ὅτε δὲ τὸ ἀνέλπιστον τοῦτο κατόρθωμα ἐγίνε γνωστὸν εἰς τὴν λοιπὴν Ἑλλάδα, ἔσπευσαν ὅσοι ἦσαν ἐκεῖ Κρήτες καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἐθελονταὶ νὰ ἔλθωσιν εἰς Κρήτην καὶ ἀνανεώσωσιν ἐνταῦθα τὴν ἐπανάστασιν.

Μὴ δυνάμενοι οἱ Χριστιανοὶ νὰ συνάπτωσι τακτικὰς μάχας μὲ τοὺς ἐχθροὺς των, οἵτινες ἦσαν πολυάριθμοι, διηρέθησαν εἰς μικρὰ σώματα, τὰ ὁποῖα ἐξαίφνης ἐπέπιπτον καὶ ἐφόνευον τοὺς Τούρκους. Οὕτω δὲ ἤρχισε καθ' ὅλην τὴν Κρήτην κλεφτοπόλεμος πολὺ καταστρεπτικὸς διὰ τοὺς ἐχθροὺς. Ἡ Κρήτη ὅλη ἐφαίνετο πλήρης τοιούτων ὀπλοφόρων. Μάτην ὁ διοικητὴς τῆς νήσου Μουσταφᾶς ἔτρεχεν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς ἄκρου τῆς Κρήτης εἰς τὸ ἄλλο· τίποτε δὲν κατώρθωνεν. Ἐπὶ δύο ἔτη διατρέχοντα τὰ σώματα ταῦτα

τὴν Κρήτην ἔκαμαν ἀπειρα ἀνδραγαθήματα καὶ πλείστους Τούρκους ἐφόνευσαν (1).

Ἰδίως δὲ κατὰ Νοέμβριον τοῦ 1827 ἐνισχύθη ὁ ἀγὼν 1827 εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς Κρήτης· ἐνταῦθα οἱ Χριστιανοὶ κατώρθωσαν νὰ νικήσωσι τοὺς Τούρκους τοῦ Ἡρακλείου φονεύσαντες 350 ἐξ αὐτῶν καὶ ἔπειτα νὰ πολιορκήσωσι καὶ φονεύσωσιν ἄλλους 300 Τούρκους ἐν Μιραμπέλλῳ.

Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Κρήτες προσεκάλεσαν τὸν Χατζῆ Μιχάλην Ταλιάνον μὲ τὸ ἀξιόλογον ἵππικόν του, ὅστις κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 1828 ἦλθεν εἰς Γραμβοῦσαν μὲ 100 ἵππους καὶ 600 πεζούς.

II. Κατάληψις τῆς Γραμβοῦσας ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊῶν. — Ἡ Γραμβοῦσα ἦτο καταφύγιον ὄλων τῶν καταδιωκομένων Κρητῶν· εἰς αὐτὴν συνέρρεον πολλοὶ ὄχι μόνον ἐκ Κρήτης ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλων μερῶν. Στενοχωρούμενοι δὲ ἀπὸ τὴν πείναν ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν· ἐκπλέοντες δηλ. διὰ πλοίων ὀπλισμένων συνελάμβανον τὰ ἐμπορικὰ πλοῖα εἰς οἰονδήποτε ἔθνος καὶ ἂν ἀνήκον καὶ τὰ ἀπεγύμνωνον. Ἡ ἐπιτροπὴ ἥτις ἐκυβέρνηα τὴν Γραμβοῦσαν, δὲν ἠδύνατο νὰ περιορίσῃ τὴν κακὴν ταύτην πρᾶξιν· οὕτω δὲ ἔπασχε πολὺ τὸ ἐμπόριον ἀπὸ τοὺς πειρατάς· διὰ τοῦτο Ἀγγλικὸς καὶ Γαλλικὸς στόλος ἦλθε τῷ 1828 εἰς Γραμβοῦσαν καὶ συνέ- 1828 λαβεν ὅσα πλοῖα εὗρεν ἐνταῦθα· εἰς δὲ τὸ φρούριον εἰσήγαγε φρουρὰν ἀπὸ στρατιώτας Ἑλλήνας, τοὺς ὁποίους ἔστειλεν ὁ Κυβερνήτης Καποδίστριας, καὶ ἀπὸ ἰδικούς των στρατιώ-
τας· τοὺς δὲ ἐν Γραμβοῦσῃ Κρήτας ἐξεδίωξαν.

(1) Ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῶν Γραμβουσιανῶν καὶ διακριθέντων διὰ τὴν ἀνδρείαν των ἦσαν οἱ Μ. Μαυράκης, Ἰακ. Κουμῆς (ἐκ Σελύ-
νου), Στ. Νιότης (ἐξ Ἀνωγείων), Μ. Καζάνης (ἐκ Λασηθίειου),
Γ. Δρακονιανὸς (ἐκ Κισάμου), Ν. Μαλικιότης, Μ. Κόρακας καὶ
Ἰωάσαφ Ξεπατέρας (ἐκ Μεσαρᾶς) καὶ πλείστοι ἄλλοι οὐδόλως
τούτων ὑπολειφθέντες κατὰ τὸ διάστημα τοῦ ἀγῶνος.

12. Νέαι μάχαι ἐν Σφακίοις. — Περὶ τὸν Μάρτιον τοῦ 1828 τὸ σῶμα τοῦ Χ' Μιχάλη μετέβη εἰς Σφακία καὶ ἐστρατοπέδευσεν εἰς Φραγκοκάστέλλον, τὸ ὁποῖον ἦτο μικρὸν Ἑνετικὸν φρούριον. Ἐπειτα ὤρμησεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεθύμνης ἐνίκησε τοὺς Τούρκους καὶ ἀφ' οὗ ἔλαβε πολλὴν λείαν ἐπέστρεψεν εἰς Σφακία. Ὁ Μουσταφᾶ πασᾶς μαθὼν ταῦτα ἐξεστράτευσεν μὲ 4 χιλιάδας πεζῶν καὶ 400 ἵππεῖς κατ' αὐτοῦ. Φοβερὰ μάχη συνεκροτήθη ἐξωθεν τοῦ Φραγκοκαστέλλου· ἵππεῖς καὶ πεζοὶ ἐμάχοντο ἀναμειγμένοι· ἡ σύγχυσις ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ τοῦ κονιορτοῦ ἦτο τόση, ὥστε πολλοὶ ἐφονεύοντο ὑπὸ τῶν συμπολεμιστῶν των. Μετὰ τὴν μάχην ταύτην καθ' ἣν ἔπεσον ὁ Χ' Μιχάλης μὲ 300 Χριστιανούς καὶ διπλάσιοι Τούρκοι, ὁ Μουσταφᾶς ἐπολιόρησε τοὺς λοιποὺς ἐν τῷ φρουρίῳ. Οὗτοι μετὰ πολιορκίαν 8 ἡμερῶν, καθ' ἃς ὑπέφερον τὰ πάνδενα, ἐσυνθηκολόγησαν καὶ ἀπῆλθον μὲ τὰ ὄπλα αὐτῶν καὶ τὰς ἀποσκευάς.

Ἐπιστρέφοντες ὁμοῦ οἱ Τούρκοι ἐκ Σφακίων προσεβλήθησαν ὑπὸ τῶν Κρητῶν, οἵτινες ἀπέκοψαν εἰς αὐτοὺς τὴν ὁδὸν μετὰ δύο δὲ ἡμερῶν ἀγῶνας, ἀφ' οὗ οἱ πλείστοι ἐφονεύθησαν, κατῴρθωσαν μὲ κόπους νὰ διαφύγωσιν ἀφήσαντες τὰς ἀποσκευάς των, τὰ πολεμοφόδια, πλείστα ὄπλα καὶ σημαίας εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν.

Ἰουλ.
1828

13. Τελευταῖαι τῶν Κρητῶν νῆκαι. — Μετ' ὀλίγον συνελθόντες εἰς συμβούλιον οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς Κρήτης συνέστησαν γενικὸν στραταρχεῖον καὶ διῴρισαν ὄπλαρχηγούς ἐν ἐκάστη ἐπαρχίᾳ τοὺς ἀρίστους τῶν καθ' ἑλὴν τὴν νῆσον πολεμιστῶν. Συσσωματωθέντες τότε οἱ Κρητες ἐξεδίωξαν καὶ πάλιν τοὺς Τούρκους ἀπὸ τῶν Ἀποκόρων καὶ κατέλαβον τὴν πολλὰκις ποτισθεῖσαν δι' αἵματος Μαλάζαν, καὶ ἠνάγκασαν τοὺς Τούρκους νὰ κλεισθῶσιν εἰς τὰ φρούρια Χανίων, Σούδας καὶ Ῥεθύμνης.

Μετὰ τὰς ἐπιτυχίας ταύτας τῶν Χριστιανῶν οἱ ἐν Ἡρα-

κλείψου Τούρκοι προέβησαν εἰς νέας φοβερὰς σφαγὰς ἀφ' οὗ ἐπεσον ξιφήρεις κατὰ τῶν ἀόπλων Χριστιανῶν, ἄλλους μὲν ἔσφαξαν, ἄλλους δὲ ἔρριψαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ τὰ φρέατα. Πεντακόσια πτώματα ἔκειντο εἰς τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως. Μετὰ ταῦτα ὀρμήσαντες καὶ εἰς τὰ περίξ χωρία ἔσφαξαν ὄσους ἠδυνήθησαν. Καὶ οἱ ἐν Ῥεθύμνῃ Τούρκοι, ἀφ' οὗ δὲν ὑπῆρχον ἐντὸς τῆς πόλεως Χριστιανοί, ἐπετέθησαν κατὰ τῶν χωρίων καὶ ἔσφαξαν ἐξήκοντα Χριστιανούς.

Ταῦτα κατέστησαν ὀρμητικωτέρους τοὺς Χριστιανούς. Ἄλλοι μὲν ἐπετέθησαν πρὸ τῆς Ῥεθύμνης κατὰ τῶν Τούρκων καὶ ἐφόνευσαν περὶ τοὺς 150 ἐξ αὐτῶν, ἄλλοι δὲ προσέβαλον τὴν Ἱεράπετραν καὶ Σπιναλόγγαν. Ἐπειτα συναθροισθέντες περὶ τὰς 2500 εἰσέβαλον εἰς Σητεῖαν καὶ ἐπολιορκήσαν ἐντὸς ὄχυροῦ πύργου 400 Τούρκους, τοὺς ὁποίους πάντας μετὰ 2 ἡμερῶν ἀντίστασιν ἐφόνευσαν. Τοὺς δὲ λοιποὺς Τούρκους τῆς ἐπαρχίας ταύτης περὶ τὰς 4 χιλ. περιεκύκλωσαν εἰς διάφορα μέρη καὶ τοὺς ἠνάγκασαν νὰ παραδοθῶσι καὶ μετέφερον ἄλλους μὲν εἰς Ἡράκλειον ἄλλους δὲ εἰς Ἀσίαν. Οὕτω κατέλαβον τὴν Σητεῖαν οἱ Χριστιανοὶ εὐρόντες ἐν αὐτῇ πολλὰ ὄπλα καὶ πολεμοφόδια. Δυστυχῶς ὅμως μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον 4 χιλιάδες Τούρκων ἐξ Ἡρακλείου καὶ ἀνέκτησαν τὴν ἐπαρχίαν ταύτην.

Ἐν πάσῃ δὲ τῇ νήσῳ ἐξηκολούθουν τοιοιτοτρόπως αἱ μάχαι κατὰ τὸ ἔτος 1829· οἱ Τούρκοι ἦσαν κεκλεισμένοι ἐντὸς τῶν φρουρίων κατὰ διαλείμματα μόνον ἐξερχόμενοι, ἡ δὲ λοιπὴ Κρήτη πᾶσα κατεῖχετο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας.

14. Κατάπαυσις τοῦ ἀγῶνος. — Ἐν ᾧ οἱ Κρήτες οὕτως ἡρωικῶς ἠγωνίζοντο, ἀνεκοινώθη εἰς αὐτοὺς ἡ ἀπόφασις τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων διὰ τῆς ὁποίας ἀπεχωρίζετο ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα ἡ Κρήτη. Καὶ συνῆλθον μὲν τὴν ἀνοιξιν τοῦ 1830 οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν εἰς *Μαργαρίτες* Μυλοποτάμου καὶ ἐπεκαλέσθησαν τὴν βοήθειαν τῆς

Ευρώπης καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων ὑπὲρ τῆς φιλτάτης πατριδος· ἀλλὰ τίποτε δὲν κατώρθωσαν. Πλοῖα τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καὶ Ῥωσσίας κατέπλευσαν μετ' ὀλίγον καὶ ἐπέβαλον ἀνακωχὴν εἰς τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς Χριστιανούς. Ἡ δὲ νῆσος παρεχωρήθη εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου Μεχμέτ Ἀλῆν, ὅστις ἔστειλε νέον στρατὸν διὰ νὰ καταλάβῃ αὐτήν.

Ἐγκαταλελειμμένοι ὑπὸ πάντων οἱ Κρήτες καὶ βλέποντες ὅτι ἀφήρηταζον πάλιν ἀπὸ αὐτοὺς τὴν γῆν τῆς γεννησεῶς των, ἀφ' οὗ τὴν ἀνέκτησαν διὰ ἀπειρῶν θυσιῶν καὶ τῆ ἐπότισαν ἐπὶ 10 ἔτη μὲ τὸ αἷμά των, συνῆλθον τῇ 23 Νοεμβρίου 1830 καὶ διεμαρτυρήθησαν διὰ τὴν ἀδικίαν ταύτην· διακηρύξαντες δὲ τὴν ἀμετάτρεπτον αὐτῶν ἀπόφασιν νὰ συνενώσωσι τὴν τύχην των μετὰ τοῦ λοιποῦ Ἑλληνισμοῦ, ἤναγκάστησαν νὰ ὑποκύψωσι εἰς τὴν ἀνωτέραν βίαν.

Νοεμ.

1830

Οὕτω κατέπαυσεν ἡ δεκαετής ἐν Κρήτῃ ἐπανάστασις· 50 χιλ. Χριστιανῶν καὶ ἄλλαι τόσαι Τούρκων ἀπωλέσθησαν κατ' αὐτήν, οἱ δὲ κάτοικοι περιορίσθησαν εἰς 110 χιλιάδας. Φεύγοντα τὰ τέκνα τῆς πολυπαθοῦς νήσου τὴν δουλείαν ἤρχισαν καὶ πάλιν νὰ μεταναστεύωσι. Χιλιάδες ἀπῆλθον μακρὰν τῆς πατριδος καὶ πολλοὶ ὑπὸ τῶν κακουχιῶν ἀπωλέσθησαν.

Περίληψις. — Ἐν ᾧ οἱ Χριστιανοὶ ἠτοιμάζοντο εἰς ἐπανάστασιν, οἱ Τούρκοι ἐπεχείρησαν σφαγὰς καὶ εἰς τὰς τρεῖς πόλεις. Ἐπειτα συνεπλάκηναν μὲ τοὺς Χριστιανούς, ἀλλ' ἐνίκηθησαν εἰς ὅλας τὰς συμπλοκάς· μετὰ ταῦτα ὅμως συνενωθέντες ὅλοι οἱ Τούρκοι πολεμισταὶ τῆς Κρήτης προεχώρησαν εἰς τὰ ὄρεϊνά τῆς Κυδωνίας καὶ εἰσέβαλον εἰς τὰ Σφακία. Ἀφ' οὗ δ' ἐπανῆλθον οἱ Τούρκοι εἰς τὰ ἴδια, οἱ ἐπαναστάται διωργανώθησαν πολιτικῶς, κατέλαβον πάλιν τὰς πλῆσιον τῶν φρουρῶν θέσεις των καὶ περιορίσαν τοὺς Τούρκους εἰς τὰ φρούρια.

Μετ' ὀλίγον ἤλθεν (1822) Αἰγυπτιακὸς στρατός, ὅστις προεχώρησεν ἀπὸ Χανίων εἰς Μιραμπέλλον πανταχοῦ πολεμῶν πρὸς τοὺς Χριστιανούς. Καὶ κατόρθωσαν μὲν οἱ Χριστιανοὶ νὰ κυριεύσωσι τὸ φρούριον τῆς Κισάμου καὶ νὰ ἐκδιώξωσι τοὺς Τούρκους ἐκ Σελύνου. Ἄλλ' ὁ Αἰγύπτιος ἐπῆλθεν (1824) ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείου εἰς Σφακία, Σέλυνον καὶ Κίσαμον καὶ κατέπνιξε τὴν ἐπανάστασιν.

Τὸ ἐπόμενον ἔτος (1825) οἱ Κρηῖτες καταλαβόντες τὴν Γραμβοῦσαν ἀνενέωσαν τὴν ἐπανάστασιν· ἀλλὰ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀντιπαρατάττωνται πρὸς τοὺς ἐχθροὺς ἤρχισαν τὸν κλεφτοπόλεμον, μὲ τὸν ὁποῖον πολλοὺς Τούρκους ἐφόνευον· ἐπειδὴ ὅμως οἱ ἐν Γραμβούσῃ ἐτράπησαν εἰς τὴν πειρατείαν, οἱ Εὐρωπαῖοι κατέλαβον αὐτὴν (1828) καὶ ἐξεδίωξαν τοὺς Κρηῖτας. Καὶ ἐνίκησαν μὲν οἱ Τούρκοι ἐν Φραγκοκαστέλλῳ τοὺς ἐθελοντὰς καὶ τοὺς Κρηῖτας· ἀλλ' ἐν κήθησαν ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν μετ' ὀλίγον καὶ ἡ ἐπανάστασις ἐγενικεύθη (1828 καὶ 1829) εἰς ὅλην τὴν Κρήτην, καὶ περιορίσθησαν πάλιν οἱ Τούρκοι εἰς τὰ φρούρια αὐτῶν. Ἡ Εὐρώπη ὅμως ἐπέβαλεν ἀνακωχὴν εἰς τὰ διαμαχόμενα μέρη καὶ μετ' ὀλίγον παρέχώρησε τὴν Κρήτην εἰς τὸν ἀντιβασιλέα τῆς Αἰγύπτου (1830).

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'

ΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΤΟΥ 1833, 1841 ΚΑΙ 1858

1. Τὰ αἵματηρὰ τοῦ 1833 γεγονότα. — Ἄφ' οὗ ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς κατέλαβε τὴν Κρήτην, διώρισε διοικητὴν αὐτῆς τὸν Μουσταφᾶ πασᾶν. Οὗτος ἀφώπλισε καὶ τοὺς Χριστιανούς καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἐπέβαλε φόρους βαρεῖς καὶ πολυειδῶς κατεπίεζε τὸν λαόν. Διὰ τοῦτο συνήλθον οἱ Χριστιανοί, τῷ 1833, εἰς Μουρνιές τῆς Κυδωνίας καὶ ἔκαμαν

ἀναφορὰν πρὸς τὴν διοίκησιν καὶ πρὸς τὰς Εὐρωπαϊκὰς δυνάμεις, διὰ τῆς ὁποίας ἐζήτησαν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των. Ἀλλὰ τότε ὁ Μουσταφᾶς ἔστειλε στρατόν, ὅστις διεσκόρπισε τοὺς συνηθροισμένους Χριστιανούς καὶ ἀφ' οὗ συνέλαβε 41 ἐξ αὐτῶν τοὺς ἐκρέμασεν ἐκεῖ. Καὶ πολλοὺς δὲ ἄλλους Κρήτας εἰς διάφορα μέρη τῆς νήσου ἐθανάτωσεν ὁ Μουσταφᾶς.

2. Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1841. — Κατὰ τὸ 1840 ἡ Κρήτη διὰ τῆς μεσιτείας τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων ἀποσπασθεῖσα ἀπὸ τοῦ Μεχμέτ Ἀλῆ παρεδόθη πάλιν εἰς τὸν Σουλτάνον. Τότε οἱ Κρήτες, ἐπειδὴ ἐνόμισαν ὅτι δύνανται νὰ ἐπωφεληθῶσιν ἀπὸ τὴν μεταβολὴν ταύτην, ὕψωσαν, τῷ 1841, τὴν σημαίαν τῆς Ἐνώσεως καὶ συνέστησαν προσωρινὴν κυβέρνησιν ὑπὸ τὴν προεδρείαν τοῦ Ἀριστείδου Χαιρέτου. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἡ Κρήτη ἀπεκλείσθη κατὰ θάλασσαν ὑπὸ τοῦ Τουρκικοῦ στόλου καὶ στρατὸς ἀπεβιβάσθη εἰς τὴν νήσον. Οἱ δὲ Κρήτες μείναντες ἄνευ βοήθειας ἐπολέμησαν μὲν εἰς Πρόβαρμα καὶ Βαφὲ Ἀποκορώνου, εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ρεθύμνης καὶ εἰς τὴν Πεδιάδα, ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἠναγκάσθησαν νὰ παραιτήσωσι τὸν ἀγῶνα.

3. Ἐνοπλος ἐξέγερσις τοῦ 1858. — Ἡ κατάστασις τῆς Κρήτης κατέστη χειροτέρα ἐπὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ Μουσταφᾶ, τοῦ Βελῆ πασᾶ· ἐπεβάλλοντο εἰς τὸν λαὸν φόροι νέοι, οἵτινες ἦσαν πολὺ καταπιεστικοί. Διὰ τὸ ἐλάχιστον δὲ παράπτωμα ἐτιμωροῦντο οἱ Χριστιανοὶ ἄνευ δίκης μὲ δεσμὰ ἢ ἐξορίαν.

Διὰ ταῦτα οἱ Κρήτες συνελθόντες, τῷ 1858, ἐνόπλιως εἰς Μπουτσονάρια Κυδωνίας διεμαρτυρήθησαν διὰ τοὺς φόρους καὶ τὰς αὐθαιρεσίας τοῦ πασᾶ καὶ ἐζήτησαν τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῶν δικαστηρίων, τὴν ἄδειν νὰ ἔχωσιν οἱ Χριστιανοὶ ὄπλα καὶ τὸ δικαίωμα νὰ μὴ πληρῶνουν ἄλλον φόρον εἰ μὴ τὸν φόρον τῆς δεκάτης καὶ τὸν στρατιωτικόν. Ὁ Σουλτάνος τότε ἀνεκάλεσε τὸν Βελῆ πασᾶν καὶ ἀπεδέχθη τὰ αἰτήματα τῶν

Κρητῶν· αἱ παραχωρήσεις ὅμως αὐταὶ κατεπατοῦντο ὑπὸ τῶν μετὰ ταῦτα πασάδων.

Περίληψις.— Ὁ Μεχμέτ Ἀλῆς καταλαβὼν τὴν Κρήτην ἐπέβαλε βαρεῖς φόρους καὶ κατεπίεζε τὸν λαόν· διὰ τοῦτο συνῆλθον χιλιάδες Χριστιανῶν εἰς Μουρνιας καὶ ἐζήτουν τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεώς των· ἀλλὰ στρατὸς τοὺς διεσκόρπισε καὶ ἐκρέμασεν ἀρκετοὺς ἐκεῖ καὶ εἰς ἄλλα μέρη. Ὅτε δὲ ἡ Κρήτη παρεχωρήθη πάλιν εἰς τὸν Σουλτάνον, οἱ Κρηῖτες ἐπανεστάτησαν, τῷ 1841, ἀλλὰ νικηθέντες παρήτησαν τὸν ἀγῶνα. Ἐπειδὴ ὅμως κατεπιέζοντο ὑπὸ τοῦ Βελῆ πασᾶ, συνῆλθον εἰς Μπουτσουναρία καὶ ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Σουλτάνου διάφορα αἰτήματα, ἅτινα παρεχωρήθησαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ΄

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1866

Ι. Αἷτια τῆς Ἐπαναστάσεως.— Ἡ παραβίασις τῶν προνομίων τοῦ 1858, οἱ καθ' ἑκάστην ἐπιβαλλόμενοι βαρεῖς φόροι καὶ αἱ τυραννικαὶ καταπιέσεις ἠνάγκασαν τοὺς Κρητας νὰ συνέλθωσι πλῆσιον τῶν Μπουτσουναρίων κατὰ Μάιον τοῦ 1866 καὶ νὰ διαμαρτυρηθῶσι πρὸς τὸν Σουλτάνον καὶ τὰς Μεγάλας Δυνάμεις. Ἐν ᾧ δὲ οἱ Κρηῖτες περιέμενον ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀναφορὰν των, ἀπεβιβάσθησαν ἀρκετὰ στρατεύματα εἰς τὴν νῆσον, μεταξύ δὲ τούτων καὶ 6 χιλιάδες Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ· τότε δὲ ἡ διοίκησις ἀπέρριψεν ἀποτόμως τὰς αἰτήσεις τῶν Κρητῶν καὶ ἠπειλήσεν ὅτι, ἂν δὲν ἀπεχώρουν, θὰ διέλυεν αὐτοὺς διὰ τῆς βίας. Εἰς ἀπάντησιν τούτων ἡ ἤδη καταρτισθεῖσα Γενικὴ τῶν Κρητῶν Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις ἐκήρυξε τὴν ἔνωσιν μετὰ τῆς Ἑλλάδος.

2. Ἐναρξίς τοῦ ἀγῶνος.— Συγχρόνως ὁ κρότος τῶν ὄπλων ἀντήχησε πανταχοῦ τῆς Κρήτης. Ἐν Ἀποκορώνῳ ἐκέρδισαν λαμπρὰν νίκην οἱ ἐπαναστάται· περικυκλώσαντες 4 τάγματα Αἰγυπτιακοῦ στρατοῦ ἠνάγκασαν αὐτὰ μετὰ 3 ἡμερῶν πολιορκίαν νὰ συνθηκολογήσωσι. Πλεῖστοι Τούρκοι ἐφονεύθησαν τότε, τὰ δὲ πολεμοφόδια καὶ αἱ ἀποσκευαὶ τῶν ἔπεσον εἰς χεῖρας τῶν ἐπαναστατῶν.

3. Αἱ ἐξ Ἑλλάδος βοήθειαι.— Ἐν Ἀθήναις, ἅμα ἐγνώσθη ἡ ἐπανάστασις, συνέστη Ἐπιτροπὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐδέχετο τὰς πολυπληθεῖς συνδρομάς, τὰς ὁποίας πολλοὶ καὶ ἀπὸ τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ἀπὸ ἄλλα μέρη προσέφερον ὑπὲρ τοῦ ἀγῶνος· αὕτη ἐλάμβανε κυρίως παρὰ τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ ἀναγκαιοῦντα πρὸς ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος, καὶ διὰ τῶν χρημάτων τῆς Κυβερνήσεως ἐμίσθωσε 5 ἀτμόπλοια· ταῦτα τολμηρῶς διέσχιζον τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ τουρκικοῦ στόλου φέροντα τροφάς, πολεμοφόδια, ἐνδύματα καὶ ἀποσκευὰς εἰς Κρήτην· δι' αὐτῶν πολλοὶ ἀξιωματικοὶ καὶ πλεῖστοι ἄλλοι ἐθελονταὶ (¹) προσήρχοντο εἰς Κρήτην διὰ νὰ ἀγωνισθῶσιν ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Τέλος δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἠγοράσθη ἐπίτηδες τὸ ταχύπλοον Ἀρκάδιον, ὅπερ πολλάκις ὑπῆρξεν ἡ μόνη ἐλπίς σωτηρίας τῶν ἀγωνιστῶν, φέρον εἰς αὐτοὺς πολεμοφόδια καὶ τροφάς εἰς κρισίμους στιγμάς, πολλάκις δὲ ἔσωσεν ἀπὸ τὸν θάνατον δυστυχεῖς οἰκογενεῖας εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς χιόνας πλανωμένας.

4. Πρώτη ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ.— Τότε ἡ Πύλη ἔστειλεν εἰς Κρήτην τὸν γνωστὸν Μουσταφᾶ πασᾶν· οὗτος ἐξεστράτευσεν εἰς Σέλυνον καὶ ἠλευθέρωσε μετὰ σφοδρὰς μάχας τοῦ ἐν Κανδάνῳ πολιορκουμένου Τούρκου. Ἐπειτα

(¹) Μεταξὺ τούτων ἦσαν ὁ I. Ζυμβρακάκης καὶ ὁ II. Κορωνάιος ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ. Προσέτι δὲ καὶ ὁ Δ. Πετροπουλάκης, ὅστις ἦλθεν εἰς Κρήτην μετὰ σῶμα 60 Μανιστῶν.

ἐπῆλθε μετὰ 20 περίπου χιλιάδων στρατοῦ κατὰ τῶν Λάκων καὶ τῶν πλησίον χωρίων, τὰ ὅποια ἔκαυσεν· ἐν ᾧ δὲ ἐπολέμει ἐκεῖ ἐπὶ δύο ἡμέρας χωρὶς νὰ δυνηθῆ νὰ ἐκτοπίσῃ τοὺς ἐπαναστάτας, ἀπώλεσε 2 λόχους ἐκλεκτοῦ στρατοῦ, οἵτινες περικυκλωθέντες ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν κατεσφάγησαν· Ἐκεῖθεν προεχώρησε πρὸς δυσμὰς ὁ Μουσταφᾶς καταστρέφων· ἀλλὰ δὲν ἔμεινεν ἀνενόχλητος· οἱ ἐπαναστάται ὑπεχώρουν βῆμα πρὸς βῆμα· καταλαμβάνοντες δὲ τὰ κατάλληλα μέρη ὅπισθεν τῶν βράχων ἐνέβαλλον μὲ τὰ ὄπλα τῶν τὸν τρόπον εἰς τοὺς ἐχθρούς.

Εἰσελθὼν δὲ ὁ Μουσταφᾶς εἰς Ἄποκόρωνα προσέβαλε τοὺς ἐπαναστάτας εἰς Βαφέ· ἐκεῖ δὲ ἠγωνίσθησαν 200 περίπου ἐθελονταί· ἐκ τῶν εὐγενῶν τούτων τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος τέχνων ἔπεσον ἐκεῖ ἀρκετοί, οἱ δὲ λοιποὶ μαχόμενοι ὑπεχώρησαν εἰς ὄρεινὰς θέσεις.

35. Ἡ θυσία τοῦ Ἀρκαδίου. — Ὁ Μουσταφᾶς προχωρῶν ἐπέβαλεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν Ῥεθύμνης καὶ ἐπέρχεται τῇ 8 Νοεμβρίου κατὰ τῆς μονῆς τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐνταῦθα εἶχον κλεισθῆ 700 περίπου γυναῖκες καὶ παιδία καὶ γέροντες καὶ 250 ἐπαναστάται ὑπὸ τὸν Ἑλληνα ἀνθυπολοχαγὸν Δημακόπουλον, διὰ νὰ ἀποκρούσωσι τὸν ἐχθρόν. Ὁ Μουσταφᾶς περικυκλώσας τὴν μονὴν ἤρχισε νὰ κανονιοβολῇ αὐτὴν σφοδρῶς· οἱ δὲ ἐν αὐτῇ κτίσαντες τὰ παράθυρα καὶ ἀφήσαντες μόνον θυρίδας ἐπυροβολοῦν ἐξ αὐτῶν κατὰ τῶν ἐχθρῶν. Ὅσακις δὲ οἱ Τούρκοι ἔκαμνον ἔφοδον, τὸ πῦρ τῶν ἐπαναστατῶν ἐδεκάτιζε τὰς τάξεις τῶν· ὁ ἀγὼν οὗτος διήρκεσε σφοδρὸς μέχρι βαθείας νυκτός. Ἀλλὰ τὴν ἐπομένην ἡμέραν μέγα πυροβόλον ἐτοποθετήθη πρὸ τῆς πύλης τῆς μονῆς καὶ ἀδιακόπως ἐξέπεμπε σφαίρας κατ' αὐτῆς. Ὁ ἀγὼν ἔγινε σφοδρότατος, κατὰ τὸν ὅποιον πολλοὶ ἀνδρεῖοι ἐφονεύθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ κατέστησαν ἀγνώριστοι ἐκ τῆς πυρίτιδος καὶ τῶν αἱμάτων. Τὴν τρίτην ὁμῶς ἡμέραν ἡ πύλη κατέπεσε· τρεῖς ἐφόδους ἔκαμαν οἱ

Noem.
1866

Τουρκοί, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν· τέλος εἰς τὴν τετάρτην ἐφοδὸν κατώρθωσαν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν περιβόλον τῆς μονῆς· ἀλλὰ τὸ πῦρ ἐξηκολούθει ἐκ τῶν κελλίων. Ὁ ἡγούμενος τῆς μονῆς Γαβριὴλ φονεύεται ἐκεῖ ἡρωϊκῶς μαχόμενος. Τότε οἱ πολιορκούμενοι, προτιμῶντες νὰ ἀποθάνωσι μᾶλλον παρά νὰ παραδοθῶσιν, ἔθηκαν πῦρ εἰς τὴν πυριτίδα· φοβερά ἐκπυρσοκρότησις ἐπηκολούθησε· τὰ περὶ τὴν πυριτιδαποθήκην μέρη ἀνετινάχθησαν εἰς τὸν ἀέρα καὶ μετ' αὐτῶν 50 περίπου μάρτυρες τῆς ἐλευθερίας καὶ πλείστοι Τουρκοί.

Ἐκ τῶν ἐν τῇ μονῇ Χριστιανῶν ὀλίγοι ἐσώθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἐθυσιάσθησαν.

6. Δευτέρα ἐκστρατεία τοῦ Μουσταφᾶ πασᾶ. —

Μετὰ τὴν ὀλοκαύτωσιν τοῦ Ἀρκαδίου ὁ Μουσταφᾶς ἐπιστρέψας εἰς Χανία ἐξεκίνησε κατὰ τῶν Λάκκων καὶ τῶν πλησίον χωρίων καὶ συνῆψεν ἐκεῖ σφοδρὰν μάχην μετὰ τοὺς Χριστιανούς· ἔπειτα ἐπολέμησε πρὸς τοὺς ἐν Ὀμαλῷ ἐπαναστάτας καὶ εἰσελθὼν εἰς Σέλυνον προσέβαλε μετὰ ταῦτα διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης τοὺς Ἑλληνας, οἵτινες ἐφύλαττον τὴν φάραγγα τῆς Ἀγίας Ρουμέλης· εἰς ταύτην δὲ εἶχε καταφύγει πλῆθος γυναικῶν καὶ παιδῶν. Μετὰ 4 δὲ ἡμερῶν ματαίους ἀγῶνας ἐπεβιάσθη ἐπὶ πλοίων καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Χώραν τῶν Σφακίων.

Ἀπερχόμενος δὲ ἐντεῦθεν προσβάλλεται ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν καθ' ὁδὸν καὶ πολλὰ παθὼν ἐπανέρχεται εἰς Χανία ἐν ἐλεεινῇ καταστάσει· οἱ στρατιῶται αὐτοῦ ἦσαν ῥακένδυτοι, αἱ δὲ τάξεις αὐτῶν πολὺ ἡραιωμέναι.

1867 **7. Ἐκστρατεία τοῦ Ὀμέρ πασᾶ.** — Ἐπειδὴ ὁ Μουσταφᾶς δὲν κατώρθωσε νὰ νικήσῃ τοὺς Κρήτας ἀνεκλήθη, ἀντ' αὐτοῦ δὲ ἐστάλη μετὰ νέον στρατὸν ὁ Ὀμέρ πασᾶς. Οὗτος ἐξεστράτευσεν εἰς Ἀποκώρωνα τὸ ἔαρ τοῦ 1867· προσέβαλε δ' ἐκεῖθεν τὰ Σφακία ἀπὸ δύο μέρη· ἀλλὰ νικηθεὶς ἐτράπη πρὸς ἀνατολὰς καὶ μετὰ πολλοὺς ἀγῶνας ἐν Μυ-

λοποτάμῳ κατῆλθεν εἰς Ἡράκλειον διαρκῶς προσβαλλόμενος ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν. Ἐντεῦθεν ὁ Ὁμέρ προεχώρησεν εἰς Λασήθειον καὶ μὲ πολὺν κόπον κατόπιν τριημέρων ἀγῶνων κατάρθρωσε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ ὄροπέδιον τοῦτο. Ὁ Ὁμέρ ἔστειλε μετὰ ταῦτα σῶμα στρατοῦ εἰς Ἱεράπετραν καὶ Μιραμπέλλον, ἀλλὰ μετὰ τινα καιρὸν ἠναγκάσθη τοῦτο ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτας νὰ φύγῃ ἀπὸ ἐκεῖ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ὁμέρ φθάσας εἰς *Τυμπάκι* τῆς Μεσαρᾶς, ὅπου ἦτο τουρκικὸν στρατόπεδον, προητοίμασε μεγάλην ἐκστρατείαν κατὰ τῶν Σφακίων. Πρὸς τοῦτο διήρσεσεν τὸν στρατὸν του εἰς 3 μέρη· καὶ αὐτὸς μὲν μὲ τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ στρατοῦ ἀπεβιβάσθη δι' ἀτμοπλοίων εἰς Φραγκοκάστελλον· ἕτερον μέρος προεχώρησεν ἀπὸ βορρᾶ εἰς Ἀσχύφου· ἐν ᾧ δὲ οἱ Χριστιανοὶ ἐμάχοντο κατὰ τῶν δύο στρατῶν, τρίτον σῶμα στρατοῦ προεχώρησεν ἐξ ἀνατολῶν καὶ ἠνώθη μὲ τὸν λοιπὸν στρατὸν· οἱ δὲ Χριστιανοὶ μετὰ αἰματηρᾶς μάχας ὑπεχώρησαν πρὸς δυσμὰς καὶ ἀπέκρουον τοὺς Τούρκους, οἵτινες ἐπεχείρησαν νὰ εἰσβάλωσιν εἰς τὴν φάραγγα τῆς Ἁγίας Ρουμέλης. Ἐντεῦθεν ὁ Ὁμέρ ἐπανῆλθε διὰ θαλάσσης εἰς Χανία ἀπολέσας τὸ ἥμισυ σχεδὸν τοῦ στρατοῦ του κατὰ τὴν ἐκστρατείαν ταύτην.

8. Ἀντίστασις καὶ παθήματα τῶν Κρητῶν. —

Ἄν καὶ ὁ Ὁμέρ διῆλθε τὰ πλεῖστα μέρη τῆς Κρήτης, δὲν κατέβαλε τοὺς Χριστιανούς· πανταχοῦ βῆμα πρὸς βῆμα προσβαλλόμενος ἐνόμισεν ὅτι διὰ τοῦ τρόμου καὶ τῶν καταστροφῶν θὰ καταβάλῃ τὸ φρόνημα αὐτῶν· τὰ πάντα, ἀπὸ ὅσα μέρη διήρχετο, παρέδιδεν εἰς τὸ πῦρ καὶ εἰς τὸν σίδηρον. Αἱ ὠραιότεραι ἐπαρχίαι τῆς νήσου ἐντελῶς ἠλλαξαν ὄψιν.

Τὰ παθήματα τῶν οἰκογενειῶν ὄσαι φεύγουσαι τὸν ἐχθρὸν κατέφευγον εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς φάραγγας, δεκατιζόμεναι ὑπὸ τῆς πείνης, τῶν κακουχιῶν καὶ τῶν ἀσθενειῶν εἶναι ἀπερί-

76/4/216

Οὕτως ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέπαυσεν ὁ ἀγὼν κατὰ Δε-^{Δεκεμβ}
κέμβριον τοῦ 1868, καὶ ἔληξεν ὁ ἐπὶ τρία ἔτη διαρκέσας κα-
ταστρεπτικὸς ἐκεῖνος πόλεμος μεταξὺ μιᾶς νήσου καὶ μιᾶς
ὀλοκλήρου Ἀυτοκρατορίας, ὅστις ἔδειξεν εἰς τὸν κόσμον τί
δύναται νὰ ὑποστῇ καὶ πόσα ἥρωϊκὰ κατορθώματα δύναται
νὰ διαπράξῃ λαὸς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τοῦ πολυτιμοτέρου
ἀγαθοῦ, τῆς ἐλευθερίας.

11. Ὁ Ὄργανικὸς νόμος.—Μετὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον
ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὄργανικὸς νόμος. Κατὰ τοῦτον
ἀντὶ 3 διοικήσεων ἐγίναν 5, συνεκροτήθησαν ἰδιαιτέρα δικα-
στήρια καὶ ἐπετράπη νὰ γίνωνται ἐπίσημα ἐγγραφα εἰς τὴν
Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, τὰ ὅποια πρότερον μόνον Τουρκιστὶ
ἐγίνοντο. Τέλος ὠρίσθη νὰ συνέρχηται ἐν Χανίοις Γενικὴ
Συνέλευσις ἀπὸ τὰ μέλη αὐτῆς οἱ ἡμίσεις ἦσαν Χριστιανοὶ
καὶ οἱ ἄλλοι ἡμίσεις Ὄθωμανοί. Ἀλλὰ καὶ αἱ παραχωρή-
σεις αὗται δὲν ἐφηρμόζοντο.

Περίληψις.—Κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ταύτην οἱ Κρη-
τες ἔλαβον ἀφθόνους ἐξ Ἑλλάδος βοηθείας· λαβόντες
δὲ τὰ ὄπλα ἐνίκησαν τοὺς Τούρκους. Ἀλλ' ὁ Μουσταφᾶ
πασᾶς προεχώρησεν ἐκ Χανίων εἰς Ῥέθυμναν καὶ προε-
κάλεσε τὴν θυσίαν τοῦ Ἀρκαδίου. Ἐπανελθὼν δὲ εἰς
Χανία ἐξεστράτευσε διὰ τῶν ὄρειων χωρίων τῆς Κυδο-
νίας εἰς Σέλυνον, εἰσῆλθεν εἰς Σφακία καὶ ἐπανῆλθεν
εἰς τὴν πρωτεύουσαν ἐν ἀθλίᾳ καταστάσει. Ἐπειδὴ
δὲ δὲν ἠδυνήθη νὰ καταβάλλῃ τὴν ἐπανάστασιν, ἦλθεν ὁ
Ὁμὲρ πασᾶς, ὅστις ἐξορμήσας ἐκ Χανίων προεχώρησε
μέχρι Μιραμπέλλου καὶ ἐντεῦθεν τραπεῖς πάλιν πρὸς
δυσμὰς ἐπῆλθε κατὰ τῶν Σφακίων, ὁπόθεν διὰ θαλάσσης
ἐπανῆλθεν εἰς τὰ ἴδια. Ἀλλ' οὔτε αὐτὸς δὲν κατέβαλε
τὴν ἐπανάστασιν. Καὶ ὁ μέγας δὲ Βεζύρης, ὅστις ἦλθεν
εἰς Κρήτην, δὲν κατόρθωσε νὰ πείσῃ διὰ παραχωρήσεων
τοὺς Κρητὰς νὰ καταθέσωσι τὰ ὄπλα. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ
1868 οἱ Τούρκοι ἤρχισαν νὰ καταλαμβάνωσι τὰ στρατη-

Στορία

γικά σημεῖα καὶ νὰ κτίζουν πύργους καὶ νὰ περιορίζωσι τοὺς Χριστιανοὺς. Ἄφ' οὗ δὲ ἡ ἐπανάστασις κατέπεσεν ὀλίγον κατ' ὀλίγον, ἐφηρμόσθη ἐν Κρήτῃ ὁ Ὄργανικὸς νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'

Ἡ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ 1878

1. Ἐναρξίς τῆς ἐπαναστάσεως. — Ἄλλὰ ὁ πόθος τῆς ἐλευθερίας δὲν ἄφηνεν ἡσύχους τοὺς Κρητάς καὶ μετὰ τὰ φοβερά ταῦτα παθήματα ἄφ' οὗ δὲ ἐξερράγη ὁ μεταξὺ Τούρκων καὶ Ῥώσων πόλεμος, ὁ λαὸς προέβη εἰς ἐνόπλους συναθροίσεις. Τότε οἱ Τούρκοι κατέφυγον εἰς τὰ φρούρια, ἡ δὲ Ἐπαναστατικὴ τῶν Κρητῶν Συνέλευσις ἀνεκήρυξε τὴν μετὰ τῆς Ἑλλάδος ἔνωσιν.

2. Μάχαι καὶ συμπλοκαί. — Ἦδη αἱ μάχαι καὶ αἱ συμπλοκαί ἤρχισαν· οἱ Χριστιανοὶ πολλοὺς πύργους, ὅστινες τῷ 1868 ἐκτίσθησαν, κατηδάφισαν καὶ προσέβαλον τοὺς Τούρκους, εἰς πολλὰ μέρη. Ἄφ' οὗ δὲ ἦλθεν ἀρκετὸς στρατὸς εἰς τὴν νῆσον, συνέβησαν σπουδαιότεραι μάχαι εἰς Ἀλικιανοῦ καὶ Μαλάξαν Κυδωνίας, εἰς Ἀποκόρωνα καὶ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη τῆς Κρήτης.

3. Ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας. — Τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις ἐν Κρήτῃ, ὅτε κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων κατέπαυσαν αἱ ἐχθροπραξίαι· ἡ δὲ Ἐπαναστατικὴ Συνέλευσις προσεκλήθη νὰ ἐκλέξῃ ἐπιτροπὴν, διὰ νὰ διαπραγματευθῇ τοὺς ὅρους τῆς συμβάσεως μετὰ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Σουλτάνου.

Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν δύο μερῶν συνήλθον ἐν Χαλέπα, ὅπου ὑπεγράφη κατὰ Ὀκτώβριον τοῦ 1878 ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας. Διὰ ταύτης ὠρίσθη, ὅπως αἱ συζητήσεις καὶ εἰς

τὰ δικαστήρια καὶ εἰς τὴν Συνέλευσιν γίνωνται εἰς τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν· ἀπεφασίσθη ὁ σχηματισμὸς τῆς χωροφυλακῆς ἐξ ἔντοπιων Χριστιανῶν καὶ Μωαμεθανῶν. Ἐκτὸς τούτων εἰς τὴν Συνέλευσιν ἐδόθησαν πλείονα δικαιώματα καὶ ὠρίσθη ὅπως τὰ $\frac{2}{3}$ σχεδὸν αὐτῆς εἶναι Χριστιανοί.

Περίληψις. — Οἱ Κρηῖτες ἔλαβον τὰ ὄπλα κατὰ τὸ 1878 κηρύξαντες τὴν Ἐνωσιν· συνεπλάκησαν εἰς διάφορα μέρη μετὰ τοὺς Τούρκους, ἕως ὅτου κατὰ προτροπὴν τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων συνήθη ἡ σύμβασις τῆς Χαλέπας, δι' ἧς παρεχωρήθη αὐτονομία εἰς τὴν Κρήτην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'

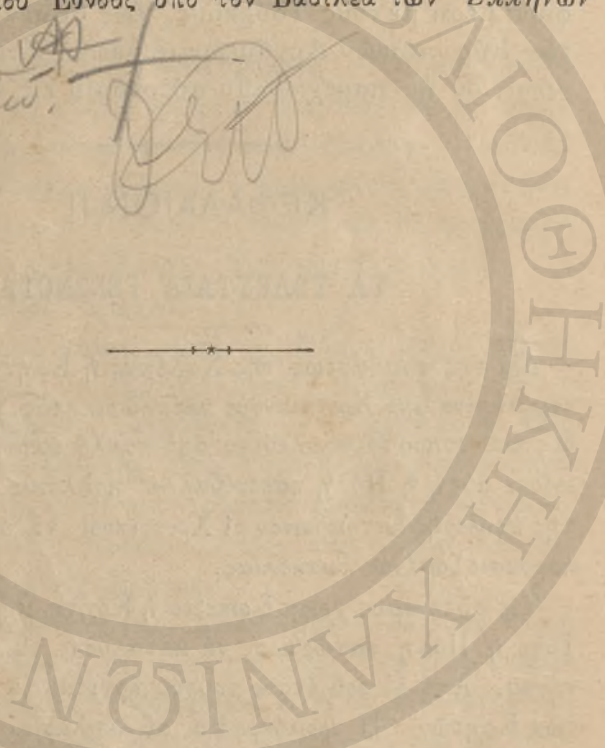
ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ

Διὰ τῆς συμβάσεως τῆς Χαλέπας ἡ Κρήτη ἔλαβεν αὐτονομίαν τινὰ ὑπὸ Χριστιανούς πλέον διοικητάς. Ἀλλὰ ἡ πρόσδος τοῦ τόπου ἐδυσκολεύετο ἀπὸ πολλὰ ἐμπόδια, τὰ ὁποῖα ἐνόσπε αὐτῇ ἡ Πύλη παρενέβαλλε· πολλάκις δὲ διὰ μόνης τῆς ἐπιμονῆς κατῶρθωνον οἱ Χριστιανοὶ νὰ ὑπερνικῶσι τὰς παρουσιαζομένας δυσκολίας.

Ὡς αὐτόνομος χώρα διφεῖτο ἡ Κρήτη μέχρι τοῦ 1889. Τότε ἡ Πύλη κατῶρθωσε νὰ καταλύσῃ τὰ προνόμια τῆς νήσου. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἔτους τούτου ἤρχισαν τὰ νέα παθήματα τῶν Κρητῶν. Ἡ τρομοκρατία, αἱ λεηλασίαι καὶ ἀρπαγαί, αἱ πυρπολήσεις, αἱ συνεχεῖς μάχαι καὶ οἱ καθημερινοὶ φόνοι κατέστησαν ἀφόρητον τὸν βίον ἐν Κρήτῃ. Τέλος δὲ αἱ σφα-¹⁸⁹⁶ γαὶ αἵτινες ἐνηργήθησαν εἰς τὰς πόλεις, ἐπέφερον τὴν ἀποβί-^{ἕως} ¹⁸⁹⁸ βασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ στρατοῦ εἰς Κρήτην καὶ τὸν πόλεμον μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας.

Εἰς τὰ δεινοπαθήματα ταῦτα τῶν Κρητῶν, εἰς τὴν διη-

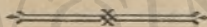
νεκῆ ἐπανάστασιν, εἰς τοὺς ἐκπατρισμούς, τὰς σφαγὰς καὶ
τοὺς ἐμπρησμούς, ἐθῆκε τέρμα ἢ κατ' ἀπόφασιν τῶν Εὐρω-
παϊκῶν Δυνάμεων ἀνακήρυξις τῆς Κρήτης ὡς Ἡγεμονίας
ὑπὸ τὸν λαοφιλή ἡμῶν Ἡγεμόνα ΓΕΩΡΓΙΟΝ. Ἐκτοτε
ἤρχισε νέα περίοδος προόδου, ἕως οὗ πραγματοποιηθῆ τὸ
ὄνειρον τῶν πατέρων μας, οἵτινες ἐπὶ αἰῶνας πρὸς τοῦτο
ἠγωνίσθησαν, ἡ Μεγάλη Ἰδέα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἡ Ἐνωσις
τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους ὑπὸ τὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων
ΓΕΩΡΓΙΟΝ.

776
818
819

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Εἰσαγωγή	Σελίς 3— 4
Κεφ. Α'	Ἡ Κρήτη κατὰ τοὺς ἀρχαιοτάτους χρόνους	» 5— 9
» Β'	Οἱ Δωριεῖς ἐν Κρήτῃ	» 10—15
» Γ'	Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους καὶ τοὺς Βυζαντίους	» 15—19
» Δ'	Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἀραβας	» 19—20
» Ε'	Ἀνάκτῃσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Βυ- ζαντίων	» 20—21
» ΣΤ'	Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς	» 21—28
» Ζ'	Κατάκτῃσις τῆς Κρήτης ὑπὸ τῶν Τούρκων	» 28—33
» Η'	Ἡ Κρήτη ὑπὸ τοὺς Τούρκους	» 34—38
» Θ'	Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821	» 39—51
» Ι'	Οἱ ἀγῶνες τοῦ 1833, 1841 καὶ 1858	» 51—53
» ΙΑ'	Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1866	» 53—60
» ΙΒ'	Ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1878	» 60—61
» ΙΓ'	Τὰ τελευταῖα γεγονότα	» 61—62

Παράρτημα 11-12 Οὐμανι Παιδας
 8-η Κοινωνία Τριτων

ΠΑΡΟΡΑΜΑ

Ἐν σελ. 24 στιχ. 14 ἀντί 1321 καὶ ἀντί τοῦ ἐν τῷ περιθωρίῳ
 1324 ἀνάγνωθι. 1341.

~~136~~

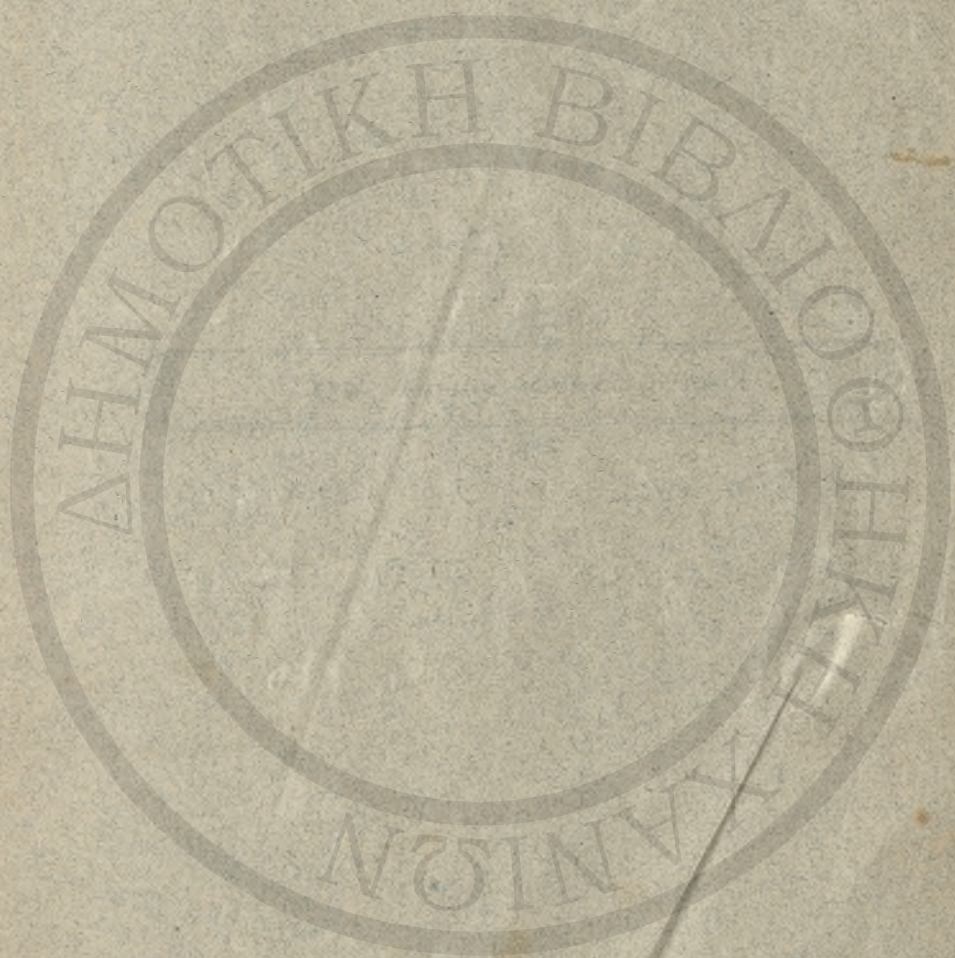
388

389

390

393

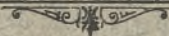
Εὐεὐεὸς ὁ ὁ σὸν μαρτυρῶν ἰσορροπία
 ἐπὶ τῶν ἀγῶν καὶ αὐτοῖς ἰσορροπία
 ἴσα ἴσα
 Παιδὸς τοῖς ἰσορροπίας τῶν προαχθῶν
 12 μίσην ἀγῶνισ μὴ ἔχοντες ἴσα ἴσα
 700 καὶ ἔγω δεσπὸς ὁ γέννησιν καὶ ἴσα
 δι' ἡ δυνάμει οὐκ ἴσα ἴσα ἴσα ἴσα
 οὐκ ἀποκλίνοντες ἴσα ἴσα ἴσα ἴσα

[Faint, illegible handwritten text in Greek script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Τηματα λεπτων χρυσων 40.

[Faint, illegible handwritten text in Greek script, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

Handwritten text in a cursive script, likely a letter or document, written on aged, yellowed paper. The text is partially obscured by a large, circular watermark stamp that reads "MEMORIAL BIBLIOTHEQUE" around the perimeter and "NO 101" in the center. The handwriting is dense and difficult to decipher due to the cursive style and the watermark.

